*İlâhî Mesajın Sunumu Açısından*

# KUR'AN'DA SORULAR VE CEVAPLAR

İlâhî Mesajın Sunumu Açısından

# Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar

Dr. Alican Dağdeviren

*İlâhî Mesajın Sunumu Açısından*
*KUR'AN'DA SORULAR VE CEVAPLAR*



Editör
Osman BİLGEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079-12-6

Yayın Numarası
13

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Şubat 2006

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33  Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676  Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88    Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

# *İçindekiler*

## İKİNCİ BÖLÜM
## YÖNELTENLERİ VE KONULARI AÇISINDAN KUR'ÂN'DAKİ SORULAR VE CEVAPLARI

# *SUNUŞ*

Bitmez tükenmez ilim, hikmet ve feyiz kaynağı Kur'ân-ı Kerim, ilk asırlardan günümüze kadar çeşitli yönlerden incelenmiş, araştırılmış ve araştırılmaya da devam edecektir. İslâm dünyasındaki kütüphaneler dolusu eserler, hep bu kutlu ilâhî kaynağın semereleridir. Daha nice himmet ve gayret sahibi zatlar, bu mübarek kaynaktan fışkıran araştırma eserleri ortaya koyacaklardır. Ne enteresandır ki, Kur'ân araştırmalarına dair eserleri bugün artık, sadece Müslümanlar değil, gayr-i Müslimler de vücuda getirmektedirler. Demek ki, Kur'ân'ın nuru onları da sarıyor. Çünkü gayr-i Müslimler de ümmet-i davet olarak Kur'ân'ın muhatabıdırlar. Biz müminler, bu araştırmalar vesilesiyle, Kur'ân nurunun gayr-i Müslim Kur'ân araştırıcıları hakkında Kur'ân hidayetine dönüşmesini dileriz.

Bu Kur'ân çalışmaları ve araştırmaları, her gün bakir bir Kur'ân gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu çağda, merhum şehid Seyyid Kutub'un dediği, *İslâm'a fevc fevc girişin ilim vadisinden* olacağını göstermektedir (Bkz. *fî Zilâli'l-Kur'ân*, Fussilet, 41/53. ayetin tefsiri). Bu durum aynı zamanda, nezd-i ilâhî'den Allah'ın ilmiyle indirilen yüce Kur'ân'ın, dünya ne kadar ihtiyarlarsa ihtiyarlasın her dem taze ve genç kalacağının da bir göstergesidir.

İşte bu çalışmalardan bir örnek de, değerli Kur'ân hocamız Dr. Alican Dağdeviren'in "Kur'ân'da Sorular ve Cevaplar" isimli araştırmasıdır. Beklenen ilgi ve beğeniye mazhar olacağını umduğum bu Kur'ân çalışması, Kur'ân'da geçen çeşitli soru ve cevap üslûbunun incelendiği bir araştırmadır. Böyle bir çalışmanın, basımının gerçekleşmesiyle okuyucuyla buluşması,

bizi son derece mutlu edecektir. Bu vesileyle, Dr. Alican Dağdeviren Bey'i tebrik eder, yeni yeni çalışmalarını bekler, eserin okuyuculara faydalı olmasını Yüce Mevlâ'dan dilerim.

24.08.2005

**Prof. Dr. Veli ULUTÜRK**
*SAÜ İlâhiyat Fakültesi*
*Tefsir Ana Bilim Dalı Başkanı*

# *ÖNSÖZ*

Hamd Allah'a; selâm, insanları en doğruya yönelten Kur'ân kendisine indirilen Hz. Muhammed'e ve ona tâbi olanlara olsun.

Kur'ân-ı Kerim, tarih boyunca zengin ve çekici mana örgüsü ve diğer telif eserlere benzemeyen kendine has üslûbuyla gönülleri fethetmiştir. Zarif misalleri, usandırmayan tekrarları, ibretlik kıssaları, canlı tasvirleri, bazı sûre başlarında bulunan münferit harfleri, bazen öven bazen yeren anlatımı, ahenkli iç musikisi ve harika ikna sistemi, bu eşsiz üslûbun parçalarıdır. Kur'ân'ın anlatım sistemi içindeki bu etkili yöntemlerinden biri de hiç şüphesiz soru-cevap üslûbudur.

Bu çalışmamızda, Kur'ân'ın mesajını sunmada başvurduğu önemli bir yol olan soru ve cevap yöntemini incelemeye gayret ettik. Çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kur'ân-ı Kerim'deki soru ve cevapların maksatları ve üslûbu incelenmiştir. Bu ana başlık altında, ilk önce konunun, muhatabı yönlendirici, ikna edici ve öğretici özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca Kur'ân'da yer alan soru ve cevap çeşitleri tespit edilmiş ve anlatıma kattığı zenginlik göz önününde tutularak tahlil edilmiştir.

İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerim'deki sorular ve cevaplar; soruları yöneltenler açısından, konuları ve maksatları dikkate alınarak detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bölümde ayrıca, genel olarak insanların soru sormadaki maksatları tespit edilmeye çalışılmıştır. Son olarak da, Kur'ân-ı Kerim'de soru ve cevap adabı ele alınarak konu tamamlanmıştır.

Sonuçta ise tahlil ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamızda, başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere, muteber tefsirler, Kur'ân'ın en yetkili tefsirleri kabul edilen muteber hadis kitapları, Kur'ân ilimleriyle ilgili eserler, Kur'ân lügatleri, bazı önemli belâğat, nahiv ve Arap dili eserleri temel kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Âyet mealleri, Suat Yıldırım'ın *"Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali"* adlı eserinden alınmıştır.

Kur'ân, sorular ve cevapları son derece geniş bir yelpazede ele almasına rağmen, konu sadece tefsir kitaplarında ilgili âyetlerde ya da Kur'ân ilimleri ile ilgili kitapların ilgili bölümlerinde kısmen ele alınmış, müstakil olarak ve derinlemesine incelenmemiştir. Ancak, Abdülalim Fûde'nin "Esâlîbü'l-İstifham fi'l-Kur'ân",[1] Atiyye Muhammed Sâlim'in "es-Süâl ve'l-Cevâb fî Âyâti'l-Kitâb"[2] ve Yaşar Fersahoğlu'nun "Eğitim Açısından Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar"[3] isimli çalışmaları gibi konuyu farklı açılardan ele alan bazı müstakil çalışmalar da yapılmıştır. Biz bu çalışmamızda konuyu, ilâhî mesajın sunumunda Kur'ân'ın içyapısı ve anlatım sistemi içindeki mühim yerini dikkate alarak araştırdık ve değerlendirdik.

Bu vesile ile çalışmamız boyunca, yönlendirici ve ufuk açıcı tavsiyelerinden istifade ettiğim tez danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. Veli Ulutürk Bey'e şükranlarımı sunmayı bir vazife addediyorum. Her zaman değerli fikirlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Suat Yıldırım ve Prof. Dr. Abdullah Aydınlı'ya, çalışmaya yaptığı katkılarından dolayı Prof. Dr. İdris Şengül, Prof. Dr. Ali Erbaş, Prof. Dr. Muhsin Demirci, Doç. Dr. Muhammed Aydın Bey'lere, ayrıca çalışmaya katkısı bulunan bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi arz ederim.

**Alican DAĞDEVİREN**
*Adapazarı - 2005*

---

1 Bkz. Fûde, Abdülalîm, *Esâlîbü'l-İstifham fi'l-Kur'ân,* el-Meclisü'l-'Ala li Riayeti'l-Fünûn ve'l-Adab ve'l-Ulûmu'l-İctimâiyye, Neşru'r-Resâili'l-Câmiiyye, Mısır-1953.

2 Bkz. Sâlim, Atiyye Muhammed, *es-Süâl ve'l Cevâb fi Âyâti'l Kitâb,* Mektebetü Dâru't-Türâs, Medine-1987.

3 Bkz. Fersahoğlu, Yaşar, *Eğitim Açısından Kur'ân-ı Kerim'de Sorular ve Cevaplar* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1988.

# GİRİŞ

İnsan, yaratılıştan soru sormaya meyillidir. Olayları, olayların arkasındaki sebepleri, onların nasıl ve niçin meydana geldiğini merak eder, araştırmaya ve öğrenmeye çalışır. Hem kendine hem de başkasına sorar, soruşturur; sora sora yetişir, yetiştirir.[4] İşte bu merak duygusu ve soru sorma özelliğiyle de insan, diğer varlıklardan özel ve üstün bir konumdadır.

Eğitim-öğretimde soru-cevap metodunun kullanılması bir tür zorunluluktur. Nitekim bir konunun baştan sona bir tek metotla anlatılması ve öğretilmesi hem zordur, hem de uygun değildir. Bu sebeple, öğrenmeye teşvik edebilmek için, çeşitli öğretim metotları kullanmak gerekir.[5] İnsan, tekrar tekrar uyarılmaya ihtiyaç duyan bir fıtrata sahip olarak yaratılmıştır. Kısa sürede dikkati dağılır, dağılan dikkati birtakım uyarılar ve tekrarlar sayesinde toplanır. Bu sebeple herhangi bir konu öğretilmek istendiğinde bunun, değişik anlatım teknikleriyle tekrar edilmesi gerekir. Bu tekniklerden biri de soru-cevaptır.

Eğitim-öğretimde vazgeçilmez metotlardan biri olan soru-cevap, insanlık tarihinin çok eski dönemlerinden beri kullanılagelen bir metottur. Bu metodu, öğretimde ilk kullananın Yunan filozofu Sokrat (m.ö. 469) olduğu söylenir. Bu rivayete dayanılarak söz konusu metoda, *Sokratik metot* veya *tekşîfî metot* diyenler de olmuştur. Ancak soru-cevap metodunun

---

[4] Ayasbeyoğlu, Nevzat, *Kur'ân-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Ayetlerinin Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul-1991, s. 58.

[5] Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, Ankara-1991, s. 240.

Sokrat'tan önce Çin'de Konfüçyüs tarafından kullanıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.[6]

Bu metodun, İslâm âleminde de başlangıçtan beri kullanılan bir metot olduğunu biliyoruz. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), ashabını aydınlatmak için soru-cevap metodunu kullanması bu metodun önemini ortaya koymaktadır. İbadet, muamelât vb. alanlarda esasları henüz tespit edilen bir dinin, Kur'ân'dan sonra ikinci temel otorite[7] ve tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.), pek çok soruyla karşı karşıya kalması doğaldır. Bu metotla öğretimde, soran ve sorulanın rolleri değişerek devam etmiştir. Bu bilgi aktarımı sürecinde Hz. Peygamber (s.a.s.), çoğu zaman soru sorulan kişi konumunda olmuştur. Bazen de Peygamber (s.a.s.) soru soran, sahabe soru sorulan durumunda olmuştur.[8] Cibril Hadisi[9] olarak bilinen hadis, İslâm dininin prensiplerini iyice kavratmak için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) irşat vazifesini yaparken soru-cevap yöntemini kullanması ve bu yöntemin öğretimde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından güzel bir örnektir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatındaki bu uygulamalar yanında, soru sormayı teşvik eden[10] ve cevabını bildiği halde kendine sorulan soruya cevap vermeyeni kınayan[11] ifadeleri de konunun önemini artırmaktadır.

Ashabın çok soru sormayı yeni şeyler öğrenmek için kaçınılmaz olarak değerlendirmesi[12] ve Hz. Peygamber'in dini meseleleri araştırıp öğrenen hanımlara övgü dolu sözleri de,[13] hem soru sormanın önemini, hem de onların bu konudaki hassasiyetini bir az da olsa bize yansıtabilmektedir.

---

6 Öcal, *Din Eğitimi,* s. 249.

7 Bkz. Âl-i İmrân, 3/12.

8 Bkz. el-Buharî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh,* İstanbul-1979, "Savm", 24; "Salât", 72; "Edeb", 81; "Mağazî", 39; Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh,* Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut-1972, "İman", 95; "Cihad ve's-Siyer", 58.

9 Bkz. Müslim, "İman", 1.

10 Bkz. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah, *Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlihi*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire-1972, I, 143.

11 Bkz. Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut-ts., "İlim", 9; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el- Kazvinî, *es-Sünen,* Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Mektebetü Îsâ el-Bâbi el-Halebî, Kahire-1972, Mukaddime, s. 24; et-Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire-ts., "İlim", 3.

12 Bkz. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* I, 137.

13 Bkz. İbn Abdilberr, *a.g.e.,* I, 105.

Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde başlayan mescid eğitimi ve öğretimi yanında daha sonra kurulup gelişen medreselerde de bu metottan asırlarca istifade edilmiştir. Çünkü İslâmî eğitim ve öğretimde dersler çoğunlukla, hoca ve talebelerin karşılıklı olarak birbirlerine sorular sormaları ve açıklama yapmaları şeklinde cereyan etmiştir.[14]

Günlük hayatta soru, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorulabileceği gibi; soru sorulan kişinin bir şeyi tahkik etmesini istemek, bir probleme açıklık kazandırmak, unutulabilme endişesi bulunan bir hususu hatırlatmak, zayi olabilecek bir bilgiyi elde etmek gibi çeşitli maksatlar için sorulabilir.[15] Edebiyatta da, bilinen şeyler hakkında sorular yöneltilmek suretiyle bir takım edebî sanatlar meydana gelir. Bu sanatlar, ifadenin yapısı bakımından aynı mahiyette olmalarına rağmen, bazı anlam inceliklerini ortaya çıkarır.[16]

Arap dilinde istifhamdan başka, sormakla ilgili *istifsâr,*[17] *istîzâh,*[18] *istintâk*[19] ve *istihbâr*[20] gibi çok kullanımı olmayan birkaç kelime de bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ise soru çoğunlukla, *istifham edatları* veya *yes'elûneke*, *yesteftûneke* ve *yestenbiûneke* fiilleriyle sorulmaktadır.[21]

Âyetlerin bir yandan soru sormayı teşvik etmesi;[22] diğer yandan çoğunlukla, bir süâl veya olay sebebiyle nazil olması[23] Kur'ân-ı Kerim'in soru ve cevaba verdiği önemi göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim; kıssaları, mukattaa harflerini, hakikat ve mecazı, tekrarları, meselleri, yeminleri, mübhemleri, vücûh ve nezâiri, muhkem ve müteşabihi aynı gayeye hizmet eden farklı birer ifade tarzı olarak kullanırken istifhamı da önemli bir anlatım tarzı olarak kullanmıştır.

14 Öcal, *Din Eğitimi,* s. 249.
15 eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ, *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire-ts., IV, 212-213.
16 Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğat)*, Sevinç Matbaası, Ankara-1980, s. 259.
17 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab,* Dâru's-Sâdr, 1. Baskı, Beyrut-1410/1990, V, 55.
18 İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 636.
19 İbn Manzûr, *a.g.e.*, X, 354.
20 İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 226.
21 Bkz. bu çalışma, s. 49-102.
22 Bkz. A'râf, 7/172.
23 Keskioğlu, Osman, *Nüzûlundan İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri,* Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, Ankara- 1989, s. 64.

Kur'ân, bu metodu kullanarak mesajını en müessir hale getirmek ister. Haberi istifhama büründürür. Biçimce soru cümlesi olan bazı âyetlerle inkâr kastederek, tasvip edilmeyen durumu en mükemmel biçimde ifade etmiş olur.[24] Bazen de yapılması istenen şeyin ne olduğunu soru cümleleriyle açıklığa kavuşturur. Bu üslûp ile muhatabın inatçı ve insaftan uzak olduğunu vurgulamış olur.[25] Bazen soruyu kendisi sorar, cevabı da kendisi verir. Böylece o işin öyle olması gerektiğini ifade ederek, muhatabın kabulüne zemin hazırlar. Öğrenilmek maksadıyla sorulan sorulara gerekli cevapları verirken kasıtlı soruları, başka mecraya çekerek cevaplandırır.

---

24 er-Râzî, Fahruddin, Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, Mısır-ts., XIV, 63.

25 Râzî, *a.g.e.*, VII, 728.

BİRİNCİ BÖLÜM

# KUR'ÂN'DAKİ SORU VE CEVAPLARIN MAKSATLARI VE ÜSLÛBU

# I. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ SORU VE CEVAPLARIN MAKSATLARI

"Kur'ân, telif eserlerden tamamen farklı bir yapıdadır. Onda konular; bölümler, ana başlıklar ve alt başlıklar altında işlenmez. Muayyen konular, âdeta müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler de, her siyak-sibak çerçevesi, yine de Kur'ân pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Çünkü değil bir âyet grubu, bazen bir terkip bile birkaç hedef gözetebilmektedir. Bundan dolayı Kur'ân'ın bir biriminin sadece bir konuya münhasır kılınması da çoğunlukla mümkün olamamaktadır. Bütün parçalar, bulundukları mana çerçevelerinde, üzerlerine düşeni yaparken, Kur'ân manzumesi içindeki diğer birimlerle olan ilişkilerini de sürdürürler. Dolayısıyla Kur'ân'ın her azası mükemmel çalışan bir bütün oluşturur."[26] Bütünü oluşturan bu dokuların en uygun kelimelerle ifade edilmesi, en ince ayrıntıyı bile ihmal etmeyecek kadar lafız seçimine önem verilmesi Kur'ân'ın temayüz eden yönlerindendir.[27] Kur'ân, nazım münasebetlerini ve üslûp güzelliğini de koruyarak bu çeşit çeşit dallardan ahenkdâr bir manzara oluşturur.[28]

Mucizevî üslûbuyla meşhur Arap edebiyatçılarını hayrete düşüren, övündükleri sahada kendilerini aciz bırakan bu kitap, eşsiz ahengini, istifham üslûbunda da sergilemektedir. İstifhamın zengin motifleri ve

---

[26] Albayrak, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*, Şûle Yayınları, İstanbul-1992, s.155.

[27] Draz, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj*, Terc. Suat Yıldırım, Işık Yayınları, İzmir-1994, s. 109-110.

[28] Draz, *a.g.e.*, s. 175.

vicdanlara etki eden anlatımı, Kur'ân mesajının sunumunda en etkili ve çok sık başvurulan yollarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmamıza göre, Kur'ân-ı Kerim'de istifham ile ifade edilen âyet sayısı hemen hemen altıda bir oranındadır. Kur'ân'daki bu zengin kullanım yanında bu üslûbun; muhatabı yönlendirmek, ikna etmek ve öğretmek için kullanıldığını da tespit etmiş bulunmaktayız:

## A. MUHATABI YÖNLENDİRMEK

Kur'ân, dünya ve ahiret saadetine ulaştırmak istediği muhatabını, kendi üslûbuyla bu hedefe yönlendirir. İdeal bir insan ve ideal bir toplum için herkese anladığı üslûp ile hitap etme yoluna gider. Muhataba ulaştırmak istediği mesajı, bazen düz bazen de dolaylı anlatım kullanarak takdim eder. Bazen muhatabı, bazen de vahyin mübelliği Hz. Peygamber'i (s.a.s.) muhatap alarak yönlendirmelerde bulunur:

### 1. Hz. Peygamber'e Yöneltilen İstifham ile Yönlendirme

Allah Teâla, Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yönelttiği birtakım sorularla da muhatabı yönlendirmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yöneltilen bu sorular, bazen onu teselli etme, bazen bir uyarı niteliği taşırken; çoğunlukla inananlara, hatta inkârcılara mesaj vermektedir.[29]

Kur'ân, *"Fakat sen sağırlara nasıl duyurabilirsin ki?"* (Yunus, 10/42), *"Fakat gözleri görmeyenlere sen nasıl doğru yolu gösterebilirsin?"* (Yunus, 10/43) âyetlerindeki istifham-ı inkârî ile ilâhi mesaja kulak vermeyenlerin ve Peygamber'in tebliğini görmezlikten gelenlerin[30] ibret ve öğüt almayacaklarını haber vermektedir.[31] Bu anlatımla aynı zamanda, kavminin iman etmesi için son derece gayret sarf eden Hz. Peygamber (s.a.s.) teselli edilmektedir.[32]

---

[29] el-Âlûsî, Şihâbuddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-ts., XIII, 204-205.

[30] Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mısır-1347/1928, IV, 148.

[31] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 198.

[32] el-Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire-1387/1967, VIII, 346. Diğer birkaç ayet için bkz. Yunus, 10/99; Furkân, 25/43; Zümer, 39/19; Zuhruf, 43/40.

Kur'ân, bazen de bazı davranışlarıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'i (s.a.s.) uyarmak için aynı üslûbu kullanmıştır. Tebük Savaşı'na katılanları methetmek, katılmayanları yermek için nazil olduğu ifade edilen:[33] "*Hay Allah seni affedesice! Niçin sence doğru söyleyenler iyice belli oluncaya ve yalancılar da meydana çıkıncaya kadar beklemeyip izin isteyen o münafıklara izin verdin?*" (Tevbe, 9/43) âyetinde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yöneltilen istifhamda bu anlatım görülmektedir. Bu anlatımda, lütufkârane bir sitem ile[34] önce, "*Hay Allah seni affedesice!*" denilerek "*af*" kelimesi zikredilmiş; sonra, "*Niçin onlara izin verdin?*" şeklinde yumuşak bir uyarı ile ayette latif bir dizilim gözetilmiştir.[35]

Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yöneltilen ancak, daha çok muhataba mesaj niteliği taşıyan farklı kullanımları aşağıdaki şekillerde zikretmemiz mümkündür:

a) Bakmaz mısın? / Bilmez misin? ( أَلَمْ تَرَ / أَلَمْ تَعْلَمْ ) İfadesiyle

Kur'ân-ı Kerim, zaman zaman bakışları, her gün karşılaşıldığı halde üzerinde hiç düşünülmeden geçilen kâinattaki harikulâdeliklere yöneltmektedir. Bunu da son derece etkili bir anlatımla yapmaktadır. Meselâ, gökten yağmurun inmesi, sonra yeryüzünün yemyeşil bir manzaraya bürünmesi bilinen bir olaydır. İnsanların görmeye alışık oldukları ve bu sebeple de hakkını teslim edemedikleri bu çok önemli olay, aslında ilâhî bir mucizedir. Bu büyük mucizeye dikkatleri toplamak[36] ve olayı gerçek değeriyle düşünmek için: اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَٓاءِ مَٓاءًۘ فَتُصْبِحُ الْاَرْضُ مُخْضَرَّةً "*Görmedin mi ki Allah gökten yağmur indirir de yer yemyeşil oluverir.*" (Hac, 22/63) âyetine istifham ile başlanmıştır. Üstelik de hitap Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yapılarak anlatıma daha da etkileyicilik katılmıştır.

Meselâ, İbrahim sûresinde, iman ve küfür, peygamberler ve cahiliye toplumu anlatılırken; gökler ve yer manzarasına bu üslûpla anî bir geçiş

---

[33] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, 75.

[34] Kurtubî, *Câmi'*, VIII, 154-155.

[35] en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul-1984, II, 128; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 537. Diğer birkaç ayet için bkz. Tahrim, 66/1; Abese, 80/3, 7.

[36] Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VI, 222.

yapılmaktadır.[37] Bu üslûp, Yüce Allah'ın kudretinin algılanması ve ona itaat edilmesi için vesile kılınmaktadır.

Doğrusu insan denen varlık ile kâinat arasında gizli bir anlaşma dili vardır. Bu dille insan ve kâinat birbiriyle anlaşırlar. Yani insan fıtratıyla kâinat, metafizikî bir yönelişle, doğrudan doğruya ve gizlice anlaşırlar. İşaretlerini ve yönelişlerini mücerret bir üslûp ile kavrarlar. Bu kâinat içinde yaşayıp bu gizli dili fark edemeyenler, bu işareti alamayanlar veya bu sese kulak veremeyenler; fıtralarında bulunan alıcı cihazları harekete geçirememişler demektir.[38] İşte böyle kimseler, dikkatleri toplamaya âdeta mecbur bırakan istifham ile uyarılmakta ve kâinattaki sırra vâkıf olmaya ve onun yaratıcısına boyun eğmeye yönlendirilmektedir: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ "*Görüp anlamadın mı ki Allah gökleri ve yeri, hikmetle ve ciddî bir maksat için yaratmıştır.*" (İbrahim, 14/19) âyetiyle; Allah'ın, gökleri ve yeri boşu boşuna değil, yüce bir maksat için yaratmış olduğuna işaret edilmektedir.[39]

Bu maksatla bu ve benzeri âyetlerde Kur'ân, insanın bakışlarını, çevresinde bulunan ilâhî sanat eserlerine yöneltmesini istemektedir. İnsanlardan, son derece müthiş bir ahenk içerisinde olan kâinattaki harikulâdelikleri fark etmesini ve bunu kendisi için bir uyanış vesilesi yapmasını beklemektedir. Dikkatle bakmaları halinde insanların, bu etkileyici tabloyu ve bu tablonun güzelliklerini fark edeceklerini bilen Yüce Yaratıcı, mesajını algılayabilmeleri için muhataba böylesi dikkat çekici ve uyarıcı bir üslûpla hitap etmiştir.[40]

---

37 Bkz. İbrahim, 14/11-18.

38 Kutup, Seyyid, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, Daru'ş-Şurûk, 9. Baskı, Beyrut-1400/1980, IV, 2094-2095.

39 el-Beğavî, Mesûd el-Ferrâ, *Meâlimü't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Beğavî)*, Şirketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî ve Evlâdihi, 2. Baskı, Mısır-1375/1955 (Hazin tefsiriyle birlikte), IV, 38; el-Hâzin, Alâüddin Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Hâzin)*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Halebî ve Evlâdihi, 2. Baskı, Mısır-1375/1955 (Beğavî Tefsîri ile birlikte), IV, 38.

40 Diğer birkaç ayet için bkz. Mâide, 5/40; Hac, 22/18, 63, 65, 70; Nûr, 24/41, 43; Furkân, 25/45; Lokmân, 31/29, 31; Zümer, 39/21; Mücâdele, 58/7.

### b) Haberin Oldu mu? ( هَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا / هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ ) İfadesiyle

Yüce Allah bir haberi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bazen, "Haberin oldu mu?" ( هَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا / هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ ) şeklinde başlayan ayetlerle iletmektedir. Bu ifadeler, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), kendisinin görüp bilmediği bir haberi vahiy yoluyla aldığına delâlet ederken, muhatabı, verilen mesajı algılamaya ve anlatılan konunun gereğini yapmaya yönlendirmektedir.

Bu tür takrir ifade eden istifham ile[41] Hz. Davud'un (a.s), iki hasım arasında hüküm vermesini konu alan وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُا الْخَصْمِ "*O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu?*" (Sâd, 38/21) âyeti, muhatabı dinlemeye teşvik etmek içindir.[42] Âyette ifade edilen hasımlaşmada, kıyamette zalim ve mazlum, iyilik ve kötülük edenlerin birbirlerinden ayırt edileceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla muhatap, bu olaydan ibret almak suretiyle iman etmeye ve iyilikler yapmaya yönlendirilmiş olmaktadır.[43]

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ "*Gâşiye'nin, -dehşeti her tarafı saracak olan o felâketin- mahiyeti hakkında elbet sen de bilgi sahibi oldun.*" (Ğâşiye, 88/1) âyetinde ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.), ne kendisinin ne de kavminin bilmesi söz konusu olan kıyametin dehşet verici durumu ve insanların halleri anlatılarak, konuya istifhamla dikkat çekilmiştir.[44] İnsanlar, dehşet verici kıyameti tasvir eden âyetleri dinlemeye teşvik edilmiştir.[45] Bu ilâhî hitap, hakikatte bir istifham olmayıp söylenecek şeye muhatabın dikkatini çeken, dinleyenler için bir taaccüb ve tefekkür vesilesi olacak bir üslûbun

---

41 İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut-1404/1994, VII, 14.

42 ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut-ts., III, 367; el-Beydâvî, Kâdî Nâsıruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul-1990 (Şeyhzâde Hâşiyesiyle birlikte), IV, 82; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, Thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1413/1993, VII, 375; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân, *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1408/1988, s. 99; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 220; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l- Kerim, Beyrut-1402/1981, III, 54.

43 Bkz. Sâd, 38/21-29.

44 Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin, *Hâşiyetü Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî*, Hakikat Kitabevi, İstanbul-1990, IV, 556.

45 Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 551.

gereğidir.[46] Dolayısıyla bu üslûp ile bütünüyle kıyametten, azap ve azabın şiddetinden bahseden bu sûre, insanları ahiret hazırlığı içerisinde bir ömür geçirmeye ve o dehşetli günden sakınmaya yönlendirmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, bu üslûp ile anlatılan olayların her biri, muhatabı bir konuyu anlayıp gereğini yapmaya dikkat çekerken; kanaatimizce, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risaletini kabul etmeye yönlendirmektedir. Dolayısıyla bu üslûp ile ifade edilen olaylar, geçmişte yaşanmış veya gelecekte gerçekleşecek hadiseleri kitaplardan mütaâla etmemiş, herhangi bir kimseden işitmesi söz konusu olmamış, başka hiçbir şekilde öğrenmiş olması da mümkün olmayan Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bunları vahiy yolu ile aldığının ve onun hak peygamber olduğunun belgesi niteliğindedir.[47]

c) Bilir misin Nedir?" ( وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا ) İfadesiyle

Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah, bazen beşer idrakinin üstünde olan bazı mühim olaylara dikkat çekmek için, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soru yöneltmekte ve cevabını da kendisi vermektedir.

Yüce Allah, bu üslûp ile Beled sûresinde, köleyi hürriyetine kavuşturmak, yoksulu doyurmak, sabırlı ve merhametli olmak gibi konulara yönlendirme yapmaktadır. Bu sûrede, zorluk ve meşakkat çeken boynu büküklere destek olmak, içinde bulundukları sıkıntılardan kurtarmak, şefkat göstermek ve onları doyurmak gibi konular tavsiye edilmektedir. Neticede herhangi bir topluma veya herhangi bir zamana münhasır olmayan, bütün insanların karşı karşıya kalabileceği konular anlatılarak, insanlara böyle zor bir işi başarmanın yolları gösterilmektedir: وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ "*Sarp yokuş, bilir misin nedir?*" (Beled, 90/12) âyetinden maksat, bir yokuşu çıkmanın zorluğunu ifade etmek değildir. Bu anlatım tarzıyla, bir insanı hürriyetine kavuşturmanın önemine dikkatler çekilmekte ve hayatî değer taşıyan bir konunun gereğini yapmaya yönlendirme yapılmaktadır.[48]

---

46 Bilmen, Ömer Nasûhî, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul-1962, VIII, 4020. Diğer birkaç ayet için bkz. Tâhâ, 20/9; Sâd, 38/21; Zâriyat, 51/24; Nâziât, 79/15; Burûc, 85/17; Fecr, 89/5.

47 Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 17; Şeyhzâde, *Hâşiye*, IV, 298; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 253.

48 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IX, 162; Kutup, *fî Zılâl*, VI, 3911.

Yine bu üslûp ile Kadir Gecesi'nin değerini bilmeye ve Kadir Gecesi'ni lâyıkıyla değerlendirmeye yönlendirme yapılmaktadır. Kadir sûresinde, hakikatini anlamanın beşer idrakinin çok üstünde olan bu muazzam gecenin önemi anlatılmaktadır: وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ *"Bilir misin nedir Kadir Gecesi?"* (Kadir, 97/2) âyetinde Kadir Gecesi'nin şanının yüceliği ifade edilmiştir.[49]

İnsanlık, Kadir Gecesi'nin kadrini bilememekte, büyüklüğünü ve azametini görmezlikten gelmektedir. Dolayısıyla Allah'ın nimetlerinin en üstün ve en güzelini de yitirmiş olmaktadır.

Özetle, "Bilir misin nedir?" (وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا) ifadesiyle, sözü edilen konuda sanki ilim ve idrakin ötesindeki bazı şeylerin haberi verilmektedir.[50]

Kanaatimizce, nahivcilerin ve müfessirlerin bu üslup ile anlatılan âyetlerdeki "tefhim-tazim" değerlendirmelerinin arka planı daha mühim bir beklentiyi işaret etmektedir. Bu tarz bir anlatım, haber verilecek şeyin bir hazırlayıcısı olmakta, muhatabı anlatılacak olayı dikkatlice dinlemeye, olayın önemini kavramaya ve ifade edilen hakikatlerin gereğini yapmaya yönlendirmektedir.

## *2. Muhatabın Kendisine Yöneltilen İstifham ile Yönlendirme*

Muhatabı yönlendirme, istifham üslûbunun en belirgin maksatlarından biri olarak kabul edilebilir. Çünkü Yüce Allah istifham ile tevbih, takri', inkâr, taaccüb, tehekküm, telattuf, istib'âd vb. ifade ederken; mesajı, gönüller üzerinde ikna, tenbih ve tesir gücüne sahip olan kalıplara dökmüş olur. Muhatabın halet-i ruhiyesine uygun bu ifade tarzıyla mesajını ulaştırmak suretiyle onu yönlendirmek ister. İstifhamı, çeşitli anlamlar taşıyan tüm bu kalıplara dökmek edebi zenginlik dışında, hiç şüphesiz muhatabı, kendisi için istenen huzura ulaştırmasına vesile teşkil edebilmesi açısından çok önemlidir.

Meselâ, Yüce Allah'ın emirlerine itaat eden ve yasaklarından kaçınan

---

49 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VIII, 492; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl,* VII, 275; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IX, 182; Abduh, Muhammed, *Tefsiru Cüz-i Amme,* el-Matbaatü'l-Âmiriyye, 1. Baskı, İstanbul-1322/1904, s. 130. Diğer birkaç ayet için bkz. Vâkıa, 56/8-9, 27; Hâkka, 69/ 3; Müddessir, 74/27; İnfitâr, 82/17; Mutaffifîn, 83/8, 19; Târık, 86/1-3; Kâria, 101/3; Hümeze, 104/5.

50 Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3878.

kimseden daha güzel hiç kimsenin olmadığı hususu: *"Hangi insan din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir?"* (Nisâ, 4/125) âyetinde etkili bir anlatımla ifade edilmektedir. Bu âyetteki istifham ile muhatap, Allah'a karşı ihlâslı olmaya, O'nun dışında Rab ve mabud tanımamaya[51] yönlendirilmektedir.

Sayısız deliller karşısında hakkı tezekkür etmeyen, Allah'tan korkmayan ve ahiret için hazırlık yapmayan inkârcıların basiretsizliklerinin ifade edildiği şu âyette de aynı üslûp görülmektedir:[52] *"Onlar, Allah'ın azabından, (herkesi) saracak bir belânın kendilerine gelmeyeceğinden veya hiç farkında değillerken, ansızın kıyamet saatinin kendilerine gelmeyeceğinden emin midirler?"* (Yusuf, 1/107) âyetindeki istifham ile kendilerini emniyette görenler kınanıp tehdit edilmektedir.[53] Buradaki istifham, kendini güven içinde görenleri sadece kınamak için değil, aynı zamanda bu kınama ve tehdit ile kendilerine çekidüzen vermelerini de temin etmek içindir.

Arap dilinde, kendi anlamları dışında da kullanıldığı bilinen istifham,[54] Kur'ân-ı Kerim'de ihtibar, istib'ad, istihza ve tehekküm, emir, inkâr, tahkir, terğîb, taaccüb, tefhîm, takrîr, teksîr, temennî, tenbih, tevbih, tehdit, tehvîl ve nefy gibi farklı anlamları ifade ederek, muhatabı yönlendirmektedir:

### a) İhtibâr: اَلْإِخْتِبَارُ (İmtihan Etmek)

İhtibar, imtihan etmek demektir.[55] Soru, bazen imtihan etmek maksadıyla da yöneltilebilir. Kur'ân-ı Kerim'de bir hakikati göstermek için, bazen bir diyalog içerisinde sorular sorulup cevaplar verilir. Bu konuya Kehf sûresinden bir âyeti örnek vermemiz mümkündür:

Kehf sûresinde, Yüce Allah imanı kalplere yerleştirmek için, üç kıssa anlatır: Ashab-ı Kehf, Hz. Musa ve Hızır ve Zülkarneyn kıssaları…

Ashab-ı Kehf, dinleri uğrunda yurtlarından çıkarılan, dağdaki bir

---

51 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 566; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 253.
52 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul-ts., IV, 2933.
53 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIII, 67.
54 Hâşimî, Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyan ve'l-Bedî'*, Beyrut-ts., s. 93.
55 er-Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir, *Muhtâru's-Sihah*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut-ts, s. 168.

mağaraya sığınan, orada üç yüz dokuz yıl uykuda kalan, sonra da Yüce Allah tarafından -kabirden kalkar gibi-[56] uyandırılan gençlerdir.[57]

Ölüme benzer bu uzun uykudan sonra uyandırıldıklarında: *"Birisi: "Ne kadar uykuda kaldınız?" diye sorunca bazıları: "Bir gün, belki bir günden de az!" diye cevap verdi."* (Kehf, 18/19) Bu âyetten anlaşıldığına göre, mağarada kaç gün kaldıklarına dair birbirlerine soru soranlar,[58] orada ne kadar uzun süre uykuda kaldıklarının farkında değillerdi. Onlar, uyuya kaldıkları mağaraya sabahleyin girmişlerdi. Uyandırıldıklarında akşamüzeri olduğu için bir gün kaldıklarını zannetmişlerdi. Sonra güneşin henüz batmadığını gördükleri için de bir günden az kaldıklarını söylemişlerdi.[59]

Bu kıssa, karşılıklı soru cevap şeklinde cereyan eden, bir şey sorup öğrenmek maksadına yönelik basit bir diyalog değildir. Yeniden diriliş ve ahiretin varlığının gözler önünde cereyan eden kesin bir belgesidir.[60] Nitekim bu olayın meydana geldiği dönemlerde tekrar diriliş ve ahiretle ilgili hararetli tartışmalar hüküm sürüyordu. Bu sırada mağarada uyuya kalanların uyandırılması, öldükten sonra dirilmenin apaçık bir delili oldu.[61]

Kur'ân-ı Kerim'de, bir şey sorup öğrenmeye yönelik bu tür soruların hemen akabinde cevapları da verilmektedir.[62]

### b) İstib'âd: اَلْإِسْتِبْعَادُ (Uzak Bulmak/Mümkün Görmemek)

İstib'ad, bir şeyi uzak saymak, uzak bulmak ya da bir işin olmayacağı anlamlarına gelir.[63] Kur'ân'da, istib'ad anlatımı için istifham da kullanılmıştır. Bunun için şu örneği zikredebiliriz:

---

56 Vehbi, Mehmed, Konyalı, *Hulâsatü'l- Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Üçdal Neşriyat, 4. Baskı, Ankara-ts, VIII, 3101.

57 Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir,* II, 181.

58 İbnü'l-Enbârî, Kemâlüddin Ebu'l-Berekât, *el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l-Kur'ân,* Thk. Tâhâ Abdülhamid Tâhâ, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme lil-Küttâb, 1400/1980, II, 103.

59 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânil-Azîm,* Dâru'l-Marife, Beyrut-1413/1993, III, 81; et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Thk. Hüseyin el-A'lemî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 1. Baskı, Beyrut-1997/1417, XIII, 255; Sâbûnî, *a.g.e.,* II, 186.

60 İbn Kesîr, *a.g.e.,* III, 81; Tabâtabâî, *a.g.e.,* XIII, 255.

61 Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri),* Terc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1996, III, 162.

62 Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/259; Nahl, 16/30; Mü'minûn, 23/112-113; Neml, 27/42.

63 Râzî, *Muhtâru's-Sihah,* s. 57.

İnkârcılar, kıyamet gününde azaptan kurtulmak için artık iman ettiklerini söyleyeceklerdir.[64] Peki, ama karşılaşacakları korkunç azap konusunda uyarıda bulunulan, fakat bu uyarılara kulak tıkayan, peygamberi onaylamayıp yalanlayanlar,[65] azapları kaldırılırsa nereden hatırlayıp öğüt alacaklar?:[66] *"Onlar nerede, iman nerede! Onlar ibret alan, hisse kapan insanlar değil."* (Duhân, 44/13) denilmek suretiyle, inkârcıların öğüt alıp iman etmeyecekleri ifade edilmektedir. Âyetteki istib'ad ifade eden istifham ile bu durum ortaya konulmaktadır.[67]

Gerçekleşeceğinde şüphe olmayan bu sahnenin tasviri, insanlara önlerindeki fırsatı değerlendirmeleri için önemli bir uyarı niteliğindedir. Sahnede gördükleri azaba uğramamaları, iman sözü verip de "Siz iman etmezsiniz bu sebeple de azaptan kurtulamazsınız." denilecek duruma düşmeden, o zaman gelip çatmadan inkârcılardan Allah'a ve Peygamber'ine iman etmeleri beklenmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, özellikle istib'ad için kullanılan istifham edatı *ennâ*'dır.[68]

c) İstihzâ ve Tehekküm: اَلْإِسْتِهْزَاءُ وَالتَّهَكُّمُ (Alay Etmek)

İstihza[69] ve tehekküm,[70] alay etmek anlamına gelen kelimelerdir. Tehekküm, ciddî gibi görünmekle beraber, hiciv manası içermesi yönüyle istihzadan ayrılır.[71] Muarızla alay etmek, onun aklî ve fiilî olarak düştüğü komik durumu gözler önüne sermek için kullanılan bu ifadeler, istifham edatları ile de ifade edilmiştir.[72] Kur'ân-ı Kerim, bazen istihza ve tehekküm ifade eden bir soru ile de muhatabı yönlendirir. İbrahim

64 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 151.
65 Kutup, *fi Zilâl*, V, 3212.
66 İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 151.
67 et-Taftazânî, Sa'deddin, *Muhtasarü'l-Meânî*, İstanbul-1306/1888, s. 687; Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî, *el-Külliyât (Mu'cem fî Mustalahât ve'l-Furûk el-Lüğaviyye)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1287/1870, s. 70.
68 Bkz. bu çalışma, s. 65-66.
69 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 183.
70 İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 617.
71 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 221.
72 Taftazânî, *a.g.e.*, s. 687.

Peygamber ve putlar arasında cereyan eden bir olay bu duruma uygun bir örnek olarak gösterilebilir:

Hz. İbrahim'in kavmi, bayram günü, ilâh diye taptıkları şeylerin önüne, hem onu kutsamak hem de kendileri için bereket olur ümidiyle yiyecek bırakır,[73] bahçelere ve hoşça vakit geçirecekleri yerlere çıkarlardı. Eğlence ve dinlenme dönüşü oraya bıraktıkları bu yiyecekleri almaya gelirlerdi. Bu şölen ve eğlenceye katılmayan İbrahim Peygamber,[74] putların önünde en güzel yiyeceklerin bulunduğu bir anda, hızlıca yanlarına sokuluverir, onlara, önlerindeki yiyeceklerden yeme teklifinde bulunur:[75] *"Buyursanıza, neden yemiyorsunuz?"* (Sâffât, 37/91) der. Doğal olarak putlar bu soruya cevap veremez. O da alay ederek soruyu değiştirir: *"Neyiniz var, neden konuşmuyorsunuz?"* (Sâffât, 37/92), tabii yine cevap alamaz. Zaten Hz. İbrahim'in putlara, yeme teklifinde bulunması ve niçin konuşmadıklarını sorması onlardan cevap almak için değil, onlarla alay etmek,[76] tehekküm ve istihza içindir.[77]

Kur'ân-ı Kerim, alay ifade eden böyle bir soruyla aslında, yemeyen, içmeyen kendisine bile faydası olmayan, cansız putların acizliğini ortaya koymakta, onların ilâh olamayacağını, böylesi basit ve komik bir duruma düşen putlara tapmaktan vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla inkârcılardan ulûhiyet makamına lâyık, tüm noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah'a yönelmelerini, sadece O'na kulluk etmelerini ve her türlü iyiliği sadece O'ndan beklemeleri gerektiğini haber vermektedir.

Bu çalışmamızda, Kur'ân-ı Kerim'de istihza ve tehekküm için en çok, *hemze*, *eyyâne*, *mâ* ve *meta* gibi edatların kullanıldığını tespit ettik.[78]

---

73 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 15.

74 Kutup, *fî Zilâl*, V, 2992-2993.

75 İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 15.

76 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VI, 25; Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 345; İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhalik b. Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l Azîz*, 1. Baskı, Katar-1398/1977, XII, 377; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VI, 25; es-Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut-1414/1993, II, 889; es-Suyûtî, Celâlüddin, ve Mahallî Cemâlüddin, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul-ts., II, 131.

77 ez-Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Marife, 2. Baskı, Beyrut-ts., II, 343; Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyan*, XII, 4728.

78 Bkz. bu çalışma, s. 55-56, 71, 78, 81.

d) Emir: اَلْأَمْرُ (Emretmek)

Emir, muhatap veya gaip kimseden, bir işin yapılmasını istemektir.[79] Arap dilinde bazen emir, istifham edatları kullanılmak suretiyle de ifade edilir.[80] Kur'ân-ı Kerim'de emir ifade etmek için istifham kullanımına dair bir örneği, içki ve kumardan kaçınılmasını öngören şu âyette görmemiz mümkündür:

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, haram ile helâl olanı, mahzurlu ile olmayanı bildirmektedir. Mâide sûresinde, helâl ve faydalı olan şeylerin yenilmesini ifade ettiği âyetlerden sonra, içki ve kumarın zararlarını ve haram olduğunu açıklamaktadır. Kur'ân, İçki ve kumarın, bütün kötülüklerini, zararlarını, haram oluş sebeplerini açıkladıktan sonra bunlardan kaçınılmasını: *"Artık bu habis şeylerden vazgeçtiniz değil mi?"* (Mâide, 5/91) buyurmak suretiyle emretmektedir.[81] Ayette içki ve kumardan vazgeçilmesi için kullanılan soru kipi, içki ve kumardan vazgeçme konusunda kesin bir emir niteliği taşımaktadır. Bu anlatım tarzına göre sanki muhataba "Bu şeylerin böylesine kötü ve çirkin olduğu ortaya çıktıktan sonra sen onu yine yapacak mısın?" denilmektedir.[82]

Muhataba, "Muhakkak size içkinin çok çeşitli kötülüklerini ve zararlarını içeren âyetler okunmuştur. Şimdi siz, bu menedici sebepler karşısında artık vazgeçecek misiniz? Yoksa bu öğütlerden ders almayıp aynı hal üzere devam mı edeceksiniz?" şeklinde hem akla hem de duygulara hitap eden bir anlatımla yaklaşılmıştır. Bu da yapılmaması istenen bir şeyden muhatabı vazgeçirmek için son derece etkili bir üslûptur.[83]

---

79 el-Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifat,* Dersaadet, İstanbul-1318/1900, s. 24.

80 Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa,* s. 93.

81 İbnü'l-Enbârî, *Beyân,* I, 196; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* II, 89; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* I, 297; İbn Kayyim el-Cevzîyye, Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed, *Kitabü'l-Fevâidü'l-Müşevvik ilâ Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân,* Matbaatü's-Seâde, 1. Baskı, Mısır-1327/1909, s. 36; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* IV, 18; VI, 308; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl,* II, 90; Zerkeşî, *Burhan,* IV, 433; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 692; el-Fîrûzâbâdi, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, *Besâirü Zevi't-Temyîz fî Latâifi'l-Kitâbi'l-Azîz,* Thk. Muhammed Ali Neccâr, Abdülalîm Tahâvî, Meketebetü'l-İlmiyye, Beyrut-ts, V, 337; Suyûtî, *Tahbir,* s. 98; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* III, 76; ez-Zerkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır- ts., II, 217; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir,* I, 366.

82 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XXII, 81.

83 Râzî, *a.g.e.,* XXII, 82.

Kur'ân-ı Kerim'de, emir için kullanılan istifham edatları *hemze* ve *hel*'dir.[84]

e) İnkâr: اَلْإِنْكَارُ (Yadırgamak / Kabul Etmemek)

İnkâr, itiraf etmemek, istememek,[85] yadırgamak ve olumsuzluk[86] bildirmek demektir. İnkâr ifade etmenin yollarından biri, belki de en etkilisi istifhamdır. Kur'ân-ı Kerim'de inkâr için kullanılan istifhama dair şu âyet zikredilebilir:

Ra'd sûresinin ilk âyetlerinde, diriliş ile ilgili kesin deliller açıklanmaktadır. Allah'ın kudretinin sergilendiği bu âyetlerde, yeniden dirilişin mümkün olduğuna da işaret edilmektedir. *"Eğer onların iman etmemelerine şaşırıyorsan bil ki asıl şaşılacak olan, onların: 'Ölüp toprak olduktan sonra biz yeniden mi yaratılacakmışız?' demeleridir."* (Râ'd, 13/5) âyetindeki istifham, inkâr ifade etmektedir. Buradaki istifham ile inkârcıların toprak olmayı değil, toprak olduktan sonra yeniden diriltilmeyi kabule yanaşmadıkları anlaşılmaktadır.[87] Âyette peş peşe gelen iki istifham tekit ifade ederken, onların inkârlarındaki ısrar ve hırslarını da ortaya koymaktadır.[88]

Yüce Allah; ahireti, haşri ve neşri inkâr edenlere, dünyada icada kadir olduğu gibi ahirette iadeye de kadir olduğunu, ahirette icadın dünyada icaddan daha kolay olduğunu haber vermektedir.[89]

Yeniden yaratılış şaşılacak bir şey değildir, asıl şaşılacak şey onu inkâr etmektir. Âlemdeki bu kadar değişim ve yenilenmeyi ve bu değişikliklerdeki akışı görürken; Allah'ın kudretinden yeniden yaratmayı, diriltmeyi akıl dışıymış gibi görmek cidden çok tuhaf ve kabul edilemez bir düşüncedir.[90]

Kur'ân-ı Kerim'de, istifham ile en çok inkâr ifade edilmiş olup, inkâr için kullanılmış edatlar da *hemze*, *eyne*, *eyyü*, *keyfe*, *ma*, *men* ve *hel*'dir.[91]

---

84 Bkz. bu çalışma, s. 55, 86-87.
85 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 232.
86 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 69.
87 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 48; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 242.
88 İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, II, 48.
89 Vehbi, *Hulâsatül-Beyan*, VII, 2606-2607.
90 Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2960.
91 Bkz. bu çalışma, s. 53, 67, 69, 74-75, 77-78, 82, 88-89.

### f) Tahkîr: اَلتَّحْقِيرُ (Aşağılamak)

Tahkir, aşağılamak, hor ve hakir görmek demektir.[92] İstifham edatları bazen tahkir için kullanılır.[93] Kur'ân-ı Kerim'de bu kullanım için şu âyet ele alınabilir:

Küçüklüğünden beri aklî olgunluğa sahip olan İbrahim Peygamber:[94] *"O vakit babasına ve halkına: 'Nedir bu karşısında durup taptığınız heykeller?' dedi."* (Enbiyâ, 21/52). Bu âyette Hz. İbrahim (a.s.) kendi toplumuna, onların hürmet ettiğini bildiği putlar için: "Nedir bu heykeller?" şeklinde bir soru yöneltmekle putları hakir gördüğünü ve onları aşağıladığını ifade etmektedir.[95] O bu ifadeyle, ağaç ve taştan yontulmuş nesneler olan putları gerçek isimleri ile nitelendirmekte, onlara ibadet edilmesinin çirkinliğini ortaya koymaktadır.[96]

Hz. İbrahim'in (a.s.), kendi toplumunun değer verdiği putları aşağılaması, onları şiddetle sarsmak suretiyle kendilerini sorgulamalarını ve gerçekten ibadete layık yaratıcıyı kabullenmelerini temin içindir.

Kur'ân-ı Kerim'de, *hemze*'den başka, *ma* da tahkir için kullanılmış olan istifham edatı olarak görülmektedir.[97]

### g) Terğîb: اَلتَّرْغِيبُ (Teşvik Etmek)

Terğib, bir işin yerine getirilmesini ısrarla istemektir.[98] Kur'ân-ı Kerim bazen, bir şeyin yapılmasını istemek ve teşvik etmek için istifham anlatımı kullanmaktadır. Bu anlatım için "ödünç verme" konusunu ele alan şu âyeti örnek vermemiz mümkündür:

Toplumsal bir olgu olan "ödünç verme/borç", herkesçe malum bir kavramdır. Hemen herkesin zaman içinde maddi bazı sıkıntılar çekebileceği gerçeği bu olguyu daha da önemli kılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, hiçbir kişisel çıkar beklemeksizin insanlara, birbirlerinin ihtiyaçlarına

---

92 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, 207.
93 Taftazânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, s. 687.
94 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, X, 161; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 190-191.
95 Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, III, 81; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, II, 266.
96 Kutup, *fî Zilâl*, IV, 2385.
97 Bkz. bu çalışma, s. 77-78.
98 Suyûtî, *İtkân*, I, 480; Bilgegil, *Belâğat*, s. 48.

cevap vermelerini: *"Kimdir o yiğit ki Allah'a güzelce ödünç verir?"* (Bakara, 2/245) ifadesiyle teşvik etmektedir.[99] Allah'ın, kullarına ödünç vermeyi teşvik ettiği, bu âyeti soru biçiminde ifade etmesinin nedeni, "Allah rızası için borç vermeye veya Allah için infak etmeye teşvik"[100] konusunu daha etkili bir üslûpla ortaya koymaktır. Yüce Allah bu âyette, kendi yoluna yapılan harcamaları özendirmek için sarf edilen malı borç olarak nitelendirmiştir.[101]

Allah'ın, ihtiyaçtan münezzeh olduğu halde borcu kendisine isnat etmesi, yine borç vermenin önemine dikkat çekmek içindir. Kur'ân-ı Kerim, hiçbir kişisel kazanç ve çıkar gözetilmeden Allah rızası için verilen borcu, güzel borç/karz-ı hasen olarak nitelendirmiştir.[102]

Bu ifade tarzından, helâl malını ihlâsla ve gönül hoşnutluğuyla sevabını Allah'tan ümit ederek Allah yoluna sarf edenlerin, malının tükenmeyeceği ve Allah'ın kendi yoluna sarf edilen malın karşılığını kat kat vermek suretiyle değerlendireceği anlaşılmaktadır.[103] Nitekim Yüce Allah, dilediği kulunun rızkını dar, dilediğininkini de bol verir.[104]

Kur'ân-ı Kerim'de, Tevbe sûresinin 13.[105] ve Şuarâ sûresinin 11.[106] âyetlerindeki istifhamlar da teşvikin bir çeşidi olan arz[107] ve tahdid[108] ifade etmektedir.

Teşvik için kullanılan istifham edatları arasında men'den başka[109]

---

[99] Zerkeşî, *Burhân,* II, 341; Suyûtî, *İtkân,* II, 888; Şeyhzâde, *Hâşiye,* I, 555-556; IV, 395.

[100] İbn Kesîr, *Tefsir,* I, 306; Elmalılı, *Hak Dini,* II, 822-823; Vehbi, *Hulâsatü'l-Beyân,* I, 441; Tabâtabâî, *Mîzân,* II, 288; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir,* I, 156; ez-Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve'ş-Şerîati ve'l-Menhec,* Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Baskı, Beyrut-1991/1411, II, 414.

[101] Tabâtabâî, *a.g.e.*, II, 288.

[102] Mevdûdî, *Tefhim*, I, 90.

[103] Mevdûdî, *a.g.e.*, I, 90.

[104] Vehbi, *a.g.e.*, I, 441.

[105] Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 177; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 118; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 342; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 480; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 48.

[106] Nesefî, *a.g.e.*, III, 179; Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 342; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 480; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VI, 336.

[107] Bir fiilin yapılmasını istemek.

[108] Teşvik edip ikna etmek.

[109] Bkz. bu çalışma, s. 35.

*levla*[110] dikkatleri çekmektedir. Ayrıca teşvik için هَلْ أُنَبِّئُكُمْ , هَلْ أَتٰيكَ ve هَلْ أَدُلُّكُمْ gibi kalıplaşmış ifadeler de kullanılmaktadır.[111]

h) Taaccüb: اَلتَّعَجُّبُ (Hayret Etmek / Şaşmak)

Taaccüb, insanın sebebini bilmediği[112] veya alışık olmadığı bir durumla karşılaştığında gösterdiği tepki/infialdir.[113] Kendisi için garip sayılacak bir şey karşısında insanda hâsıl olan bu şaşma hali[114] istifham ile de ifade edilmektedir.[115] Bunun için Yahudilerin, Hz. Peygamber'in hakemliğine müracaat ettikleri olayı anlatan şu âyeti zikredebiliriz:

*"Kendi kitapları olan ve içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat ellerinde iken nasıl olup da seni hakem tayin ediyorlar? Sonra ne diye peşinden dönüp senin hükmüne razı olmuyorlar?"* (Mâide, 5/43) âyetindeki istifham taaccüb için kullanılmıştır.[116] Zinanın Tevrat'taki cezasını bilmelerine rağmen Yahudilerin; Hz. Peygamber'in hükmüne başvurmalarına, sonra da bu hükmü kabule yanaşmayıp batıl olduğuna inandıkları hükme sapmalarına taaccüb edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[117] Âyetteki bu anlatımla, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) verdiği hükme razı olmamaları ve onun peygamberliğini inkâr etmeleri sebebiyle, Yahudilere taaccüb ifade edilmiştir. Ayrıca, ayetteki istifhamın, sergiledikleri tutum dolayısıyla, kabahatlerini Yahudilerin suratlarına çarpıcı bir ifade niteliğinde olduğu da açıktır.[118]

Aslında Yahudilerin, Hz. Peygamber'in hakemliğine müracaat etmeleri iyi niyetli bir düşünceden kaynaklanmamaktaydı. Onlar bunu, sorunlarına arzuları doğrultusunda bir çare bulabilme ümidiyle yapmışlardı. Kendi kitaplarında Allah'ın hükmü mevcutken Hz. Peygamber'in hakemliğini istemeleri, sonra da onun gösterdiği yoldan ayrılmaları, hiç

110 Bkz. bu çalışma, s. 90.
111 Bkz. bu çalışma, s. 89.
112 Cürcânî, *Ta'rîfât,* s. 43.
113 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* I, 580.
114 Bilgegil, *Belâğat,* s. 52.
115 Taftazânî, *Muhtasarü'l-Meânî,* s. 687.
116 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XI, 236; el-Halebî, Ahmed b. Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîn, *ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn*, Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Daru'l-Kalem, Dımeşk-1406/1986, IV, 270; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* III, 40.
117 Râzî, *a.g.e.*, XXI, 236.
118 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* II, 213.

şüphe yok ki, Allah'ın hükmünden memnun kalmamaları ve kendi kitaplarına imanlarının tam olmayışındandır. Bu da onların ne Tevrat'a ne de Kur'ân'a hakkıyla iman etmiş olduklarını gösterir.[119]

Hz. Peygamber'in Yahudilere verdiği hükmün kabulü veya reddi, Allah'ın beşeriyet üzerindeki hâkimiyetinin ikrarı veya reddi demektir. Dolayısıyla, O'nun hükmüne rıza göstermek, Allah'ın ulûhiyetini ikrar; bu hükmü inkâr ise ulûhiyeti, rububiyeti ve hâkimiyeti reddetmektir.[120]

Kur'an-ı Kerim'de taaccübü ifadede en çok, *hemze*, *ennâ* ve *keyfe* edatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.[121]

ı) Tefhîm: اَلتَّفْخِيمُ (Yüceltmek)

Tefhim, tazim etmek, yüceltmek demektir. Bu ifade bir kişi hakkında kullanıldığında, *kadri ve şanı yüce*, bir sözü ifade için kullanıldığında fesahat ve belâğatta *mümtaz söz* anlamlarına gelir.[122] Kur'ân-ı Kerim'de, tefhim için kullanılan istifhama dair şu âyeti zikretmemiz mümkündür:

Yüce Allah şefaatten bahseden bu âyette: *"İzni olmadan huzurunda şefaat etmek kimin haddine?"* (Bakara, 2/255) buyurmaktadır. Tefhim ifade eden bu âyetteki istifham;[123] insanda, Yüce Allah'ın heybeti karşısında saygı uyandırmak için kullanılmıştır. Evrenin hâkimi olan Allah'ın izni olmaksızın ne bir peygamber, ne bir melek ve ne de bir veli O'nun önünde bir tek söz söylemeye[124] cüret edebilir.[125] Bütün kullar, O'nun huzurunda ancak kulluk konumunun gerektirdiği yerde dururlar. Bu konumu geçemez ve aşamazlar.[126] Azamet sahibi Yüce Allah'ın kendilerine şefaat izni verdikleri hariç, hiç kimsenin şefaat etmeye cesaret edememesi, O'nun büyüklüğünden ve ululuğundandır.[127]

---

119 Elmalılı, *Hak Dini,* III, 1688.
120 Kutup, *fî Zilâl,* II, 895.
121 Bkz. bu çalışma, s. 56-57, 65-66, 73.
122 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XII, 449.
123 Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 384; Zerkeşî, *Burhân,* II, 337; Suyûtî, *İtkân,* II, 888.
124 Mevdûdî, *Tefhim,* I, 199.
125 es-Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed, *Bahru'l-Ulûm,* Thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Zekeriyya Abdülmecîd en-Nûtî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut-1993/1413, I, 223.
126 Kutup, *a.g.e.,* I, 288.
127 İbn Kesîr, *Tefsir,* I, 316.

Yüce Allah'ın azametini ifade eden böyle bir anlatımda; bir yandan putların, Allah katında kendilerine şefaatçiler olduğunu iddia edenlere reddiyede bulunulurken;[128] öte yandan Hak tanımayan inkârcıların kendilerine şefaat etmelerini umdukları bir Allah dostu bulabilmelerine imkân ve ihtimal[129] bulunmadığı ifade edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, kendileriyle en çok tefhim ifade edilen istifham edatları *keyfe* ve *mâ*'dır.[130]

i) Takrîr: اَلتَّقْرِيرُ (İtirafa Sevketmek)

İstifham ile bildirinin bir çeşidi de isbattır ve bu da takrir diye isimlendirilir.[131] Takrirî istifham, inkâr edilmesi mümkün olamayacak kadar açık ve bilinen bir konuda muhatabı ikrar ve itirafa sevk etmek için kullanılır.[132] Takrirî istifham'ın Kur'ân-ı Kerim'deki örneklerinden birini şu şekilde ele almamız mümkündür:

Yüce Allah, âdemoğullarını varlık sahasına çıkarıp onları kendilerine şahit yapmıştır. Onlardan, kendinden başka ilâh ve Rab olmadığı ve kendisine teslim olup, her şeyiyle ona itaat etmekten başka doğru yol bulunmadığı hususunda söz almıştır. Buna bizzat insanın kendisini de şahit tutmuştur:[133]*"Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" diye buyurunca, onlar da 'Elbette!' diye ikrar etmişlerdi."* (A'râf 7/172). Bu âyetteki istifham, takrir ifade etmektedir.[134] Allah'ın birliğine ve rububiyetine şahit kılınan insan "evet" demek suretiyle terbiye ve emaneti kabul etmiştir, hem de hiçbir muhalefette bulunmadan, karşı çıkmadan ve inat etmeden. O, Rabb'i ile kendi arasında yapılan böyle bir icab ve kabulün gereği, kendi nefsinde Rabb'ine şahitlik yapmış ve O'na kulluk yapacağına dair taahhütte bulunmuştur.[135]

---

[128] Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm,* I, 223.
[129] Elmalılı, *Hak Dini,* II, 851.
[130] Bkz. bu çalışma, s. 75, 79.
[131] Zerkeşî, *Burhân,* II, 328.
[132] Zerkeşî, *a.g.e.,* II, 331; Suyûtî, *İtkân,* II, 885; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 69.
[133] Mevdûdî, *Tefhim,* II, 113.
[134] Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl,* II, 382; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 85; Şeyhzâde, *Hâşiye,* II, 382.
[135] Elmalılı, *a.g.e.,* IV, 2323-2324.

Bu sözleşmeden sonra; hatırlatmalara, ihtarlara rağmen inkâra sapa-rak kendi nefislerine yazık edenler, ya vicdanına karşı inat etmiş veya fıtratı bozulmuş kimselerdir.[136]

Yukarıdaki âyette de görüldüğü üzere, mutlak teslimiyet ve kulluğun gereğini yerine getirme taahhüdünü kendisi kabul ve itiraf etmiş olan insan, hesap gününde mazeret ileri süremeyecektir. Dolayısıyla âyet, Allah'a veri-len kulluk ve bağlılık sözünün tutulması gerektiğini ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, takrir bildiren istifham, *hemze, mâ, men* ve *hel* ile ifade edilmektedir.[137]

j) Teksîr: اَلتَّكْثِيرُ (Çoğaltmak)

Mübhem bir sayının tayinini sormak için kullanılan *kem*, teksir (çokluk) ifadesi olarak da kullanılmaktadır.[138] Kur'ân-ı Kerim'de *kem*'in çokluk bildiren kullanımı şu şekilde zikredilmiştir:

Yüce Allah, kendi dışında veliler edindiklerinde, geçmiş ümmet-leri helâk ettiğini hatırlatarak:[139] *"Biz nice ülkeler imha ettik."* (A'râf 7/4) buyurmaktadır.[140] Bu âyette, öğüt almayan çok sayıdaki toplumun helâk edildiği[141] ve bu helâkin de uykuda ya da diğer dinlenme zamanlarında gerçekleştirildiği bildirilmiştir.[142] Ayrıca, âyetteki *kem*'in kullanımından küfürleri ve isyanları sebebiyle helâke müstehak olanların azımsanamaya-cak sayıda olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan, Allah'ın mühlet verirken gösterdiği müsamahasını kötü-ye kullanmamalı ve tarih boyunca sayısız toplumların aldandıkları bu durumdan ders çıkarmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de *kem* dışındaki hiçbir istifham edatı teksir ifade etmek için kullanılmamaktadır.[143]

---

136 Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2326.
137 Bkz. bu çalışma, s. 56, 62, 80-81, 84-85, 87-88.
138 Zihnî, Mehmet, *el-Müşezzeb*, İstanbul-1320/1902, s. 54.
139 Tabâtabâî, *Mîzân*, VIII, 9.
140 Zerkeşî, *Burhân*, II, 338; Suyûtî, *İtkân*, II, 887; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, III, 211; Ebu'l-Bekâ; *Külliyât*, s. 69; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, VIII, 78.
141 Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 531.
142 Vehbi, *Hulâstaül-Beyân*, IV,1579.
143 Bkz. bu çalışma, s. 72.

### k) Temennî: اَلتَّمَنِّي (Temenni Etmek)

Temenni, vukuu mümkün olan veya olmayan bir şeyin gerçekleşmesini istemektir.[144] Bu istenen şey, bazen temenni için kullanılmış olan bir soru cümlesi ile de ifade edilebilmektedir.[145] Bu kullanım için Kur'ân-ı Kerim'deki şu âyeti zikredebiliriz:

Yüce Allah A'râf sûresinde iman edenlerin mutluluklarını, inkâr edenlerin bedbahtlıklarını açıkladığı âyetlerden sonra, ahirette düşecekleri durumu: *"Acaba burada bize şefaat edecek birisi bulunur mu? Yahut geri döndürülmemiz imkânı olur mu ki bu sefer yaptığımız kötü işlerin yerine güzel güzel işler yapabilelim?"* (A'râf, 7/53) âyetiyle nakletmektedir. Onlar bu âyetteki istifham ile şefaat umutlarını artırmak ve hatalarını düzeltmek için dünyaya tekrar gönderilme temennilerini ifade etmektedirler.[146]

Dünyada peygamberlerin sunduğu mesajı inkâr eden bu kişiler, ahirette bu mesajın hak olduğunu anladıklarını itiraf ederler. Tekrar dünyaya gönderilirlerse farklı bir yol tutacaklarını söylerler:[147] *"Bir görseydin o suçluları: Rab'lerinin huzurunda, mahçupluktan başları önlerine eğilmiş şöyle derken: Gördük, işittik ya Rabbenâ! Ne olur bizi dünyaya bir gönder! Öyle güzel, makbul işler yaparız ki! Çünkü gerçeği kesin olarak biliyoruz artık!"* (Secde 32/12)

*Eyne*, *metâ* ve *hel* Kur'ân-ı Kerim'de temennî ifade eden istifham edatlarıdır.[148]

### l) Tenbîh: اَلتَّنْبِيهُ (Dikkat Çekmek / Uyarmak)

Tenbih, gaflet gösterdiği hususlarda muhataba yol göstermektir.[149] Tenbih, öğüt mahiyetinde emrin kısımlarındandır.[150] Arap dilinde, tenbih için bazen istifham edatları da kullanılmıştır.[151]

---

144 Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 45.
145 Bilgegil, *Belâğat*, s. 48.
146 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 364; Suyûtî, *İtkân*, II, 888; *Tahbir*, s. 98; Cârim, *Belâğat*, I, 198-199; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 450.
147 Mevdûdî, *Tefhim*, II, 41.
148 Bkz. bu çalışma, s. 67, 81, 87.
149 Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 46.
150 Suyûtî, *a.g.e.*, II, 887; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 69; Bilgegil, *a.g.e.*, s. 48.
151 Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 95.

Muhatabın dikkat ve ilgisini çekmenin en kolay ve en etkili yollarından biri de, ona sorular yöneltmektir. Nitekim icaz vasfına sahip olan Kur'ân'ın anlatım özelliklerinden biri de, muhatabın konuya dikkatini çekebilmek için istifham üslûbu kullanmasıdır. Böylelikle anlatım daha etkili ve daha ikna edici olur. Muhatabın dikkat ve ilgisini çekmek için yöneltilen soruların Hz. Peygamber'e yöneltilen "görmedin mi, bakmaz mısın?" gibi ifadelerle de son derece etkili bir hal aldığı bilinmektedir.[152]

Kur'ân-ı Kerim'de, muhatabın dikkatini çekmek için en çok kalıplaşmış ifadeler olan "أَلَمْ تَرَ" ve "أَرَأَيْتَ" lafızları kullanılmıştır.[153]

m) Tevbîh: اَلتَّوْبِيخُ (Kınamak / Ayıplamak)

Tevbih, kınamak, ayıplamak ve tehdit etmek anlamlarını taşır. Kişi kötü bir iş yaptığında, Arap dilinde onu kınamak için tevbih ifadesi kullanılır.[154]

Kur'ân-ı Kerim'de istifham edatlarıyla da ifade edilen tevbih, ekseriyetle istenmeyen bir işin yapılması sebebiyle kınama sebebi olurken; bazen de yapılması gereken bir fiilin terk edilmesinden dolayı yapılır:[155]

Gerektiğinde her inananın cihad yapması, *"Yoksa siz, Allah sizden mücahede edenlerle Allah'tan, Resul'ünden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri iyice ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı zannettiniz?* (Tevbe, 9/16) âyetinde ifade edilmiştir. Âyetteki istifhamın, tevbih ifade ettiği kanaatine varılmıştır.[156] Ayrıca bu âyette, cihada daha etkili bir şekilde çağrı yapmak için bu anlatımın kullanıldığı da ifade edilmektedir.[157] Elmalılı (ö. 1361/1942) bu âyette, harpten kaçanların kınanıp halisane cihad edenlerin Allah katında seçkin ve güzide kullar olduğu anlatılmak suretiyle cihadın teşvik edildiğini belirtmiştir.[158]

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli söz kalıplarıyla ifade edilen tevbih, hiç

152 Bkz. bu çalışma, s. 23-24.
153 Bkz. bu çalışma, s. 63-64.
154 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* III, 65.
155 el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahman b. Muhammed, *Kitâbu Delâili'l-İ'câz,* Mektebetü'l-Hâncî, Kahire-ts, s. 114; Suyûtî, *İtkân,* II, 885.
156 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 178; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 119; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 49.
157 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVI, 5.
158 Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2476.

şüphesiz, istifham edatlarıyla daha beliğ ve etkili olmuştur.[159] Tevbih, Kur'ân-ı Kerim'de, *hemze*, *em*, *ennâ*, *eyne*, *eyyü*, *eyyâne*, *mâ* ve *lev lâ* gibi birçok edat ile de ifade edilmektedir.[160]

n) Tehdît: اَلتَّهْدِيدُ (Tehdit Etmek)

Tehdit, bir işin vukuunda, failinin zarar göreceğini ifade eder.[161] Arap dilinde, istifham edatları bazen tehdit için de kullanılır.[162] Bu kullanım için şu örnek zikredilebilir:

İnsanlık tarihi çeşitli milletlerin ahireti inkâr etmelerinden dolayı karşılaştıkları kötü akıbete şahit olmuştur. Dolayısıyla ahireti hesaba katmadan davrananlar hüsrana uğrarlar. Ahireti inkâr edenlerin, helâke uğrayan geçmiş toplumların uğradığı felakete uğramaları kaçınılmazdır.[163]

Bu tarihi hakikati yansıtan âyetlerden biri Mürselât sûresinde yer almaktadır. Yüce Allah bu sûrede, kıyamet alametlerini ve kıyameti tekzip edenlerin o gün helâk olacaklarını haber vermektedir. Bu sözlerden hemen sonra da, küfrün dünyada ve ahirette helâke sebep olduğunu: *"Biz o peygamberleri reddedenlerden öncekileri yok etmedik mi?"* (Mürselât, 77/16) âyetiyle anlatmaktadır.[164] Bu âyette Yüce Allah, geçmiş toplumlardan peygamberleri yalanlayanları helâk ettiği gibi[165] aynı tutumu sergileyecek olan herkesi helâk edeceğini[166] tehdit dolu[167] bir anlatımla dile getirmektedir.

İnkârcıları tehdit eden bu âyet, müminler için de bir ikaz niteliğinde olup,[168] aynı duruma düşen herkesi kapsamaktadır.

*Hemze* ve *keyfe*, Kur'ân-ı Kerim'de tehdit ifade etmek için kullanılmış olan istifham edatlarıdır.[169]

---

159 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 200.
160 Bkz. bu çalışma, s. 54-55, 62, 65, 67, 68-69, 70, 78-79, 91.
161 Bilgegil, *Belâğat*, s. 44.
162 Taftazânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, s. 687.
163 Mevdûdî, *Tefhim*, VI, 585.
164 Vehbi, *Hulâsatül-Beyân*, XV, 6296.
165 Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, III, 435.
166 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 490.
167 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, IV, 322; Suyûtî, *İtkân*, II, 887.
168 Taftazânî, *a.g.e.*, s. 687.
169 Bkz. bu çalışma, s. 58, 75.

### o) Tehvîl: اَلتَّهْوِيلُ (Korkutmak)

Tehvil, kişinin kendisine nereden geleceğini bilmediği bir şeyden korkması anlamına gelen *hevl* kelimesinden türemiş olup, *korkutmak* demektir.[170] Arap dilinde istifham edatları, muhatabı sakındırmak, korkutmak amacına yönelik olarak da kullanılır.[171] Kur'ân-ı Kerim'de istifhamın tehvil için kullanımına örnek olarak şu âyeti zikredebiliriz:

*"Ashab-ı şimal ki ne ashab-ı şimal! Ne bedbahttır onlar!"* (Vâkıa, 56/41) âyetinde istifham tehvil ifade etmek suretiyle, cehennemliklerin korkulacak sonlarına dikkatleri çekmektedir.[172] Âyetteki istifhamın korkutma anlamı yanında, inkârcıların azap içindeki hallerini hayretle, şaşkınlıkla nitelendirmesi de söz konusudur.[173]

Bu âyetin yer aldığı Vâkıa sûresinden önceki sûrede -Rahman sûresinde-, kullar için hazırlanan sayısız nimetler zikredilmişti. Bu sûrede de kıyamette inkârcıların korkutucu, ürpertici halleri çok canlı bir anlatımla ortaya konulmaktadır. Âyette; zorluk, şiddet[174] ve azapla karşılaşacak bu kişilerin durumlarının mübalağayla anlatılması,[175] inkârcıların korkularının boyutlarına dikkat çekmek içindir.

Kıyamet koptuğunda, onun vukuunu ve nasıl olduğunu gören inkârcılar, ne uğursuz ve ne bedbaht insanlar olduklarını anlayacaklardır.[176]

Kur'ân-ı Kerim'de, *keyfe* ve *mâ* sözcükleri tehvil ifade eden edatlardır.[177]

### ö) Nefy: اَلنَّفْيُ (İnkâr Etmek / Uzaklaştırmak)

Nefy, bir şeyi inkar etmek, uzaklaştırmak ve yerinden ayırmak anlamları taşır.[178] Kur'ân-ı Kerim'de nefy bildirimi için kullanılan istifham için şu âyet zikredilebilir:

---

170 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* XI, 711.
171 Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa,* s. 94.
172 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* VIII, 192, 194.
173 Tabâtabâî, *Mîzân,* XIX, 129.
174 Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm,* III, 317.
175 Vehbi, *Hulâsatül-Beyan,* XIV, 5735.
176 Elmalılı, *Hak Dîni,* VII, 4710.
177 Bkz. bu çalışma, s. 75, 80.
178 İbn Manzûr, *a.g.e.,* XV, 336.

*"Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki?"* (Âl-i İmrân, 3/135) âyetinin, günahları Allah'tan başkasının bağışlayamayacağı;[179] affedenleri, iyilik yapanları seven şanı Yüce Allah'tan, daha çok affetmeye ve bağışlamaya gücü yeten kimse olmadığı nefy ifade eden istifhamla anlatılmaktadır.[180]

Bu üslûp ile kulların kalbini ferahlatmak, onları tevbeye yönlendirmek, Allah'ın affının daha büyük, rahmetinin daha geniş olduğunu[181] açıklamak son derece etkili bir anlatımdır.

Kur'ân-ı Kerim'de nefy ifade etmek için kullanılan istifham edatları, *hemze, keyfe, mâ, men* ve *hel* olarak tespit edilmiştir.[182]

Kur'ân-ı Kerim'de az da olsa istifham edatları bu kullanımlarından başka anlamlarla da karşımıza çıkmaktadır.[183]

## *B. İKNA ETMEK*

Kur'ân-ı Kerim, muhatabı yönlendirmek için istifhamın etkili üslûbunu kullanmakla birlikte, bazen de art arda gelen veya mukayeseli şekilde yer alan sorularla onu ikna etmek ister.

### *1. Art Arda Gelen Sorularla İkna*

Kur'ân-ı Kerim'de, bazen sorular kümeler halinde art arda gelir. Muhataba her yönden sorular yöneltilir. Bu sorular, taşıdığı içeriğin her yönüne ait kapsamlı, detaylı, açık ve etkileyici, cevabı kabul etmeye hem duyguları hem de mantığı hazırlayıcı sorulardır. Kur'ân'da bu tür art arda gelen sorularla muhatap ikna edilmek istenmiştir.

Kur'ân, insanları doğru yola yöneltme hedefini gerçekleştirmek için, beşer aklına tenezzülât-ı ilâhîyye kabilinden, ilzâmî delil kullanır. O, insanların fıtraten bilecekleri, emniyetli, faydalı ve garantili neticeleri,

---

179 Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm,* I, 300; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsir,* I, 231; Zuhaylî, *Tefsir,* IV, 81.

180 İbnü'l-Enbârî, *Beyân,* I, 221; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* II, 73; Firûzâbâdî, *Besâir,* IV, 529; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, III, 396; Zerkeşî, *Burhân,* IV, 411; Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr,* Dâru't-Tunusiyye, Tunus-1984, IV, 92.

181 Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 231.

182 Bkz. bu çalışma, s. 54, 73-74, 79, 82-84, 88.

183 Bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 336-341; Suyûtî, *İtkân,* II, 883, 886-888, 891; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa,* s. 94; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 69; el-Cârim, Ali ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâdıha*, İslâmî Kitabevi, İstanbul-ts., s. 199.

zıtları olan tehlikeli, korkulu ve şüpheli olanlarıyla mukayese ettirerek, onları düşündürmeye ve ikna etmeye çalışır.[184] Bunu muhataba art arda yönelttiği istifhamlar ile yapar. Çünkü istifhamda, muhatabı kabule mecbur bırakan, benliklerde son derece etkili ve güçlü bir yön vardır.[185] Bu sorular *vav*, *fe* veya *em* gibi atıf edatları ile peş peşe dizilerek muhatabı ilzam eder:

Yüce Allah, Tûr sûresinde, أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لاَ يُوقِنُونَ *"Onlar bir Yaratan olmaksızın mı yaratıldılar? Yoksa kendi kendilerini mi yarattılar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin bilgiye ulaşmaya gitmezler."* (Tûr, 52/35-36) buyurmaktadır. Müşrikler, gökleri ve yeri kendilerinin yarattıklarını söylemiyorlar. Onlar, göklerin ve yerin muazzam bir sanat eseri olarak karşılarında durduğunu görüyorlar. Kendilerinin de mükemmel bir biçimde yaratıldığını kabul ediyorlar. Öyleyse, akıllı kimsenin yapacağı, bunları yaratan bir varlığı kabul etmek değil midir? Aklın başka çıkacak yolu yoktur. Dolayısıyla bunu kabul etmemek düşünmemektir, sadece inadından inkâr etmektir.[186] Tûr sûresindeki *em* edatı ile art arda sorulan bu sorular, muhataptan cevap almak için değil, onun, inkârını ikrara dönüştürmek ve onu anlatılan hakikatleri kabule mecbur bırakmak içindir.[187]

Neml sûresinin 59. âyetinden 64. âyetine kadar geçen altı âyetlik bölümde de inkârcılara art arda sorular yöneltilmektedir:

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلاَمٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى آللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ اَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ءَاِلٰهٌ مَعَ اللّٰهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ *"De ki: 'Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçtiği kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa Ona ortak saydıkları şeyler mi? O nesneler mi üstün, yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten sizin için su indiren mi? Öyle bir su ki Biz, onun sayesinde gözleri gönülleri açan pek güzel bahçeler bitirmekteyiz. Hâlbuki siz onun bir tek ağacını bile bitiremezdiniz. Hiç Allah ile beraber başka*

184 Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Nil Yayınları, İzmir-1994, s. 240.

185 el-Elmaî, Zâhir Âvâd, *Menâhicü'l-Cedel fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Matbaatü'l-Ferazdak et-Ticariyye, Riyad-1404/1984, s. 76.

186 Ulutürk, *a.g.e.*, s. 240-241.

187 Firûzâbâdî, *Besâir*, I, 441.

*tanrı mı olur?' Elbette olmaz! Ama onlar haktan sapan bir güruhtur."* (Neml, 27/59-60) Allah'ın, hiçbir şey ile karşılaştırılması mümkün olamayacağına göre âyetlerdeki bu mukayesenin müşriklere sırf bir serzeniş olduğu bellidir.[188] Çünkü bu âyetlerde, öncelikle gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla güzel bitkiler bitiren Allah'ın gücü ve kudreti ortaya konulmakta, sonra da bir ağacı meydana getirmekten aciz olan varlıklarla karşılaştırılmaktadır. Âyette, çizilen kâinat tablosu ve yeryüzündeki bin bir çeşit sebze ve meyve dolu bahçeler, eşsiz bir sanat eseri olarak gözler önüne serilirken; aynı zamanda bunlar, sonsuz bir yaratma gücüne sahip bir yaratıcıya işaret etmektedir. Öte yanda ise bir ağacı bile bitirmeye gücü yetmeyen uydurma tanrıların acziyeti ortaya konmaktadır.[189] Dolayısıyla âyet, müşriklerin tanrı diye ileri sürdükleri şeyler ile her şeyin yaratıcısı olan Allah arasında bir mukayese yapılmasının söz konusu olamayacağı gerçeğini, hicvedici ve müşrikleri kabule mecbur bırakan böyle bir üslûp ile ortaya koymuştur.[190]

Bu tür art arda gelen sorulara, yerinde ve uygun bir cevap verebilmek, muhatabın etraflıca düşünmesini zorunlu kılar. Zaten soru sorulan kişiden de bu beklenmektedir.[191] Nitekim muhatap düşününce her sanat eserinin bir sanatkârının bulunduğu gibi kâinatın da kudret sahibi yüce bir yaratıcısının olduğunu kabul ve itiraf etmek zorunda kalır.[192] Dolayısıyla bu tür âyetlerde, art arda gelen istifhamlar ile muhatap kendilerini kabule mecbur bırakacak etkili ifadelerle ilzam ile ikna edilmiş olur.[193]

### *2. Mukayeseli Sorularla İkna*

Kur'ân-ı Kerim'de, bazen iki istifham edatı aynı âyette art arda gelmektedir. İstifham edatlarının bir mukayese söz konusu olduğunda bu

---

[188] Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 241-242.

[189] İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 381-382; Kutup, *fî Zılâl*, V, 2654-2656; Saka, Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul-1991, s. 212.

[190] Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 154.

[191] el-Bereke, Abdülgani Muhammed Sa'd, *Üslûbu'd-Da'veti'l Kur'âniyye Belâğaten ve Minhâcen*, Mektebetü Vehbe, 1. Baskı, Kahire-1403/1983, s. 172.

[192] Kurtubî, *Câmi'*, VIII, 335. Diğer birkaç ayet için bkz. Ankebut, 29/61-63.

[193] Diğer birkaç ayet için bkz. Yunus, 10/31, 59-60, 77; Ra'd, 13/16; Neml, 27/59-64; Kasas, 28/71-72; Secde, 32/26-27; Sâffât, 37/149-156; Tûr, 52/30-43; Kamer, 54/15-32, 42-44; Vâkıa, 56/58-72; Kalem, 68/35-41.

şekilde kullanılması dikkat çekmektedir. Mukayese yapılan bu âyetlerde çoğunlukla Allah ile uydurma tanrıların karşılaştırması yapılmakta ve muhatap ilzam edilmek istenmektedir. Bu üslûp ile Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden fiil ve sıfatlara dikkat çekilmektedir. Bu tür âyetlerde, inkârcıların taptıkları şeylerin Yüce Allah'ın özelliklerinden hiçbirini taşımadığı, böylece onların Tanrı olamayacağı fikri pekiştirilmekte ve muhatap ikna edilmeye çalışılmaktadır. Yüce Allah ile inkârcıların uydurma tanrıları arasında mukayesenin yapıldığı âyetlere örnek olarak şunları zikredebiliriz:

Yusuf (a.s.) hapishane arkadaşlarına hitaben: يَاصَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"Ey hapishane arkadaşlarım, bir düşünün, sizin için müteaddit rablere ibadet etmek mi, yoksa tek mutlak hâkim olan Allah'a ibadet etmek mi iyidir?"* (Yusuf, 12/39) demişti. İnsan bir noktaya dayanma ihtiyacı duymaktadır ve zaten onun tabiatı tek bir yaratıcıyı kabule meyillidir. Birçok varlık ve müteferrik ilâhlar, insanın bu tabiî meyil ve insiyakına istinatgâh olamazlar.[194] Bu âyetteki istifham da, bir istib'ad ifadesi olarak bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.[195]

اَفَمَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللّٰهِ كَمَنْ بَآءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللّٰهِ وَمَاْوٰيهُ جَهَنَّمُ *"Allah'ın rıza yolunu tutmuş, o yolda koşan kimse, hiç Allah'ın hışmına uğrayan ve son durağı cehennem olan kimse gibi olur mu?"* (Âl-i İmrân, 3/162). Bu âyetteki istifham hemzesi, inkâr ifade etmekte, "Allah'ın rızasına sarılıp da onunla kurtuluşa erenler ile Allah'ın rızasından yönünü çevirip ilâhî hışma uğrayanlar arasında açık bir farkın olduğunu ve bu iki grup arasında eşitliğin söz konusu olamayacağını" ifade etmektedir.[196]

Netice olarak, mukayeseli sorularda çoğunlukla istifham-ı inkârî üslûbu kullanılmış olup ayrıca bu inkârı pekiştiren ikinci bir istifham edatı da aynı âyette peş peşe gelmiştir. Bu sorular daha çok Allah'ın varlığı, birliği, ahiret hayatı, öldükten sonra dirilme ve hidayeti kabul etme gibi iman konularında yoğunlaşmıştır. Bu mukayeseli sorularla muhatap ikna

---

194 Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 241.

195 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 321; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 222.

196 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 176; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, III, 468; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1219. Diğer birkaç ayet için bkz. Ra'd, 13/16; Furkân, 25/15; Fusssilet, 41/40; Mülk, 67/22.

edilmeye çalışılmış ve kendisine söylenecek söz, ileri sürülecek mazeret bırakılmamıştır.[197] Mukayese yapılan iki şeyden hangisinin daha üstün ve daha hayırlı olduğu açıkça ortaya konulmak suretiyle de muhatap ilzam edilmiştir.[198] Bu tür istifhamlarda kullanılan istifham edatı çoğunlukla *hemze*, bazen de *hel*'dir. Ayrıca karşılaştırılan kavramlar ve durumlar arasında da bir *em* edatı kullanılmış olduğu da dikkatimizi çekmiştir.

## C. ÖĞRETMEK

Günlük hayatta, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek için sorular sorulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür sorular az da olsa bulunmaktadır. Yüce Allah, müminlerin sorularına Kur'ân-ı Kerim'de yer vermiş ve onları cevaplandırmıştır. Bununla da hem soruyu sorana hem de mesaj kendine ulaşan herkese öğretimi hedeflemiştir. Bu üslûpta, Hz. Peygamber (s.a.s.) soru sorulan konumunda, soru da *yeselûneke* biçimindedir.[199]

Ayrıca soru sormaktan müstağni[200] olan Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de, yönelttiği sorularla insanları uyarma ve öğretmeyi hedeflemektedir.

Netice olarak, Kur'ân-ı Kerim, bütün hitap tarzlarını en iyi şekilde kullanırken, istifham üslûbunu da en güzel bir tarzda ele almıştır. Benliklerde iz bırakan ve duygulara tesir ederek onları harekete geçiren eşsiz ifade örnekleri vererek, bu üslûba apayrı bir misyon yüklemiştir.

---

197 Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 240.

198 el-İskâfî, Hatîp, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah, *Dürretü't-Tenzîl ve Ğurretü't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Aydın, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1. Baskı, Mekke-1422/2001; II, 979-980.

199 Bkz. bu çalışma, s. 96-98, 174-183.

200 Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 164.

# *II. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ SORU VE CEVAP ÜSLÛBU*

Kur'ân-ı Kerim'in soru sormada ve cevap vermede çeşitli usulleri vardır. Bu usuller, onun zengin ve etkili ifadeleri arasında önemli bir yer teşkil eder.

## *A. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ SORU ÇEŞİTLERİ*

Kur'ân'daki soru çeşitlerini şu şekilde incelememiz mümkündür:

### *1. İstifham Edatlarıyla Sorulan Sorular*

*İstifham*, sülasisi *fehime* olan fiilin *istif'âl* babından mastarıdır. Bu kelime Arapça'da, *birisinden bir şeyi anlatmasını istemek*[201] ve *daha önceden bilinmeyen bir şeyi öğrenmeyi istemek*[202] demektir. Yani, bir şeyi öğrenmek isteyenler bu isteklerini istifham ile ifade ederler.[203]

Arap dilinde, istifham için kullanılan edatlar; *hemze*, *ennâ*, *eyne*, *eyyü*, *eyyâne*, *kem*, *keyfe*, *mâ*, *metâ*, *men* ve *hel*'dir.[204] Kur'ân-ı Kerim de istifham için bu edatları kullanmış, bu edatlarla sorular yöneltmiştir. Bu edatlar dışında, *lev lâ* ile de sorular sormuştur.[205]

---

201 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 459; Mütercim Âsım, Ebu'l-Kemâl Ahmet, *Kâmus Tercümesi Okyânus*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul-1305/1887, IV, 434.

202 İbnü'l-Kayyim, *Kitâbü'l-Fevâid*, s. 160; Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, s. 85; Cârim, *Belâğat*, I, 192, 194; Bolelli, Nusrettin, *Belâğat (Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, Marmara Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1993, s. 41.

203 Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 10-11; Suyûtî, *İtkân*, II, 883.

204 Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 70; Cârim, *a.g.e.*, I, 194-196; II, 104-105; Bolelli, *Belâğat*, s. 41.

205 Kendisiyle sorular sorulmuş olan *lev la* edatı, *hel la* anlamında olduğu için, bu çalışmamızda, *hel* edatı içerisinde ele alınmıştır (Bkz. bu çalışma, s. 90-91).

İstifham edatlarıyla soru, bir şeyi bilmeyen kişi tarafından o şeyi öğrenmek maksadıyla yöneltilirken; bazen bir bilen tarafından, bilmeyen başkasına öğretmek maksadıyla da yöneltilebilir".[206] Kur'ân-ı Kerim, istifham edatlarını çoğunlukla, asıl manası ve kullanımı dışında, nefy, inkâr, tevbih, tazim, tahkir, istib'âd, taaccüb, tesviye, temenni ve teşvik gibi çeşitli anlam ayırımları ifade etmek için kullanmıştır.[207]

Biz bu çalışmada istifham edatlarını, Kur'ân-ı Kerim'de taşıdığı anlamlarına göre tasnif ve tanzim ederken, otorite olan ilim adamlarının görüşlerinin kesiştiği noktaları göz önüne aldık ve konuya kendi tercihlerimizi de kattık. Bazen farklı yaklaşımları da aktardık. Bu bakış açısıyla, Kur'ân-ı Kerim'de istifham için kullanılan edatları ve özelliklerini şu şekilde incelememiz mümkündür:

a) Hemze: أَ

*Hemze*, Arap alfabesinin ilk harfi olup;[208] sadece üstün hareke ile istifhama delâlet eder.[209] Arap dilinde, çok zengin kullanımı bulunan hemzenin, bu kullanımlarından biri de istifhamdır.[210]

Cümledeki gerçek vazifesi bilgi istemek olan hemzenin, kendisini diğer istifham edatlarından ayırıcı çeşitli özellikleri de vardır:

Hemze diğer soru edatlarının aksine, atıf edatlarından ve şart edatından önce gelir:

أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهِ *"Olan olduktan sonra mı ona iman edeceksiniz?"* (Yunus, 10/51) âyetinde olduğu gibi, istifham harfi, atıf edatından önce gelmiştir.[211] Böyle durumlarda istifham, muhatabı kınama ve azarlama ifade eder.[212]

---

206 Sübkî, Bahâüddin, *Arûsü'l-Efrâh min Şerhi't-Telhîs,* 2. Baskı, Kahire-1342/1923, II, 307; Bilgegil, *Belâğat,* s. 259.

207 Bkz. bu çalışma, s. 28-44, 50-93.

208 Ebû Şâme, Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail, *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî fi'l-Kırââti's-Seb'i li'l-İmâmi'ş-Şâtıbî,* el-Camiatü'l-İslâmiyye, Medine-1413/1993, I, 346.

209 İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr,* Thk. Ali Muhammed ed-Debbâ', Dâru'l-Fikr, Beyrut-ts., I, 362.

210 Bilgi için bkz. Firûzâbâdî, *Besâir,* II, 4 -7.

211 Bilgi için bkz. İbn Hişâm, *Cevâhirü'l-Belâğa,* I, 15-16.

212 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVII, 109. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/100; Âl-i İmrân, 3/144; A'râf, 7/98; Enbiyâ, 21/34.

Hemze dışındaki soru edatları ise atıf edatlarından ve şart edatından sonra gelir:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ *"Ne diye münafıklar hakkında -hüküm verirken kalkıp birbiriyle çekişen- iki fırka haline geliyorsunuz?"* (Nisâ, 4/88) âyetinde olduğu gibi hemzenin dışında kalan soru edatlarından biri olan *mâ*, hemzedeki durumun aksine atıf edatı olan *fe*'den sonra gelmiştir.[213]

Hazfi de caiz olan hemze,[214] bir şeyin tasavvur[215] ve tasdiki[216] için kullanılır. Aynı anlamı ifade için kullanılan *hel* edatı sadece tasdik, diğer istifham edatları ise sadece tasavvur içindir.[217]

Hemze, hem müsbet (olumlu), hem de menfî (olumsuz) cümlelere dâhil olur:[218]

قُلْ أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا *"De ki: Siz dünyayı iki günde yaratan Allah'ın tek ilâh olduğunu inkâr edip O'na birtakım eşler, ortaklar mı uyduruyorsunuz?"* (Fussilet, 41/9) âyetinde hemzeyi müsbet cümleye dâhil olmuş görürken; أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ *"-Biz o peygamberleri reddedenlerden- öncekileri yok etmedik mi?"* (Mürselât, 77/16) âyetinde ise menfî cümleye dâhil olduğunu görüyoruz.

Hemze, olumlu cümlede yer aldığında manayı olumsuz; olumsuz cümlede yer aldığında manayı olumluya dönüştürür:

أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ *"-Allah onlara şöyle buyurur-: Biz, size, düşünüp ibret alacak, gerçeği görecek kimsenin düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi?"* (Fâtır, 35/37).

---

213 Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/95; Ahkâf, 46/35; Müzzemmil, 73/17; Tekvîr, 81/26.

214 Bkz. bu çalışma, s. 105-106.

215 Tasavvur sorusu, müfred bir şeyi sormak için sorulan sorudur. Meselâ: "Ali mi, yoksa Halit mi yolcudur?" sorusu böyle bir sorudur. Bu durumda, ikisinden birinin yolculuğa çıktığını biliyorsun. Fakat muhataptan hangisi olduğunu belirtmesini istiyorsun. Bu nedenle, bu soruya yolculuğa çıkan kimse belirtilmek suretiyle: "Ali (yolculuğa çıktı)" cevabı verilir (Bolelli, *Belâğat*, s. 41).

216 Tasdik sorusu ise öznede veya sözde özneye isnâd edilen durumun sabit olup olmadığını öğrenmek maksadıyla sorulan sorudur. Yani, bu tür sorular, herhangi bir hükmün meydana gelip gelmediğini öğrenmek için sorulan sorulardır. Meselâ : "Ali yolculuğa çıktı mı?" sorusu bu tür bir sorudur. Bu durumda, yolculuğa çıkılıp çıkılmadığı öğrenilmek istenmektedir. Bu sebeple bu soruya, "evet" veya "hayır" demek suretiyle cevap verilir (Bolelli, *a.g.e.*, s. 41-42).

217 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 178; Suyûtî, *İtkân*, I, 462-463; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 691.

218 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 462-463; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 691.

اَوَلاَ يَرَوْنَ اَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَرَّةً اَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لاَ يَتُوبُونَ وَلاَ هُمْ يَذَّكَّرُونَ *"Onlar, görmüyorlar mı ki her yıl, bir veya iki kere imtihan ediliyor, çeşitli belâlara çarptırılıyorlar da yine nifaklarından dönüş yapmıyor, onlar bundan ibret de almıyorlar."* (Tevbe, 9/126) âyetlerinde istifham hemzesi, "evet, yaşattık" ve "evet, görüyorlar" şeklinde manayı olumluya dönüştürmüştür.[219]

Olumlu sorular, kendileriyle ilgili cevabı pekiştirirler: "kıyamet mi kopar?" sorusu "elbette kıyamet kopmaz" anlamındadır. Olumsuz sorular ise kendileriyle ilgili olumlu cevabı pekiştirirler: "İster misin?", "razı olur musun?" soruları; "asla istemezsin", "elbette hayır" şeklinde olumsuz cevaba kesinlik kazandırır.[220]

Ayrıca, hemze, fiil veya ismin başında yer almasına göre anlatıma farklılık kazandırır. Şöyle ki: Şayet istifhama "yaptın mı?" (أَ فَعَلْتَ) şeklinde fiil eklenmişse ise o zaman şüphe fiilin bizzat kendisindedir ve bu sorudan maksat, o "fiilin varlığını" öğrenmekle ilgilidir. Eğer istifham edatına "sen mi yaptın?" (أَ اَنْتَ فَعَلْتَ) şeklinde bir isim eklenmişse soru "failin kim olduğu" ile ilgilidir ve tereddüt de fail ile ilgilidir. "Yazmakta olduğun kitabı bitirdin mi?" (أَ فَرَغْتَ مِنَ الْكِتَابِ الَّذى تَكْتُبُهُ) cümlesinde soru, bitirme fiili ile ilgiliyken; "Bu kitabı sen mi yazdın?" (أَ اَنْتَ كَتَبْتَ هٰذَا الْكِتَابَ) cümlesinde ise soru, failin kim olduğuna yöneliktir.[221]

Bu ayırım ile istifhamın "Bu kitabı sen mi yazdın?" (أَ اَنْتَ كَتَبْتَ هٰذَا الْكِتَابَ) şeklinde fail ile başlaması takrir ifade eder. Bununla maksat o kişinin fail olduğunu kendisine ikrar ettirmektir. Bu tarz kullanımlar Kur'ân-ı Kerim'de de görülmektedir:

قَالُوٓا ءَاَنْتَ فَعَلْتَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا يَٓا اِبْرٰهِيمُ *"Söyle bakalım İbrahim!" dediler, "sen mi yaptın tanrılarımıza karşı bu işi?"* (Enbiyâ, 21/62) âyetinde putperestler, putlarının kırılma hadisesinin, kendisi tarafından gerçekleştirildiğini Hz. İbrahim'e (a.s) ikrar ettirmek istemektedirler.[222]

---

219 el-İsfehânî, Râğıb Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat fi Ğaribi'l- Kur'ân*, Thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l- Marife, Beyrut-ts., s. 35; İbn Hişâm, Abdullah Cemâlüddin b. Yusuf, *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire-ts., I, 17. Diğer birkaç ayet için bkz. A'râf, 7/172; Tâhâ, 20/133; Tîn, 95/8.

220 Bilgegil, *Belâğat*, s. 264-265.

221 Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 111.

222 Cürcânî, *a.g.e.*, s. 113; İbnü'l-Kayyim, *Kitâbü'l-Fevâid*, s. 37, 158; İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 18.

İstifham hemzesi, kendisinden sorulan şey hakkında haber vermeyi gerektirirken,[223] bazı cümlelere de istifham anlamının dışında anlamlar katar.[224] Kur'ân, istifham hemzesini anlatıma zenginlik katan bu yönüyle kullanır. Üstelik bu üslûp ile önemli anlam ayrıntıları ifade eder. Kur'ân'da, istifham edatları içinde en çok kullanılanı hemzedir. Bu edat, inkâr, nefy, tevbih, emir, istihza, takrir ve taaccüb ifadesi gibi birçok anlam yüklenmiştir. Bazen anlatıma, bu anlamlardan yalnız bir tanesini katarken bazen de aynı anda ikili anlam ifade eder:

*Hemze*'nin **inkâr** ifade etmesi:

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ "*İnsanları uyar! Müminlere, Rab'lerinin üstün sadakat makamı vereceğini müjdele!" diye içlerinden bir insana vahyetmemiz insanların çok mu tuhafına gitti?*" (Yunus, 10/2) âyetinde müşriklerin taaccüblerinin kabul edilecek bir durumunun olmadığı istifham-ı inkârî ile ifade edilmiştir. Âyet, bu üslûp ile "ifade edilen hususlarda şaşılacak bir şey olmadığını" teyit etmektedir.[225] İbn Atiyye (ö. 546/1151), inkârcıların bu inkâr ve taaccüblerinin, yalanlama boyutuna vardığını belirtmiştir.[226] Nesefî (ö. 710/1310) ise âyetteki istifhamın inkârî olduğunu belirttikten sonra, esas şaşılacak durumun müşriklerin kendi tutumları olduğunu ifade etmiştir.[227]

أَفَأَمِنْتُمْ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ أَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لاَ تَجِدُوا لَكُمْ وَكِيلاً

"*Karada sizi yerin dibine geçirmesinden yahut çakıl savuran bir kasırga göndermesinden emin mi oldunuz? Sonra kendinize bir koruyucu da bulamazsınız.*" (İsrâ, 17/68) âyetindeki istifham-ı inkârî ile inkârcıların "kendilerini güven içinde görmelerinin uygun olmadığı" ifade edilmiştir.[228]

---

[223] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* V, 7.

[224] İsfehânî, *Müfredat,* s. 34; Zerkeşî, *Burhân,* IV, 178; Suyûtî, *İtkân,* I, 462-463; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 691.

[225] Râzî, *a.g.e.,* XVII, 5; Halebî, *Dürrü'l-Masûn,* VI, 144; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 116.

[226] İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz,* VII, 96

[227] Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 153.

[228] Nesefî, *a.g.e.,* II, 321; Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* V, 185; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XV, 116. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/61, 100; Mâide, 5/104; En'âm, 6/14, 19, 114; A'râf, 7/63, 71; Yunus, 10/59, 91; Neml, 27/60; Zümer, 39/64; Fussilet, 41/9.

*Hemze*'nin **nefy** ifade etmesi:

أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ *"Fakat sen sağırlara nasıl duyurabilirsin ki?"* (Yunus, 10/42) âyetinde nefy ifade eden istifham ile Yüce Allah, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ilâhî buyrukların sağırlara benzetilen inkârcılar tarafından kabul edilmeyeceği konusunda bilgilendirmekte ve onu teselli etmektedir.[229]

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Peygamberleri onlara: 'Hiç gökleri ve yeri yaratan Yüce Yaratıcı hakkında şüphe edilebilir mi?' dedi."* (İbrahim, 14/10) âyetindeki istifham, Beğavî (ö. 516/1122)[230] ve İbnü'l-Enbârî'ye (ö. 577/1181)[231] göre nefy için olup; gökleri ve yeri yaratan Allah'ın varlığı ve birliği hakkında hiçbir şüphe olmadığını ifade için kullanılmıştır. Kurtubî (ö. 671/1272),[232] Nesefî (ö. 710/1310)[233] ve Suyûtî (ö. 911/1505)[234] ise buradaki istifhamı, istifham-ı inkârî olarak değerlendirmektedir. Âyetteki istifhamı, gerek nefy gerekse inkâr ifade etmesi bakımından değerlendiren her iki yaklaşıma göre de âyette Yüce Allah'ın birliği konusunda şüphe olmadığı vurgulanmış olmaktadır.[235]

*Hemze*'nin **tevbih** ifade etmesi:

أَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ *"Ne o, yoksa siz Allah'ın söylediğini bilmediğiniz birtakım sözleri O'na iftira ederek Allah'a mı mâl ediyorsunuz?"* (A'râf, 7/28). İbn Atiyye (ö. 546/1151) bu âyetteki istifham ile Allah'a karşı yalan ve iftiraları sebebiyle, inkârcıların kınanmış oldukları görüşündedir.[236] İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) ve Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), bu kınamanın azarlama ile birlikte bulunduğunu belirtmiştir.[237] Nesefî (ö. 710/1310) âyetteki istifham ile inkârcıların bu tutumlarının tasvip edilmediğini ve onların bu anlatımla kınanmış olduklarını ifade etmiştir.[238] Bu bakış açılarının da ortak noktası, âyetteki istifhamın kınama bildirmesidir.

229 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, III, 191; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, III, 191; İbnü'l-Kayyim, *Kitâbü'l-Fevâid*, s. 36-37.
230 Beğavî, *a.g.e.*, IV, 35.
231 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 341.
232 Kurtubî, *Câmi'*, IX, 346.
233 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 256.
234 Suyûtî, *Celâleyn*, I, 207.
235 Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/80; Yunus, 10/43, 99; Zümer, 39/19.
236 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, V, 478.
237 İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 37; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 163.
238 Nesefî, *a.g.e.*, II, 50.

قُلْ أَبِاللهِ وَ اٰيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ *"Demek siz; Allah ile O'nun âyetleri ile ve O'nun Resul'ü ile eğleniyordunuz ha!"* (Tevbe, 9/65) âyetindeki istifham hemzesi, Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ile alay etme cüreti gösteren münafıkları tevbih etmektedir.[239] Hâzin (ö. 725/1325) buradaki istifhamın, tevbih ile birlikte takri' de ifade ederek kınamayı pekiştirdiğini söyler.[240]

*Hemze*'nin **emir** ifade etmesi:

ءَ أَسْلَمْتُمْ *"Siz de teslim olup Müslüman olmaya var mısınız?"* (Âl-i İmrân, 3/20) âyetindeki hemze, emir anlamı taşıyan bir istifhamdır ve âyetin anlamını, *Müslüman olun* şeklinde vurgulamıştır.[241]

أَفَلاَ يَتُوبُونَ إِلَى اللهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ *"Hâlâ Allah'a dönüp O'ndan af dilemeyecekler mi?"* (Mâide, 5/74) âyetindeki istifham da emir manası taşıyan bir istifham olup âyetin anlamı "Yüce Allah, bu büyük günaha tevbe etmenizi size emrediyor." şeklinde anlaşılmıştır.[242] İbn Atiyye (ö. 546/1151) bu istifhamın, istiğfara teşvik için kullanıldığı görüşündedir.[243] Nesefî (ö. 710/1310) bu üslûp ile inkârcıların, şiddetli bir şekilde tehdit edildiği ve küfürde ısrar etmeleri sebebiyle de kendilerine taacüb edilmesi gerektiği kanaatini taşımaktadır.[244] Gerek emir gerekse teşvik ifade ettiği kabul edilen bu âyetten, muhatabın tevbe etmesi hedeflenmektedir.

*Hemze*'nin **istihza** ifade etmesi:

قَالُوا يَا شُعَيْبُ اَصَلٰوتُكَ تَاْمُرُكَ اَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَآ اَوْ اَنْ نَفْعَلَ فِيٓ اَمْوَالِنَا مَا نَشٰٓؤُا *"Şuayb! dediler, "Atalarımızın taptıkları tanrıları terketmeyi yahut mallarımız konusunda istediğimiz şekilde davranmamızı senin namazın, ibadetin mi emrediyor?"* (Hûd, 11/87) Nesefî (ö. 710/1310), Hâzin (ö.725/1325), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) âyetteki istifhamın, istihza için kullanıldığını ifade etmiştir.[245] Zemahşerî (ö. 538/1143), âyette alay etmek

---

239 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 200; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 134; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 80.

240 Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, III, 118. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/100; Âl-i İmrân, 3/106; A'râf, 7/123; Neml, 27/84.

241 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 331; İbnü'l-Enbârî, *Beyân* I, 196; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 297; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 728; Hâzin, *a.g.e.*, I, 331; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 18; Suyûtî, *İtkân*, II, 887.

242 Beğavî, *a.g.e.*, II, 77; Râzî, *a.g.e.*, XII, 60; Hâzin, *a.g.e.*, II, 77.

243 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, IV, 530.

244 Nesefî, *a.g.e.*, I, 295.

245 Nesefî, *a.g.e.*, II, 201; Hâzin, *a.g.e.*, III, 248; Suyûtî, *İtkân*, II, 889; *Celâleyn*, I, 187; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 232.

için kullanılan istifhamın, aynı zamanda bir küçümseme de ifade ettiğini söyler.[246] İbn Hişâm (ö. 761/1359) ve Suyûtî (ö. 911/1505) ise buradaki istifhamın, tehekküm ifade ettiği görüşündedir.[247]

أَلاَ تَأْكُلُونَ *"Buyursanıza, neden yemiyorsunuz?"* (Sâffât, 37/91) âyetinde İbrahim Peygamber'in, cansız putlara yöneltiği bu sorusunun da istihza ifadesi olarak kullanıldığı kabul edilmiştir.[248]

Hemze'nin **takrir** (pekiştirme) ifade etmesi:

أَلَسْتُ بِرَبِّكُم *"Ben, sizin Rabb'iniz değil miyim?"* (A'râf, 7/172). İbnü'l Enbârî (ö. 577/1181), Nesefî (ö. 710/1310), Firûzâbâdî (ö. 814/1414) ve Suyûtî (ö. 911/1505) âyetin takrir ifade ederek: "Evet, sen bizim Rabb'imizsin." manasını iş'ar etmekte olduğunu kabul etmişlerdir.[249]

أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ *"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?"* (İnşirah, 94/1) âyeti takrir ifade ederek "Şüphesiz, Biz bunu yaptık, göğsünü genişlettik." anlamı taşır.[250]

*Hemze*'nin **taaccüb** ifade etmesi:

قَالُوٓا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَٓاءَ *"Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın?"* (Bakara, 2/30) âyetindeki istifham, itaat edenler yerine, isyan etmeleri söz konusu olanların yaratılması karşısında duyulan taaccübü ifade için kullanılmıştır.[251]

قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٓ أَنْ مَسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ *"Beni mi müjdeliyorsunuz?" dedi. Bana ihtiyarlık gelip çatmışken, artık beni nasıl tebşir edersiniz?"* (Hicr, 15/54) âyetinde de istifhamın taaccüb ifade ettiği belirtilmiştir.[252]

---

246 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 286.

247 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 18; Suyûtî, *Tahbir*, s. 98.

248 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VI, 25; İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, XII, 377; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VI, 25; Suyûtî, *İtkân*, II, 889; *Celâleyn*, II, 131. Diğer birkaç ayet için bkz. Hûd, 11/87; Enbiyâ, 21/36; Furkân, 25/41.

249 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 100; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 85; Firûzâbâdî, *Besâir*, II, 10; Suyûtî, *İtkân*, I, 506.

250 Hâzin, *a.g.e.*, VII, 262; İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 17; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, II, 9; Suyûtî, *Celâleyn*, II, 265. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/573; Zümer, 39/32, 36; Kıyâme, 75/40; Duhâ, 93/6.

251 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 271; İbn Atiyye, *a.g.e.*, I, 229; Nesefî, *a.g.e.*, I, 40; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 48.

252 Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 392; Nesefî, *a.g.e.*, II, 274; Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 158; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 81; Sâbûnî, *a.g.e.*, II, 112. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/246; Kehf, 18/74, Neml, 27/20.

Kur'ân-ı Kerim'de hemzeye ait inkâr, tevbih, nefy, taaccüb, takrir ve istihza gibi farklı manaların en çok kullanılanının istifham-ı inkârî olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Ayrıca hemzenin bu kullanımının; tevbih, takri' ve taaccüb ifade etme gibi inkârı destekleyici özellikleri de bünyesinde bulundurduğu görülmüştür.

Hemze, bazen bir fiilin niçin yapıldığını veya yapılmadığını inkâr ve o fiilin failini kınamak için de kullanılır.[253]

Hemze, istifham-ı inkârî ile *ifade edilen olayın meydana gelmediği* (inkârü'l-vuku') veya *anlatıldığı şekliyle meydana gelmediği* (inkârü'l-vâkı') şeklinde iki manadan birini ifade için kullanılır.[254] Hemzeye ait bu özelliği, mazi ve muzari fiil uygulamalarında görelim:

*İstifham hemzesi, mazi veya muzari fiilin başında bulunmasına göre farklı anlamlar taşır. Buna göre, istifham hemzesinden sonra gelen mazi fiil şu anlamlara gelir:*

Şayet mazi fiil, gerçekten vuku' bulmuş bir olayı ifade ediyorsa, cümledeki istifham hemzesi,[255] o fiilin failine yönelik kınama ifade eder. Abdülalim Fûde, bu kullanımın anlatımı daha da zenginleştireceğini ileri sürer. Ona göre bu istifham hemzesi; yapılan fiilin kötülüğünü, o fiilin faili için kınama sebebi olacağını ve failinin kendisine taaccüb edilecek bir konumda olduğunu kabul eder. Tüm bunları ifade için de *inkâru'l-vâkı'* tabirini kullanır.[256] Meselâ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ "*Siz misiniz" denecek, "imanınızdan sonra inkâra sapanlar?"* (Âli İmrân, 3/106) âyetinde, imandan sonra küfre dönmenin çirkinliği ifade edilmiş ve inkârcılar tevbih edilmiştir.[257] Nesefî (ö. 710/1310), âyetteki istifham hemzesi ile inkârcıların kınandığı ve şaşılacak hallerine dikkat çekilmek istendiği kanaatindedir.[258]

Yine; أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيكَ رَجُلاً "*-Konuşma esnasında arkadaşı bu şahsa-: 'Ne o?' dedi, yoksa sen, senin aslını topraktan,*

253 Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz*, s. 114.
254 Şeyhzâde, *Hâşiye*, II, 114; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 691.
255 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 17-18.
256 Fûde, *Esâlîbü'l-İstifham*, s. 13.
257 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, III, 259; İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 214; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, I, 401.
258 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 174.

*sonra da bir damla meniden yaratan, bilahere de seni böyle tam mükemmel bir insan şekline getiren Rabb'ini mi inkâr ediyorsun?"* (Kehf, 18/37) âyeti ile inkârın çirkinliği ifade edilirken; fail kınanmış ve onun bu tutumunun şaşılacak bir davranış olduğu ifade edilmiş olmaktadır. İbn Atiyye (ö. 546/1151) buradaki istifhamın, tevbih ifade ettiğini ileri sürmektedir.[259]

Bu tür âyetlerdeki inkâr ve taaccüb fiilleri, kabul görmeyen fiiller olduğu için muhatapların bahis konusu işleri yapmaması gerektiğini, bunları yaptıkları için kınama (tevbih) ile karşı karşıya kaldıklarını ifade etmektedir.

İstifham hemzesi; "güven duyma" ( أَمِنَ ) fiilinin başında bulunduğunda da, kişinin kendini güvende hissetmesinin doğru olmadığını, o fiilin kınama sebebi olacağını ve failinin kendisine taaccüb edilecek bir durumda olduğunu gösterir.[260]

A'râf sûresinin 97-99, Nahl sûresinin 45 ve Mülk sûresinin 17. âyetleri ise tehdit anlamı içeren örnekler arasında gösterilebilir. Bu ayetlerde geçen, "güven duyma" fiillerinin başında bulunan istifham, kendilerini güven ve emniyet içinde görenlerin kendilerini emniyette görmemeleri gerektiğini, aksi takdirde bu kişilerin ilâhî azaba duçar kalacaklarını anlatmaktadır.[261]

İstifham hemzesinin başında bulunduğu fiil, mazi fiil ise o zaman istifham, böyle bir olayın meydana gelmediğini ya da meydana gelmesinin çok uzak bir ihtimal olduğunu ifade eder. Ayrıca böyle bir fiilin meydana gelmesinin imkânsızlığına rağmen olayın vuku bulduğunu iddia edenin düştüğü gülünç durumuna dikkat çeker.[262] İbn Hişâm (ö. 761/1359) da, bu ifade ile böyle bir olayın meydana gelmemiş olduğunu, dolayısıyla da bunun müddeiyi tekzip için kullanılmış bir ifade olduğunu kabul eder.[263]

أَفَأَصْفَيكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ إِنَاثًا *"Ya! Demek Rabb'iniz sizi erkek evlatlarla onurlandırdı da, sizin iddianıza göre -işi bilmiyormuş gibi- melekleri de biçare kız çocukları olarak Kendisine ayırdı, öyle mi?"* (İsrâ, 17/40) âyetindeki istifham-ı inkârî ile böyle bir durumun söz konusu olmadığı ifade

259 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, IX, 311.
260 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, III, 254; V, 117; Fûde, *Esâlîbü'l-İstifham*, s. 14.
261 Bkz. Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 254; IX, 7.
262 Fûde, *a.g.e.*, s. 16.
263 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 17.

edilmiştir.[264] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) buradaki istifhamın, inkârcıları kınamak için kullanıldığını söylerken;[265] Halebî (ö. 756/1355) inkâr ve tevbihi iç içe görür.[266] İbn Hişâm (ö. 761/1359) ve Suyûtî (ö. 911/1505) ise buradaki hemzenin, kendinden sonra gelen fiilin vuku bulmadığını ve bu iddiada bulunanı tekzip ifade ettiği görüşündedir.[267] Âyetteki istifham ile çocukların taksimi gibi bir iddianın kabul edilemeyeceği, üstelik böyle iddialarda bulunanların kınanması gerektiği vurgulanmış olmaktadır.

أَشَهِدُوا خَلْقَهُمْ *"Ne o! Onların yaratıldıkları sırada hazır mı bulundular?"* (Zuhruf, 43/19) âyetinde meleklerin yaratılışlarını görmenin söz konusu olmadığı, dolayısıyla âyetteki bu istifhamın, böyle bir iddiada bulunan için tehekküm ve alay ifade etmekte olduğu belirtilmiştir.[268] İbn Atiyye (ö. 546/1151) buradaki istifhamın, kat'î delilden yoksun, boş iddiada bulunan bu kişileri kınayan bir istifham olduğunu kabul eder.[269] İbn Hişâm (ö. 761/1359) ise meleklerin yaratılışlarını görmenin söz konusu olamayacağı ve bu tür bir ifadeyle bu iddiada bulunanları tekzip kastedildiği şeklinde bir kanaat taşımaktadır.[270]

*İstifham hemzesinden sonra gelen muzari fiil şu anlamlara gelir:*

Vuku bulmuş bir olayı ifade için kullanılmış olan muzari fiilin başındaki istifham hemzesi, hem vuku bulan olayın çirkinliğini (inkâru'l-vâkı') ortaya koyar hem de tehekküm ifade eder, ayrıca bazen de tehdit ifade eder:[271]

أَيَحْسَبُ الْاِنْسَانُ اَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ *"İnsan zanneder mi ki ölümünden sonra Biz kemiklerini toplayıp onu diriltmeyeceğiz?"* (Kıyâme, 75/3) âyetindeki istifham, bu iddianın çirkinliğini ifade için kullanılmıştır.[272] Bu istifham ile aynı zamanda failler de tevbih edilmiştir.[273]

---

264 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 450; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 315; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* V, 173; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XV, 81.
265 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* V, 28.
266 Halebî, *Dürrü'l-Masûn,* VII, 358.
267 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb,* I, 17; Suyûtî, *Tahbir,* s. 98.
268 Nesefî, *a.g.e.,* IV, 115; Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* VIII, 43.
269 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz,* XIII, 203.
270 İbn Hişâm, *a.g.e.,* I, 17. Diğer birkaç ayet için bkz. Sâffât, 37/153; Kâf, 50/15; Tûr, 52/15.
271 Fûde, *Esâlîbü'l-İstifham,* s.17.
272 Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* IX, 64.
273 İbn Atiyye, *a.g.e.,* XV, 207; Âlûsî, *a.g.e.,* XXIX, 137.

أَيَحْسَبُ أَنْ لَنْ يَقْدِرَ عَلَيْهِ أَحَدٌ "*O insan kendi üzerinde kimsenin güç sahibi olmadığını mı sanır?*" (Beled, 90/5) âyetinde, Yüce Allah'ın kudreti hakkında böyle haksız ve çirkin bir zanna[274] kapılan kişi tehdit edilmiştir.[275]

Vuku bulmamış bir olayı ifade için kullanılan muzari fiilin başındaki istifham hemzesi ise nefy ve istib'ad anlamında olup; olayın meydana gelmesinin söz konusu olmadığını ifade için kullanılır; bu bazen techil, bazen suhriyyet (alay) ve bazen de tehdit (vaid) ifade eder:[276]

قَالَ ءَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا "*İblis: 'Benden üstün kıldığın adam bu mu?' dedi*" (İsrâ, 17/61) âyetindeki istifham, Zemahşerî'ye (ö. 538/1143) göre inkâr ve tahkir, İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 597/1201) göre inkâr,[277] Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) göre ise inkâr ve taaccüb içindir.[278] Âyette geçen istifham ile ilgili bu ifadeler; iblisin bu tutumunun tasvip edilmediğini, bu sebeple kınandığını ve tutumunun hayret verici olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

اَتُتْرَكُونَ فِي مَا هٰهُنَآ اٰمِنِينَ "*Siz burada, konfor ve güven içinde kendi rahatınıza bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?*" (Şuarâ, 26/146) âyetindeki istifham-ı inkârî, inkarcıların bu nimetler içinde kalamayacaklarını ifade ederken;[279] âyette bir tehdit havası sezilmektedir.[280]

Kur'ân-ı Kerim'de, hemze, münferit olarak kullanımı dışında, "أَمْ", "أَرَأَيْتَ", "أَلَمْ تَرَ" gibi kalıp ifadeler ile de istifham oluşturmuştur:

**Em: أَمْ**

Arapçada, *em*, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki çeşittir. *Muttasıl* olan, terdid ifade eder. *Munkatı* olan ise cümlenin başına gelerek idrab ile hemze manasını tazammun eder. Biz bunların ikisini de *yoksa* diye tercüme ediyorsak da, *yoksa* esas itibariyle "ve en la" mealinde bir şartiyye olduğundan, bu doğrudan değil, dolaylı bir tercüme olur. Onun için bu

---

274 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IX, 64.

275 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX, 135. Diğer birkaç ayet için bkz. Nisâ, 4/20; Sâffât, 37/ 86; Hucurât, 49/12.

276 Fûde, *Esâlîbü'l-İstifham*, s.19.

277 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 42.

278 Âlûsî, *a.g.e.*, XV, 109.

279 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 192.

280 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XXIV, 159.

çeviri, muttasıl *em*'e uygun olsa bile, munkatı *em* için her zaman uygun değildir. Meselâ, آٰللّٰهُ خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ "*Allah mı hayırlı, yoksa O'na ortak saydıkları şeyler mi?*" (Neml, 27/59) âyetindeki *em* muttasıldır ve *yoksa* manası buradaki *em* için uygundur.[281]

İstifham hemzesinden sonra gelen *em*, başındaki istifham hemzesi ile *hangisi* anlamında kullanılır. "Evdeki Zeyd midir, yoksa Amr mıdır?" cümlesindeki *em*, "Onlardan hangisi evdedir?" anlamı taşımaktadır.[282] Böylesi durumlarda *em*, söz konusu olan iki şeyden birini tayin etme görevi görür. Bu sorunun cevabı "evet" veya "hayır" şeklinde verilmez. Cevap, tereddüt edilen iki şeyden birini belirlemek amacıyla verilir ki işte bu *em* de Arap dilinde *muttasıl em* diye isimlendirilir.[283]

Araplar, çoğunlukla fiilde değil, failde tereddüte düştüklerinde bu edatı kullanırlar. Arapçada, istifham'ın bu çeşidi çoğunlukla tekit için kullanılır.[284] *Em*, Kur'ân-ı Kerim'de, çoğunlukla inkâr ve buna bağlı olarak tevbih, istib'âd ve bazen de takrir ifade eder:

*Em*'in **inkâr** ifade etmesi:

اَمْ كُنْتُمْ شُهَدَٓاءَ اِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ اِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي "*Ne o, yoksa siz ölüm Yakub'a gelip çattığında, o evlatlarına: 'Benim ölümümden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediğinde siz orada mı bulunuyordunuz?*" (Bakara, 2/133) âyetindeki istifham, inkâr ifade eder ki "Yakub'a ölüm geldiğinde, siz onun yanında bulunanlardan değildiniz." anlamına gelir.[285] İbn Atiyye (ö. 546/1151) bu ifadenin, peygamberlerin kendi dinlerinden olduklarını iddia eden Yahudi ve Hıristiyanları tevbih içeren bir istifham olduğu kanaatindedir.[286]

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ "*Yoksa onların mülk ve hâkimiyetten nasipleri mi*

---

281 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3689.

282 İsfehânî, *Müfredat*, s. 24; İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 149.

283 İbn Hişâm, Abdullah Cemâlüddin b. Yusuf, *Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, Dersaadet, İstanbul-ts., s. 306.

284 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 89.

285 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 313; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 114; Râzî, *a.g.e.*, IV, 83; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 76; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 164.

286 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, I, 497.

*var?*" (Nisâ, 4/53) âyetindeki istifham, inkâr ifade ederek onların mülkten hiçbir hissesinin olmadığını vurgulamaktadır.[287]

*Em'in* **tevbih** ifade etmesi:

اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى *"Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'un ve onun evlatlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?*" (Bakara, 2/140) âyetinde sözü edilen peygamberlerin Yahudi ve Hıristiyan olduğunu iddia edenler, bu haksız iddiaları sebebiyle buradaki istifham ile kınanmışlardır.[288]

أَمْ لَهُمْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ *"Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var?"* (Tûr, 52/43) âyetindeki istifham, takbih ve tevbih içindir.[289] İbn Atiyye (ö. 546/1151), Tûr sûresinde tekrar tekrar kullanılan bu edatın kınama ifade ettiği görüşündedir.[290]

*Em*'in **takrir** ifade etmesi:

أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا *"Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?"* (Muhammed, 47/24) âyetindeki istifhamın, takrir ifade ettiği belirtilmiştir. Buna göre âyet, bu kişilerin kalpleri kilitli olduğu için ilâhî mesajın onlara ulaşamayacağını ifade etmektedir.[291] Ayrıca âyetteki istifhamın, sözü edilen kişilerin isyanları sebebiyle onlar için bir tehdit ve kınama da ifade ettiği belirtilmiştir.[292]

### *Eraeyte:* أَرَأَيْتَ

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan bir istifham şekli olan "أَرَأَيْتَ", Arapçada "bana bildir" (أَخْبِرْني) manasına kullanılan bir kelimedir.[293] Bu terkip, aslında görmekle ilgili bir istifhamdır. Fakat *uyarmak* ve *gelecek söze dikkat çekmek* için kullanılır.[294]

[287] Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 534; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 84; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 231; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, I, 546; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, IV, 6; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, II, 189. Diğer birkaç ayet için bkz. Nisâ, 4/54; Yunus, 10/38; Necm, 53/25.

[288] Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 117.

[289] Suyûtî, *Celâleyn*, II, 195.

[290] İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, XIV, 69.

[291] Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 536; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 154.

[292] Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 82.

[293] Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 117; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 966.

[294] ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrut-1407/1987, s. 76.

"رَأَى" fiili iki meful ile müteaddi olursa ilim manasında kullanılır. Bu fiile " كَ" ve "تَ" dâhil edilerek fiil, "أَرَأَيْتَكَ" şeklinde okunur. Bu fiilde, "te" harfindeki fetha; tesniye, çoğul ve müennesinde de muhafaza edilir.[295] Zerkeşî (ö. 794/1392), Kur'ân'da kullanılan bu terkibin, bu şekliyle Arap dilinde kullanımının olmadığını iddia etmiştir.[296]

*Eraeyte*'nin **tenbih** ve **taaccüb** ifade etmesi:

اَرَاَيْتَ الَّذي يَنْهٰى عَبْدًا اذَا صَلّٰى *"Baksana şu namaz kılan o mükemmel kulu engelleyen kimseye!"* (Alak, 96/9-10) Bu âyetteki istifham taacüb ifade etmektedir.[297] Bu kelimenin aynı sûrede üç defa tekrar edilmesi de tekit içindir.[298]

اَرَاَيْتَ الَّذي يُكَذِّبُ بِالدّين *"Baksana şu dini, mahşer ve hesabı yalan sayana!"* (Mâûn, 107/1). İbn Atiyye (ö. 546/1151) bu âyetteki istifhamı; muhatabı, dini yalanlayan kişinin anlatılacak sıfatlarını dinleme konusunda tenbih için kullanılmış bir istifham olarak değerlendirirken,[299] Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) ise bu istifhamın, anlatılanları dinlemeye teşvik ve bahsi geçen kişiyi ta'cib için kullanıldığı görüşündedir.[300]

*Em*'in, **tenbih** ve beraberinde **tehdit** ifade etmesi:

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتٰيكُمْ عَذَابُ اللهِ بَغْتَةً أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ إِلاَّ الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ *"De ki: Söylesenize bana: Eğer Allah'ın azabı, ansızın yahut göz göre göre size gelirse zalim topluluktan başkası mı helâk olacak?"* (En'âm, 6/47) âyetindeki istifham tehdit ifade etmektedir.[301]

***Elem tera:* أَلَمْ تَرَ**

"أَلَمْ تَرَ" (görmedin mi?) ifadesinde, "لَمْ" nefy harfidir. Bu terkibe, istifham hemzesi dâhil olduğu için, istifham nefye dâhil olur ve mana olumluya dönüşür.[302] Araplar bu haliyle, bu terkibi taaccüb anında kul-

295 Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 117.
296 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 151.
297 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VII, 270; Suyûtî, *Celâleyn*, II, 266.
298 Beğavî, *a.g.e.*, VII, 270; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, IV, 369.
299 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, XV, 578.
300 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IX. 203.
301 İbn Atiyye, *a.g.e.*, V, 203.
302 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 536.

lanmaktadırlar.[303] "Görmedin mi?" ifadesiyle bir olayı gören ve işitene hitap edilebileceği gibi olayı görmeyen ve işitmeyene de hitap edilir.[304] Meselâ birisi; "Falanın başına geleni biliyormusun?" (أَلَمْ تَرَ إِلَى مَا جَرَى عَلَى فُلاَنٍ) dediğinde aslında, "Falanın başına şu geldi." şeklinde ilginç bir haber vermektedir.[305] Dolayısıyla da bu ifade muhatabı, ilginç olan bir haber karşısında taaccüb etmeye sevketmektedir.[306]

*Elem tera*'nın **tenbih** ve **taaccüb** ifade etmesi:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ "*Baksana, sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusuyla diyarlarını terkedip çıkan kimselere!*" (Bakara, 2/243) âyetindeki bu üslûp ile istifham, ta'cib ifade etmektedir.[307] Bu konuda İbn Atiyye (ö. 546/1151), istifhamın o kişileri tenbih amacıyla kullanıldığını söylemiştir.[308]

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ "*Bakmaz mısın Rabb'in gölgeyi nasıl uzatır?*" (Furkân, 25/45) âyetindeki istifham, Yüce Allah'ın yarattıklarına ve kudretine,[309] "ibret almaya sevk eden bir bakış"ı temin için kullanılmış bir ifadedir.[310] İbn Hişâm, (ö. 761/1359) buradaki istifham ile taaccüb ifade edildiği görüşündedir.[311]

### b) Ennâ: أَنَّى

*Ennâ*, *hattâ* vezninde bir istifham edatıdır. Bu edat, Arap edebiyatında, insanların hayret ve şaşmalarını dile getirmek için taaccüb ifadesi olarak kullanılmaktadır.[312]

*Ennâ*, istifham edatı olarak; "nasıl" (كَيْفَ), "nereden" (مِنْ أَيْنَ), "ne zaman" (مَتَى) manasında kullanılmaktadır. Nitekim bu edat, أَنَّى يُؤْفَكُونَ

---

303 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 966.
304 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 173; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 967.
305 Râzî, *a.g.e.*, VI, 173.
306 Râzî, *a.g.e.*, VII, 23; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 151.
307 Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 122; Suyûtî, *Celâleyn*, I, 37; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 237.
308 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, II, 344.
309 Nesefî, *a.g.e.*, III, 169.
310 İbn Atiyye, *a.g.e.*, XI, 44; Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 117.
311 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 18.
312 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 36.

*"Nasıl da haktan batıla döndürülüyorlar?"* (Tevbe, 9/30) âyetinde "nasıl" anlamında, قَالَ يَامَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هٰذَا *"Meryem! Bu yiyecekleri nereden buluyorsun!" dedi?"* (Âl-i İmrân, 3/37) âyetinde "nereden" anlamında, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ *"Tarlanıza dilediğiniz şekilde varın."* (Bakara, 2/223) âyetinde ise "nasıl, nereden ve ne zaman" anlamlarında kullanılmıştır.[313]

*Ennâ*'nın, kelime karşılığı olan bu anlamlarından sonra, Kur'ân-ı Kerim'de tevbih, taaccüb ve istib'âd ifade etmekte olduğunu görmekteyiz:

*Ennâ*'nın **tevbih** ifade etmesi:

فَأَنَّى تُسْحَرُونَ *"Öyleyse nasıl oluyor da büyülenip gerçekten uzaklaşıyorsunuz?"* (Müminûn, 23/89) âyetinde Yüce Allah'ın vahdaniyetini kabul etmeyen ve O'na itaat etmeyen[314] müşrikler tevbih edilmişlerdir.[315]

فَأَنَّى تُصْرَفُونَ *"Hâlâ nasıl oluyor da hak yoldan vazgeçiriliyorsunuz?"* (Zümer, 39/6) âyetinde, Yüce Allah'tan başkasına ibadete yönelenleri kınama (tevbih) söz konusudur.[316]

*Ennâ* edatı, çoğunlukla Allah'ın birliği ve sonsuz kudretini ifade eden âyetlerden sonra gelmiştir. Yüce Allah, vahdaniyeti ve sonsuz kudretini çok açık belgelerle ortaya koyduğu, iman etmek için hiçbir mazeret bırakmadığı bu ayetlerden sonra bu edatı kullanmak suretiyle kendisine şirk koşanları kınamıştır.

*Ennâ*'nın, **istib'âd** ve **taaccüb** ifade etmesi:

قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِه اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah burayı bu ölümünden sonra nasıl diriltecek? dedi."* (Bakara, 2/259) âyetindeki istifhamın manası, sözün ait olduğu kimseye göre değişir. Bu söz, bir mümin tarafından söylenmişse buradaki istifham, o kişinin Yüce Allah'ın ölüleri diriltme konusundaki bilgisinin eksikliğini itiraf ettiğini ve Allah'ın kudretini tazim ifade ettiğini; bir kâfir tarafında söylenmişse o olayın vuku bulmayacağını (istib'âd) ifade ettiğini gösterir.[317]

---

313 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 249; Firûzâbâdî, *Besâir*, II, 120; Suyûtî, *İtkân*, I, 495; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1245.

314 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 40; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 126; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VI, 148.

315 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 386; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 318-319.

316 Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 388; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 400.

317 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 389; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 573; Nesefî, *a.g.e.*, I, 131; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 165.

قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلاَمٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ "O, *ya Rabbi, dedi, nasıl benim çocuğum olabilir ki ihtiyarlık başıma çökmüş, hanımım ise kısır hale gelmiştir?*" (Âl-i İmran, 3/40) âyetinde, kendisi ihtiyar, hanımı kısır olan Hz. Zekeriya'nın (a.s.), bu halleriyle çocuk dünyaya getirmeleri, normal şartlar altında mümkün görülmemesi sebebiyle istib'âd ifade ederken; diğer yandan Yüce Allah'ın da kudretini tazim ifade eder.[318] "Bu şekliyle çocuk sahibi olma müjdesi, âdetin hilafına olduğu için istib'âd ifade eder, dolayısıyla da bu durum da taccübü gerektirir" diyenler olmuştur.[319] Zemahşerî (ö. 538/1143) de, Hz. Zekeriya'nın (a.s.) normal şartlar altında bu durumu uzak gördüğünü öne sürerek istifham'ın istib'âd ifade ettiği görüşünü kabul eder.[320]

Yukarıda ele alınan âyetlerde görüldüğü gibi *ennâ*, meydana gelmesi uzak olarak görülen, hatta vukuu söz konusu olmayan bir fiili inkâr için de kullanılır. Böyle durumlarda kullanılan *ennâ* meydana gelmesi imkânsız gibi görülen olayları tahakkuk ettiren Yüce Allah'ın kudretini tazim ifade ederken; olayın meydana gelmesini imkânsız gören için taaccüb bildirir.

c) Eyne: أَيْنَ

*Eyne*, Kur'ân-ı Kerim'de hepsi Mekkî âyetlerde olmak üzere on defa geçmektedir.[321]

*Eyne*, *keyfe* vezninde, kendisiyle mekân sorulan bir edattır. Yani, istifham içeren bir zarf-ı mekândır: "أَيْنَ زَيْدٌ" denilerek; Zeyd'in, hangi mekânda olduğu öğrenilmek istenir. Bu soruya "فِي الدَّارِ" (evdedir) şeklinde cevap verilir. Türkçede *eyne*, *nerede* şeklinde karşılık bulur.[322]

*Eyne*'nin, Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla kıyametle ilgili olarak tevbih ve takri' ifadesi için kullanılmış olmasının yanında, inkâr ve temenni ifade ettiği de görülür:

---

318 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 469; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 156; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, II, 33.

319 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 40; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I, 30; Şeyhzâde, *Hâşiye*, I, 30.

320 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 428. Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/47; En'âm, 6/101; Duhân, 44/13.

321 Bkz. En'âm, 6/22; A'râf 7/37; Nahl, 16/27; Şuarâ, 26/92; Kasas, 28/62, 74; Mümin, 40/74; Fussilet, 41/47; Kıyâme, 75/10; Tekvir, 81/26.

322 İsfehânî, *Müfredat*, s. 32; Suyûtî, *İtkân*, I, 502; Şeyhzâde, *a.g.e.*, II, 388; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 160; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 555.

*Eyne*'nin **tevbih** ve **takri'** ifade etmesi:

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ *"O gün Allah müşriklere: 'Nerede Benim ortaklarım olduğunu iddia ettiğiniz şerikler?' diye seslenir."* (Kasas, 28/62) âyetindeki istifhamın da takri' (kabahatlerini yüzlerine vurarak azarlama) ve tevbih (kınama) ifade ettiği belirtilmiştir.[323]

ثُمَّ قِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تُشْرِكُونَ *"Sonra da kendilerine şöyle denilecektir: "Allah'tan başka O'na şerik saydığınız putlar nerede?"* (Mümin, 40/73) âyetinin de tevbih ve takri' ifade ettiği kabul edilmiştir.[324]

Bu âyetler; Allah, peygamberler ve melekler tarafından müşriklere söylenmiş sözleri içerir. Bu âyetlerdeki *eyne* edatı takri' ve tevbih ifade etmekle birlikte, ayrıca zengin mana ayırımları içeren anlatımıyla tebkit, tehekküm ve istihza ile pekiştirilmiştir.[325]

*Eyne*'nin **temenni** ifade etmesi:

يَقُولُ الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ *"İşte o gün insan der: "Var mı kaçacak mekân?"* (Kıyâme, 75/10) âyeti, azaptan kurtulmak için sığınacak yer arayan inkârcıların temennîsini ifade eder.[326]

*Eyne*'nin **inkâr** ifade etmesi:

فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ *"Siz nereye gidiyorsunuz öyle, neden bahsediyorsunuz?"* (Tekvir, 81/26) âyetindeki *eyne* ile takip edilen yolun yanlış olduğu ifade edilmiştir.[327] Suyûtî (ö. 911/1505) bu ifadenin takip edilen yolun sapık bir yol olduğuna dikkat çekmek için kullanılmış olduğu görüşündedir.[328]

Ayrıca, *eyne*'den türemiş olan ve istifham için kullanılmayan *eynema* ise *eyne*'den daha genel bir ifade olup sormakla alakası bulunmamaktadır:

---

323 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 242, 244; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VII, 123; Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 519; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 441, 445.

324 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 455. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/22; A'râf, 7/37; Nahl, 16/27; Şuarâ, 26/92; Fussilet, 41/47.

325 Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 456; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 175; Nesefî, *a.g.e.*, II, 284; IV, 97; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 482; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 108; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 123; III, 127. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/22; Kasas, 28/62.

326 Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 484; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IX, 66; Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 485.

327 Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 226; Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 533; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 337; Sâbûnî, *a.g.e.*, IV, 526.

328 Suyûtî, *Tahbir*, s. 98.

أَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لاَ يَأْتِ بِخَيْرٍ *"Ne tarafa gönderse hiçbir işe yaramaz!"* (Nahl, 16/76) âyetinde bu kullanım görülmektedir.[329]

d) Eyyü: أَيُّ

*Eyyü*, akıl sahibi olan ve olmayanlar hakkında soru sorulabilen bir istifham edatıdır.[330] Bu edat, aynı işte ortak yönü bulunan iki kişiden birinin, diğerinden ayırt edilmesi için kullanılır.[331] Bunun için şu örnekler zikredilebilir:

فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هٰذِهٖٓ إِيمَاناً *"Onlardan bazıları: 'Bu inen kısım, hanginizin imanını artırdı acaba?' derler."* (Tevbe, 9/124).

أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا *"Bu iki zümreden, mümin ve kâfirlerden hangisinin makamı daha üstün, grup ve topluluğu daha muteberdir?"* (Meryem, 19/73) âyetleri buna misaldir.[332]

Kur'ân-ı Kerim'de *eyyü*'nün, tevbih, inkâr ve takrir ifadesi olarak kullanımı dikkatleri çekmektedir:

*Eyyü*'nün **tevbih** ifade etmesi:

فَاَىَّ اٰيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ *"Artık Allah'ın hangi delillerini inkâr edebilirsiniz?"* (Ğafir, 40/81) âyetindeki istifham, Allah'ın âyetlerini inkâr edenleri, bu inkârcı davranışları sebebiyle kınamaktadır.[333] Bu üslûp inkâr etmenin, aslında inkâr edenin kalbine bir korku vereceğine de işaret etmektedir.[334]

فَبِأَيِّ اٰلاَءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ *"O halde Rabb'inizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?"* (Rahmân, 55/13)[335] âyetinde Allah'ın âyetleri ve nimetlerinin yüceliği anlatılırken; apaçık gerçekleri göremeyen inkârcıların bu tutumlarının kabul edilemeyeceği ve bunun kendileri için kınama sebebi olacağı da ifade edilmiş olmaktadır.[336] İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) istifha-

---

329 Suyûtî, *İtkân*, I, 502.
330 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 869; Cârim, *Belâğat*, I, 196.
331 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 500; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 158; Cârim, *a.g.e.*, I, 196.
332 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 500; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 158.
333 Suyûtî, *Celâleyn*, II, 152; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 112.
334 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 286.
335 Ayrıca aynı ayet için bkz. Rahmân, 55/16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.
336 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 217; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VIII, 178-187.

mın burada, nimeti takrir ve hatırlatmayı tekit anlamında kullanıldığını belirtmektedir.[337] Bu örneklerde de görüldüğü üzere *eyyü*, tazim ifade eden isme muzaf olduğunda tevbih ifade etmektedir.

*Eyyü*'nün **inkâr** ifade etmesi:

فَبِأَيِّ اٰلَاۤءِ رَبِّكَ تَتَمَارٰى *"Artık, ey insan, şimdi Rabb'inin hangi nimetinde şüphe edersin?"* (Necm, 53/55). Buradaki istifham, inkâr manasında olduğundan âyet, Allah'ın hiçbir nimeti hakkında şüphe edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.[338]

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *"Artık bu Kur'ân'a da inanmazlarsa, hangi söze inanırlar acaba?"* (Mürselât, 77/50) âyetinde istifham, her yönüyle eşsiz olan Kur'ân'a iman etmeyerek, inatçılıkları had safhaya varan inkârcıların kabul görmesi mümkün olmayan tutumlarına taaccüb ifade eder.[339]

*Eyyü* bazen, tazim edilecek şeyin mukaddimesi, habercisi olur:

لِأَيِّ يَوْمٍ أُجِّلَتْ *"Bunlar hangi güne ertelendiler?"* (Mürselât, 77/12) âyetindeki istifham, kıyamet gününün muazzamlığını ortaya koyarken, onun meydana getireceği korku ve şiddeti, hayrete ve dehşete düşürücü olarak nitelendirir.[340]

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً *"De ki: Şahit olarak hangi şey daha büyüktür?"* (En'âm, 6/19) âyetinde, kavminin Hz. Peygamber'den (s.a.s.), Yahudi ve Hıristyanlara göstermek üzere peygamberliğine şahit talep etmek üzere sordukları soruya,[341] tazim ifade eden *"De ki: Allah"* cevabı verilmiştir.

*Eyyü* ile bazen de inkâr ile takrir bir arada ifade edilir:

فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ *"Bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?"* (En'âm, 6/81).

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ اٰمَنُوۤا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا *"Âyetlerimiz kendilerine açık açık okunduğu zaman o kâfirler iman*

337 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 307.

338 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 167. Diğer birkaç ayet için bkz. Câsiye, 45/6; Mürselât, 77/50.

339 Şeyhzâde, *Hâşiye*, IV, 506.

340 Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 203; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 502; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 397; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IX, 78.

341 Beydâvî, *a.g.e.*, II, 256; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 95.

*edenlere dediler ki: (Bu uhrevî ve manevî halleri bir tarafa bırakalım, dünya hayatının realitesine bakalım.) Bu iki zümreden, mümin ve kâfirlerden hangisinin makamı daha üstün, grup ve topluluğu daha muteberdir?"* (Meryem, 19/73) âyetlerindeki istifham takrir ifade eder.[342]

e) Eyyâne: أَيَّانَ

Bir istifham edatı olan *eyyâne*, hepsi Mekkî âyetlerde olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de altı defa geçmektedir.[343]

*Eyyâne*, *eyyü* kelimesinden müştak olup *fa'lân* veznindedir.[344] Bu edat, *ne zaman, hangi vakit* manasında olup,[345] kendisiyle sadece gelecek zamana ait soru sorulabilen bir istifham edatıdır.[346] Bu kelimenin kıyamet için kullanıldığı ve *metâ* anlamı taşıdığı da bilinmektedir.[347]

Kur'ân-ı Kerim'de bu edatın; daha çok tevbih, tehekküm, istihza ve tekzip için kullanımları dikkat çekmektedir:

*Eyyâne*'nin **tevbih** ve **tehekküm** ifade etmesi:

وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ *"Dolayısıyla onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler."* (Nahl, 16/21; Neml, 27/65) âyeti, kıyametin ne zaman vuku bulacağını soran müşrikler hakkında nazil olmuştur.[348] Buradaki istifham edatı olan *eyyâne* ile inkârcılar, yeniden dirilişin zamanını bilmedikleri için değil, yeniden dirilişi inkâr ettikleri için tevbih edilmişlerdir. Dolayısıyla âyet, inkârcıları ahiret hayatını kabul etmemeleri sebebiyle kınamaktadır.[349]

Bu âyet, ilâh diye tapılan putların yeniden dirilme zamanını bilmediklerini anlatmaktadır. Dolayısıyla âyette, kulların ne zaman diriltileceklerini bilmeyenlerin Tanrı olmaya lâyık olmadıkları, ancak diriliş zama-

---

342 Zerkeşî, *Burhân,* II, 344.

343 Bkz. A'râf, 7/187; Nahl, 16/21; Neml, 27/65; Zâriyat, 51/12; Kıyâme, 75/6; Nâziât, 79/42.

344 Kelimenin aslının *eyyü ân* ve *eyyü evân* olduğu da söylenir ( Bkz. İsfehânî, *Müfredat,* s. 34; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* III, 499; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 251; Suyûtî, *İtkân,* I, 502).

345 İsfehânî, *a.g.e.*, s. 34; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 387; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* IV, 431; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 251; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 502; Şeyhzâde, *Hâşiye,* II, 388; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 555.

346 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 501; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 160; Cârim, *Belâğat,* I, 196.

347 İbnü'l-Enbârî, *Beyân,* II, 76; Beydâvî, *a.g.e.*, II, 387; Suyûtî, *Celâleyn,* II, 243; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 160.

348 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* III, 219; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* II, 416.

349 Şeyhzâde, *a.g.e.*, III, 499.

nını bilenin gerçek yaratıcı olacağı ifade edilmiştir. Bu yönüyle de âyet ulûhiyetin delili olacak niteliktedir. Ayrıca âyette ilâh diye, cansız putlara taptıkları için gülünç duruma düşen müşriklere tehekküm vardır.[350]

*Eyyâne*'nin **tekzip** ve **istihza** ifade etmesi:

يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ *"Ne zaman o hesap günü?" diye sorarlar."* (Zâriyat, 51/12) âyetinde, inkârcıların sorduğu sorunun, öğrenmek için değil, tekzip ve istihza maksadı taşıdığı belirtilmiştir.[351]

*Eyyâne* edatının geçtiği bu âyetlere bakıldığında inkârcıların kıyametin vukuu hakkında soru sordukları, bununla kıyameti tekzip etmek istedikleri ve onun çabuk gelmesini istemekle istihza ve tehekküm kastettikleri görülmektedir.[352]

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ اَيَّانَ مُرْسٰيهَا *"Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar."* (A'râf 7/187) ve يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ *"Ne zaman o hesap günü?" diye sorarlar."* (Zâriyat, 51/12) âyetlerindeki *eyyâne*'nin yüceltme (tefhim-tazim) için kullanıldığı, Zerkeşî (ö. 794/1392)[353] ve Suyûtî (ö. 911/1505)[354] tarafından ifade edilmiştir. Fakat bu âyetlerdeki istifhamın, inkârcılar tarafından yöneltildiği dikkate alındığında, kıyametin muazzam ve müthiş bir gün olduğunu ifade etmek için değil de, yukarıda da belirtildiği gibi, vukuunu inkâr ettikleri o günü tekzip ve alay etmek için kullanıldığı kanaatimizce daha isabetlidir.[355]

### f) "Kem: كَمْ"

İstifham için kullanılan edatlardan biri de *kem*'dir. Bu edat, istifham edatı olarak ne *kadar* ve *kaç* manasına gelir. Adet ve miktar sormak için

---

350 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 406; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 283; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, V, 468-469; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 122.

351 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VI, 242; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VI, 242; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 134.

352 Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 190; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 387; IV, 483; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 376; Şeyhzâde, *Hâşiye*, IV, 295, 522; Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 517.

353 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 251, Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 160.

354 Suyûtî, *İtkân*, I, 501; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 160.

355 Diğer bir ayet için bkz. Kıyâme, 75/6.

kullanılır.[356] Bu şekliyle sonrasını mansub kılar: "كَمْ رَجُلاً عِنْدَكَ" (Yanında kaç adam var?).[357]

İstifham için de kullanılan *kem*, Arap dilinde çoğunlukla bildiri için kullanılır.[358] Mekân için kullanıldığında *eyne*, zaman için kullanıldığında *metâ* anlamı kazanır.[359]

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ *"Birisi: 'Ne kadar uykuda kaldınız?' diye sordu."* (Kehf, 18/19) âyetinde *kem*, hakiki istifhama delâlet eden ve uykuda *kaç gün* kalındığına dair soru sorulan bir edat olarak kullanılmıştır.[360] Ayrıca قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ *"Sonra Allah cehennemdekilere der ki: Size kalsa, dünyada kaç yıl kaldınız?"* (Müminûn, 23/112) âyetindeki *kem* de hakiki anlamında kullanılmaktadır.[361] Bu sebeple, *kem*'in hakiki anlamıyla Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmadığını söyleyen Suyûtî'nin (ö. 911/1505)[362] bu iddiasına katılamayacağımızı ifade etmek isteriz.

*Kem*, Kur'ân'da en çok *teksir* için kullanılır ve bu teksir aynı zamanda tehdit veya tazim de içerir:[363]

وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمٰوَاتِ لاَ تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلاَّ مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللّٰهُ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَرْضَى *"Nitekim göklerde nice melaike var ki, Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimseler hakkında geçerli olması için izin çıkmadıkça, onların şefaatleri asla fayda vermez."* (Necm, 53/26) âyetinde teksir ile birlikte tazim ifadesi bulunmaktadır.[364]

### g) Keyfe: كَيْفَ

Bir istifham edatı olarak da kullanılan *keyfe*, taaccüb ifade eder. Taaccüb, bir şeyin sebebini bilmeyen kimse için söz konusu olduğundan[365]

356 İbn Hişâm, *Katrü'n-Nedâ*, s. 240; Firûzâbâdî, *Besâir*, IV, 386; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 473, Cârim, *Belâğat*, I, 196.
357 Firûzâbâdî, *a.g.e.*, IV, 386; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 473.
358 İsfehânî, *Müfredat*, s. 441; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 2.
359 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 328.
360 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 103.
361 Diğer bir ayet için bkz. Bakara, 2/259.
362 Bkz. Suyûtî, *İtkân*, I, 539.
363 Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 328.
364 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, X, 98.
365 Râzî, *a.g.e.*, VI, 509.

Yüce Allah'ın zatı hakkında *keyfe* ile soru sorulmaz.[366] Dolayısıyla Kur'ân'da, Allah'ın zatından *keyfe* lafzıyla bahsedildiğinde, bu üslup ile muhataba uyarıda bulunulmakta ve muhatap kınanmış olmaktadır.[367]

*Keyfe* çoğunlukla istifham değil, istihbar için kullanılır. Bu ikisi arasında şöyle bir fark vardır: İstihbar, muhatabı uyarmak ve kınamak için olur, haber soran olmadan da olabilir. İstifham ise bunun tersidir.[368]

Ebû Müslim İsfehânî (ö. 322/934), *keyfe* için, "Bir kimseyi bir şey ile korkuttuklarında ya da müjdelediklerinde, 'Şu şu olduğunda senin halin nasıl olur.' demek Arapların örflerinden birisidir." der.[369]

*Keyfe*, Kur'ân-ı Kerim'de, taaccüb, tevbih, nefy ve inkâr gibi değişik anlamlar bildirmektedir:

*Keyfe*'nin, **taaccüb** ifade etmesi:

وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ "*Nasıl alabilirsiniz ki birbirinize karılıp katıldınız, bir yastığa baş koydunuz?*" (Nisâ, 4/21) âyetindeki istifham taaccüb ifade eder. Önceki âyette kendisinden boşanılmış olan eşten mihri geri almayı günaha girmek olarak nitelendiren Kur'ân (Nisâ, 4/20), bu ayette de durumu hayret verici bir hal olarak nitelendirir ve konuyu aynı eda ile: "Hangi sebep ve şeyden dolayı böyle yapıyorsunuz, bu nasıl uygun düşer?" şeklinde uygunsuz bulduğunu ifade eder.[370]

اُنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ "*Bak, nasıl da Allah'a yalan uyduruyorlar*" (Nisâ, 4/50) âyetindeki istifhamın, Yahudilerin Yüce Allah hakkındaki iftiralarından dolayı Hz. Peygamber'i (s.a.s.) hayrete sevketmeye yönelik bir ifade olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla âyetteki *keyfe* taaccüb için kullanılmıştır.[371]

*Keyfe*'nin **nefy** ifade etmesi:

كَيْفَ يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوٓا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَٓاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ "*Kendilerine kesin ve açık deliller gelmiş ve Resul'ün hak peygamber olduğuna*

---

366 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 330; Suyûtî, *İtkân*, I, 540.

367 İsfehânî, *Müfredat*, s. 444; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 330; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 540;

368 Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 330.

369 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 126.

370 Bkz. Râzî, *a.g.e.*, VII, 450; Âşûr, *Tahrîr*, IV, 290.

371 Râzî, *a.g.e.*,VIII, 79; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, II, 188.

*şehadet etmiş iken, imanlarından sonra küfre sapan bir topluluğu hiç Allah hidayete erdirir mi?"* (Âl-i İmrân, 3/86) âyetinde nefy ifade eden istifham ile "Yüce Allah'ın böyle bir kavme hidayeti nasip etmeyeceği" vurgulanmıştır.[372] İbn Atiyye (ö. 546/1151) âyetteki istifhamın, istib'âd için kullanıldığı görüşündedir.[373] Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) burada nefy bildiren istifhamın, istib'âd da ifade ederek olumsuz manayı pekiştirdiğini söyler.[374] Ebû Hayyân (ö. 745/1345) ise istifhamın, bu kişilerin şaşılacak durumlarını ortaya koyduğunu ve inkârlarının ulaştığı boyutları gösterdiğini belirtmiştir.[375]

كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ رَسُولِه *"O müşriklerin Allah yanında, Resul'ü yanında nasıl olup da bir ahitleri olabilir ki!"* (Tevbe, 9/7) âyetindeki istifhamın nefy bildirdiği ve buna göre âyette de temas edildiği gibi bir ahdin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir.[376] İbn Atiyye (ö. 546/1151) buradaki istifhamın taaccüb ve istib'âd anlamı taşıdığı,[377] Zerkeşi (ö. 794/1392) ise tevbih için kullanıldığı görüşündedir.[378]

*Keyfe*'nin **inkâr** ifade etmesi:

فَكَيْفَ اٰسٰى عَلٰى قَوْمٍ كَافِرِينَ *"Artık böyle nankör, böyle kâfir bir toplum için ne diye üzülüp kendimi harap edeyim?"* (A'râf, 7/93) âyetindeki istifham-ı inkârî, kendileri için yapılan tüm hidayet çağrı ve gayretlerine rağmen yine de inkârını sürdüren bir toplum için üzülmeye değmeyeceğini ifade etmektedir.[379]

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Ey kâfirler! Allah'ı nasıl inkâr edebilirsiniz ki, siz ölü iken size hayatı veren O'dur. Şunu bilin ki tayin ettiği vade gelince sizi öldürecek, yine diriltecek ve sonunda O'nun huzuruna götürüleceksiniz."* (Bakara, 2/28). Buradaki istifham, inkârîdir

---

372 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 339; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 376; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, III, 300.
373 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, III, 205.
374 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, II, 56.
375 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 541.
376 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 302; Halebî, *a.g.e.*, V, 15.
377 İbn Atiyye, *a.g.e.*, VI, 416.
378 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 331.
379 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 97; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 183; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 65.

ve[380] bu inkâr aynı zamanda, tevbih, takri'[381] ve taaccüb nefahları taşımaktadır.[382]

*Keyfe*'nin **tazim**, **tehvil** ve **tehdit** ifade etmesi:

فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لاَ رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ

*"Gerçekleşeceğinden hiçbir şüphe bulunmayan o kıyamet gününde, kendilerini bir araya topladığımız ve her şahsa, yaptığının karşılığının tam verilip, asla haksızlığa uğratılmadığı o gün gelince halleri ne olacak?"* (Âli İmrân, 3/25) âyetindeki istifham ile kendisi hakkında şüphe edilmeyen kıyamet gününde, inkârcılar için hazırlanan şeyin müthişliği (tazim) ifade edilmiş ve onunla korkutma (tehvil) yoluna gidilmiş olur.[383]

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ *"Fakat işlediklerinin cezası olarak başlarına bir musîbet geldiği zaman ne olur?"* (Nisâ, 4/62) âyeti, "Kendilerine bir musibet isabet ettiğinde ne yaparlar?" şeklinde bir tehdit ifade etmektedir[384].

Ayrıca Zerkeşî (ö. 794/1392) Tevbe sûresinin 7, İsrâ sûresinin 48, Furkân sûresinin 9 ve Ankebut sûresinin 19-20. âyetlerinde geçen *keyfe*'nin tevbih için kullanıldığını ifade etmiştir.[385]

h) Ma: مَا

*Ma*, bir istifham edatı olarak *ne dir?* (أَيُّ شَيْءٍ) manasında kullanılır.[386] Bu edatla gayr-i akillerin cinsleri ve sıfatları sorulurken; akillerin cinsleri, nevileri ve sıfatları sorulur: " مَا هِيَ " (Bakara, 2/68), " مَا لَوْنُهَا " (Bakara, 2/69), " مَا وَلَّيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمْ " (Bakara, 2/142), "وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى " (Tâhâ, 20/17), " قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ " (Furkân, 25/60) âyetlerinde bu özellik görülmektedir.[387]

380 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 269; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 77. Diğer bir ayet için bkz. Kehf, 18/68.
381 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, I, 220; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 77.
382 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 269.
383 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 421.
384 Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, I, 553; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, II, 195-196. Diğer birkaç ayet için bkz. Yusuf, 12/109; Neml, 27/69; Muhammed, 47/27.
385 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 330-331.
386 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 298-299; Fîrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 1253; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 402; Suyûtî, *İtkân*, I, 558.
387 İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 298-299; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 402; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 558.

Bazen, kendinden önce gelen harfi cer sebebiyle *mâ*'nın *elif*'i hazfedilir.[388] Hazfedilen bu elif harfine delâlet için mim harfine fetha konur ve istifham edatı olan "مَ" "مَا" şeklinde fethalı olarak kalır. Elif'i hazfedilen bu edat "إلاَمَ" ,"فِيمَ" ve "عَلاَمَ" gibi de kullanılır ki; aslında bunlar "إلَى مَا" ,"فِيمَا" ve "عَلَى مَا" demektir. Şiirde kullanıldığında, zorunluluk sebebiyle bazen fetha elife tâbi olup, mim sükûn ile telaffuz edilir. Böylelikle ismü'l mevsul manası taşıyan *mâ*'dan ayırt edilmiş olur.[389] Elif'i hazfedilip buna işaret etmek üzere fethası baki kalan istifham *mâ*'sı için şu misaller zikredilebilir:

عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ *"Onlar birbirine neyi sorup duruyorlar?"* (Nebe', 78/1).[390]

لِمَ تَقُولُونَ مَا لاَ تَفْعَلُونَ *"Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?"* (Saf, 61/2).

Ayrıca *ma*, ism-i işaret olan *zâ* ile bir terkip halinde de istifham için kullanılmaktadır.[391] Bu durumda *ma*'nın elifinin hazfi caiz değildir.[392] Nitekim مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ *"Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın."* (Bakara, 2/219) âyetinde *afv* kelimesini mansub okuyan Âsım kıraatinde de *mâ zâ*'nın terkib olarak istifham için kullanıldığı kabul edilmektedir.[393]

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli mana ayırımları için kullanılan *mâ*'nın, hakiki istifham için kullanımı da bulunmaktadır:[394]

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي *"Benim ölümümden sonra kime ibadet edeceksiniz?"* (Bakara, 2/133) âyetindeki istifham, Hz. Yakub'un (a.s.), kendi vefatından sonra, çocuklarına ibadet edecekleri mabudun sıfatını sorduğu hakiki bir istifhamdır.[395]

---

388 el-Antâkî, Muhammed, *el- Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, Tebliğ Yayınları, İstanbul-1985, s. 162.

389 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 298-299; Suyûtî, *İtkân*, I, 558; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1253.

390 İbn Hişâm, *a.g.e.*, I, 298-299; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 558; Abduh, *Tefsir*, s. 3.

391 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 561.

392 Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 1253.

393 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 561. *Ma za*'nın terkibi hakkındaki görüşler için bkz. Suyûtî, *a.g.e.*, I, 561; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 610; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 1253.

394 Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 609.

395 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 314; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 76.

قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُّنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِه *"Siz Yusuf'un gönlünü çelmeye çalıştığınızda durum ne idi, Yusuf nasıl davrandı? diye sordu."* (Yusuf, 12/51) âyetlerindeki *mâ* da hakiki istifhama delâlet etmektedir.[396]

Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımı dikkate alındığında, bu edatın hakiki istifhama delâletinden çok; inkâr, tevbih, tazim, nefy, tekzip ve istihza için kullanımı dikkatleri çekmektedir:

*Mâ*'nın **inkâr** ifade etmesi:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ *"Hay Allah seni affedesice! Niçin sence doğru söyleyenler iyice belli oluncaya ve yalancılar da meydana çıkıncaya kadar beklemeyip izin isteyen o münafıklara izin verdin?"* (Tevbe, 9/43) âyetindeki istifham inkâr ifade etmektedir.[397] Ayrıca, âyette *af* kelimesi zikredilerek yumuşak bir itab da ifade edilmiştir.[398]

وَمَآ أَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَامُوسَى *"Hem seni halkından çabucak ayrılıp gelmeye sevk eden sebep ne ey Musa?"* (Tâhâ, 20/83) âyetinde, acele edip kavminden önce gelen Hz. Musa'nın (a.s.) tutumu, aynı zamanda hafif bir itab içeren istifham-ı inkârî ile ifade edilmiştir.[399]

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi inkâr bazen hafif bir itab da içerir.

İstifhâm-ı inkârî'nin tahkir, zelil kılma ve tevbih ifadesi için kullanımı da bulunmaktadır:

قَالَ يَآ إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلاَّ تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ *"Allah, İblis'e: 'Sen niye secde edenlerle beraber olmadın?' diye sordu."* (Hicr, 15/32) Yüce Allah'ın buradaki hitabı, teşrif ve ikram üslûbunda değil tahkir ve zelil kılma üslûbundadır.[400] Ayrıca, kibir ve hasedi sebebiyle Allah'ın emrine uymaktan uzak duran şeytan, bu âyette tevbih edilmiştir.[401]

---

396 Mâ'nın'nın hakiki istifham için kullanımı için ayrıca bkz. Bakara, 2/215, 219; Yusuf, 12/50-51, 71; Tâhâ, 20/51; Kasas, 28/23; Sâffât, 37/102, Zâriyat, 51/31.

397 Şeyhzâde, *Hâşiye*, II, 434.

398 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 128; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 537.

399 Zemahşerî, *Keşşâf*, II,548; Nesefî, *a.g.e.*, III, 61; Şeyhzâde, *a.g.e.*, III, 328. Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/98; Mâide, 5/84; Yunus, 10/81; Meryem, 19/42; Tahrim, 66/1.

400 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 183.

401 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 75, 183; Sâbûnî, *a.g.e.*, II, 109.

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِيَ أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ "*O vakit babasına ve halkına: 'Nedir bu karşısında durup taptığınız heykeller?' dedi.*" (Enbiyâ, 21/52) âyetinde Hz. İbrahim'in (a.s.), kavminin bu tutumunun kabul edilemez olduğu, putların hakir[402] ve zelil görüldüğü anlatılmış, putperestler de tevbih edilmiştir.[403]

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi inkâr için kullanılan istifham, tahkir, tezlil ve tevbih ifade etmektedir.[404]

*Mâ*'nın **tekzip** ve **istihza** ifade etmesi:

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ "*Şayet Biz kendilerine azap göndermeyi belirli bir zamana kadar ertelersek: 'Bu azabı alıkoyan sebep nedir?' derler.*" (Hûd, 11/8) âyetinde Râzî (ö. 606/1209), Nesefî (ö. 710/1310), Ebû Hayyân (ö. 745/1345) ve Ebu's-Suûd (ö. 982/1574), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kendilerine vadettiği azabın geciktiğini ileri sürerek, inkârcıların âyette geçen ifadeleriyle yalanlama ve alay kastetmiş oldukları görüşünde hem fikirdir.[405]

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللّٰهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا "*Hani onlardan bir cemaat: 'Allah'ın yerle bir edeceği veya şiddetli bir felaket göndereceği şu güruha ne diye boşuna öğüt verip duruyorsunuz?' demişti.*" (A'râf, 7/164) âyetindeki istifham'ın istihza için kullanıldığı belirtilmiştir.[406]

*Mâ*'nın **tevbih** ifade etmesi:

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلاَّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ "*Allah buyurdu: "Söyle bakayım, sana emrettiğim halde, secde etmene mani nedir?*" (A'râf, 7/12) âyetinde Yüce Allah, iblisi kendisine emrettiği secdeyi yerine getirmediğinden dolayı istifham üslûbu ile kınamıştır.[407] Razî (ö. 606/1209) âyetteki istifhamı, istifham-ı inkârî

---

402 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 299; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VI, 72.
403 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VI, 72.
404 Diğer birkaç ayet için bkz. Tevbe, 9/38; Sâffât, 37/87.
405 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVII, 189; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 181; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 206; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 189.
406 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 409.
407 el-Bikâî, İbrahim b. Ömer, *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyati ve's-Süver*, Mektebetü İbn Teymiye, 1. Baskı, Kahire-1389/1969, VII, 364; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, V, 183; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2130.

olarak değerlendirirken, Bikâî (ö. 885/1480) ise buradaki inkârı tevbih ile iç içe kabul eder.[408]

اِنَّ الَّذِينَ تَوَفّٰيهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ ظَالِمِيٓ اَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ *"İman edip de hicret etmeyerek kendi öz nefislerine zulmeder vaziyette olanların canlarını alırken melekler onlara diyorlardı ki: "Ne işte idiniz."* (Nisâ, 4/97) âyetindeki istifham da tevbih ifade etmek için kullanılmıştır.[409]

*Mâ*'nın **nefy** ifade etmesi:

وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ *"Ne bilirsin belki de o saat yakındır!"* (Ahzâb, 33/63) âyetindeki istifham olumsuzluk bildirmektedir. Abese sûresinin üçüncü âyetindeki " مَا يُدْرِيكَ " (bilir misin?) şeklindeki aynı ifade de, nefy için olup " لاَ يُدْرِيكَ " (bilmezsin) demektir.[410]

Bu âyetlerde nefy (olumsuzluk) bildiren *mâ*'nın, وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ (Şûrâ, 42/17) ve وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكّٰى (Abese, 80/3) örneklerinde de nefy ifadesi olarak kullanımı dikkatleri çekmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de "مَا يُدْرِيكَ" ile yapılan istifhamların cevabının verilmediği " مَا اَدْرٰيكَ " ile yapılan istifhamların cevabının verildiği görülmektedir.[411]

*Mâ*'nın **tefhim-tazim** ifade etmesi:

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا الْعَقَبَةُ *"Sarp yokuş, bilir misin nedir?"* (Beled, 90/12) âyetinde tefhim- tazim ifade eden istifham ile köle azat etmenin önemi vurgulanmıştır.[412]

وَمَٓا اَدْرٰيكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ *"Bilir misin nedir Kadir Gecesi?"* (Kadir, 97/2) âyetindeki tefhim-tazim anlamı taşıyan istifham ile "Kadir Gecesi"nin şanının yüceliği ifade edilmiştir.[413]

---

408 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 32; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 364.

409 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 556; Râzî, *a.g.e.*, VIII, 269; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, IV, 79; Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîrü'l-Vâdıh*, Dâru't-Tefsîr, 10. Baskı, 1412/1992, I, 417. Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/183; Nisâ, 4/39; Yunus, 10/35; Hicr, 15/32; Sâffât, 37/85.

410 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 419; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 117.

411 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VII, 250; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 493; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 582. Diğer bir ayet için bkz. Yusuf, 12/25.

412 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IX, 162.

413 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 492; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VII, 275; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IX, 182; Abduh, *Tefsir*, s. 130. Diğer birkaç ayet için bkz. Vâkıa, 56/8-9, 27; Hâkka, 69/3; Târık, 86/1-2; Kâria, 101/2.

*Ma'* nın **tehvil** ifade etmesi:

مَا الْقَارِعَةُ *"Nedir o kari'a?"* (Kâria, 101/2) âyetindeki istifham ile şiddet ve dehşeti tam anlamıyla kimse tarafından bilinemeyen kıyametin müthiş bir hadise olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu anlatımla aynı zamanda muhatap, korkutulmak ve uyarılmak istenmiştir.[414]

Yine aynı üslûpla, مَا الْحَاقَّةُ *"Evet nedir o gerçekleşecek olan?"* (Hâkka, 69/2) âyetinde kıyametin, şiddet ve dehşetini tam anlamıyla kavrayamayanlar ve onu yalanlamaya kalkışanlar korkutulmuş aynı zamanda bu korku mübalağa ve te'kit ile ifade edilmiştir.[415]

Montgomery Watt, Kur'ân-ı Kerim'de 12 âyette bulunan وَمَا أَدْرَيكَ مَا *"Bilir misin nedir?"*[416] şeklindeki mübhem kelime ve ibareleri, ardından gelen kısa açıklamalarla, izah edilen şeylerin tam tanımlandığını ifade etmekte ve bunların revizyona uğradığını bildirmektedir.[417] Hâlbuki onun görüşünün aksine bu ifadeler, sadece mübhem kelimeleri tanımlamak için kullanılan ifadeler olmayıp Kur'ân'ın, kendisiyle mesajını etkili kıldığı üslûp özelliklerindendir. Revizyon iddiasının ise bizzat Yüce Allah'ın koruması altında olduğu[418] ve hiçbir şekilde içerisine başka bir söz karışamayacağı[419] ifade edilen Kur'ân-ı Kerim için tutarsız bir iddiadan başka bir şey olamayacağı kanaatindeyiz.

*Mâ'*nın **takrir** ifade etmesi:

وَمَا لَهُمْ أَلاَّ يُعَذِّبَهُمُ اللهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓا أَوْلِيَٓاءَهُ *"Allah, ne diye onları cezalandırmasın ki, onlar kendileri Mescid-i Haramı yönetmeye lâyık olmadıkları halde, orayı ziyaret etmek isteyen müminleri de geri çeviriyorlar?"* (Enfâl, 8/34) âyetindeki istifhamın takrir ifade eden anlatımı, inkâr-

---

414 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl,* VII, 284; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl,* VII, 284; Suyûtî, *İtkân,* II, 883-891; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât,* s. 217; Abduh, *Tefsir,* s. 145; Elmalılı, *Hak Dini,* IX, 6026.

415 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VIII, 315; Hâzin, *a.g.e.,* VII, 142; Suyûtî, *a.g.e.,* II, 883-891; Elmalılı, *a.g.e.,* VIII, 5312.

416 Bkz. Hâkka, 69/3; Müddessir, 74/27; Mürselât, 77/14; İnfitâr, 82/17; Mutaffifîn, 83/8, 19; Târık, 86/2; Beled, 90/12; Kadir, 97/2; Kâri'a, 101/3, 10; Hümeze, 104/5.

417 Watt, W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş,* Terc. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1998, s. 113.

418 Bkz. Nahl, 15/9.

419 Bkz. Fussilet, 41/42.

cıların âyette bahsigeçen durumları sebebiyle azaba duçar kalacaklarını gösterir.[420]

ı) Metâ: مَتَى

Bir istifham edatı olan *metâ*, sekizi Mekkî,[421] biri Medenî [422]olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de dokuz defa geçmektedir.

*Metâ*, sözlükte, *ne zaman* demektir.[423] Bir istifham edatı olarak zaman tayininde kullanılır.[424] Bu edat Kurân-ı Kerim'de; **tehekküm**, **temennî** ve **istibtâ** ifade etmek için kullanılmıştır:

وَيَقُولُونَ مَتَى هٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"Onlar: 'Eğer dediğiniz doğru ise, peki bu vaadin ne zaman gerçekleşeceğini söyleyin!' derler."* (Yunus, 10/48) şeklinde, müşriklerin ölüm sonrası hayatı inkâr ile ilgili sözleri ve inançlarını ortaya koyan Mekkî âyetlerde,[425] alaylı bir tavırla yeniden dirilişi ve azabı inkâr etmeleri anlatılmıştır.[426]

مَتَى نَصْرُ اللّٰهِ *"Allah'ın vadettiği yardım ne zaman yetişecek?"* (Bakara, 2/214). Medenî olan bu âyet, Nesefî (ö. 710/1310), Firûzâbâdî (ö. 817/1414) ve Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) tarafından yardım ve zafer temennisi olarak değerlendirilirken;[427] Beğavî (ö. 516/1122), Beydâvî (ö. 685/1286), Ebû Hayyân (ö. 745/1345) ve Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından, yardım ve zafer konularındaki beklentilerin geciktiği için istibtâ anlamı tercih edilmiştir.[428]

---

420 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 102; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, V, 599.

421 Bkz. Yunus, 10/48; İsrâ, 17/51; Enbiyâ, 21/38; Neml, 27/71; Secde, 32/28; Sebe', 34/29; Yâsin, 36/48; Mülk, 67/25.

422 Bkz. Bakara, 2/214.

423 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1255.

424 İsfehânî, *Müfredat*, s. 32, 462; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 334; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 149; Firûzâbâdî, *Besâir*, IV, 480; Suyûtî, *İtkân*, I, 561; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 160; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 1255; Cârim, *Belâğat*, I, 196.

425 Diğer birkaç ayet için bkz. İsrâ, 17/51; Enbiyâ, 21/38; Neml, 27/71; Secde, 32/28; Sebe', 34/29; Yâsin, 36/48; Mülk, 67/25.

426 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 240; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 163; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 18; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 164; VI, 291; VII, 90-91; VII, 269; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 151; VI, 67; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 587; II, 418.

427 Nesefî, *a.g.e.*, I, 107; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, III, 165; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 215.

428 Beğavî, *a.g.e.*, I, 203; Beydâvî, *a.g.e.*, I, 519; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 149; Suyûtî, *İtkân*, II, 883-891; *Tahbir*, s. 98; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 137.

i) Men: مَنْ

*Men*, istifham için de kullanılan bir edattır.[429] Bir istifham edatı olan *mâ*'ya benzemekle beraber, özellikle akıllı varlıkların durumunu sormak için kullanılır.[430] Bu sebeple " مَنْ عِنْدَكَ " denildiği zaman " مِنَ النَّاسِ " demeye gerek kalmaz.[431]

*Men*'in, Kur'ân-ı Kerim'de **nefy**, **inkâr** ve **takrir** ifade etmek için kullanımı dikkat çekmektedir:

*Men*'in **nefy** ifade etmesi:

فَمَنْ يُجَادِلُ اللّٰهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلاً *"Peki yarın kıyamet günü kim Allah'a karşı onları savunacak? Yahut kim onların vekili olacak?"* (Nisâ, 4/109) âyetinde istifham, nefy manasında olup Yüce Allah'ın, inkarcıları azabı ile muahaze edeceği kıyamette, onları müdafaa edecek ve onlara vekil olacak kimsenin bulunmayacağını ifade eder.[432]

فَمَنْ يَنْصُرُنَا مِنْ بَأْسِ اللّٰهِ إِنْ جَٓاءَنَا *"Ama yarın Allah'ın azabı başımıza gelir çatarsa, söyler misiniz hangi kuvvet bizi kurtarabilir?"* (Ğafir, 40/29) âyetinde, Allah'ın azabı kendilerine geldiğinde ondan kurtulmaya kendi güçleri yetmeyeceği gibi, hiç kimsenin de bunu yapmaya gücünün yetmeyeceği ifade edilmektedir.[433]

Yukarıdaki âyet-i kerimelerde, kendilerine nisbet edilen fiilleri yapmaya güçleri yetmeyen muhatapların durumu nefy ile ifade edilirken; aynı zamanda muhataba meydan okunmakta ve acizlikleri gözler önüne serilmektedir. Ayrıca bu âyetteki istifham, bu fiilleri yapmaya kimsenin gücünün yetmeyeceğini de bildirmektedir.[434]

*Men* edatının, kasr ifade eden *illâ* ile veya *efalü't-tefîl* kipiyle nefy ifade ettiği de tespit edilmiştir:

---

429 er-Rummânî, Ebu'l Hasen Ali b. Îsâ, *Meâni'l-Hurûf*, Dâru'ş-Şimâl, Lübnan-1988, s. 165; Firûzâbâdî, *Besâir*, IV, 529; Suyûtî, *İtkân*, I, 565; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 768.

430 Rummânî, *a.g.e.*, s. 165; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 314; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 414; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 768; Cârim, *Belâğat*, I, 195-196.

431 Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 768.

432 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 360; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 302.

433 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 135; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, IV, 77; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 275.

434 Beydâvî, *a.g.e.*, IV, 135; Nesefî, *a.g.e.*, IV, 77; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 360; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 275; VIII, 107; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 302

*Men*'in kasr ifade eden **illâ edatı ile nefy** ifade etmesi:

وَمَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلاَّ اللّٰهُ "*Zaten günahları Allah'tan başka kim affeder ki?*" (Âl-i İmrân, 3/135) âyeti nefy bildirmektedir.[435] Dolayısıyla âyet, Allah'tan başkasının günahları bağışlayamayacağını ifade etmektedir.[436] Ayrıca âyette, bağışlanmanın Allah'tan başkasından talep edilmeyeceği vurgulanmak suretiyle de tazim kastedilmektedir.[437] Bu âyette görüldüğü üzere nefy, bazen tazim ifadesi ile beraber olur.

قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلاَّ الضَّآلُّونَ "O *da: 'Rabb'inin rahmetinden, hak yoldan sapanlardan başka kim ümit keser ki?' dedi*". (Hicr, 15/56) İstifhamdaki nefy anlamıyla "Allah'ın rahmetinden ancak hak yoldan sapanların ümit keseceği" belirtilmiştir.[438]

*Men*'in **efalü't-tefil kipiyle nefy** ifade etmesi:

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا "*Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?*" (Bakara, 2/114) âyetinde istifhamın; nefy manası taşıdığı, insanlar arasında bu fiillerin faillerinden daha zalim hiç kimse bulunmadığını ifade ettiği son derece açıktır.[439]

Ayrıca En'âm sûresinin 21, 93, 159; Kehf sûresinin 57; Secde sûresinin 22; Zümer sûresinin 32. âyetlerinde geçen "وَمَنْ أَظْلَمُ " şeklindeki istifhamın nefy ifade ettiği kabul edilirken[440] aynı zamanda kınama manası içerdiği de belirtilmiştir.[441]

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَيهُ "*Kendi heva ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi?*" (Kasas, 28/50) âyetinde nefy manasındaki istifham[442]

---

[435] İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 221; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 73; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, III, 396; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 411; Firûzâbâdî, *Besâir*, IV, 529; Âşur, *Tahrîr*, IV, 93.

[436] Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 64; Şeyhzâde, *Hâşiye*, II, 73; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 231.

[437] Şeyhzâde, *a.g.e.*, II, 74.

[438] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 447; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 411; Şeyhzâde, *a.g.e.*, II, 157-158; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 8.

[439] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 527; Şeyhzâde, *a.g.e.*, I, 393; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 90.

[440] İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, I, 316; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 6; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 527; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 74; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 190.

[441] İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, I, 316.

[442] Beydâvî, *a.g.e.*, III, 517; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 18.

ile âyet, dinî hususlarda hevasına tâbi olandan daha sapık kimse olmadığını vurgular.[443]

Bu üslûp, Yaratan'ın hoşnut olduğu fiillerle bir arada bulunduğunda ise nefy ile birlikte, o fiili yapanı tazim ifade eder:

وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً *"Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?"* (Bakara, 2/138) âyetinde nefy anlamı taşıyan istifham ile Allah'ın boyasından daha güzel boyayan kimsenin olamayacağı ifade edilmektedir.[444]

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ اِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا *"Hep iyiliği şiar edinmiş olarak, yüzünü ve özünü Allah'a teslim edip bir de İbrahim'in tevhid dinine tâbi olan kimsenin dininden daha güzel din olabilir mi?"* (Nisâ, 4/125). İstifham; âyete, din yönünden Allah'ın emirlerine itaat eden ve yasaklarından kaçınan kimseden daha güzel hiç kimse olmadığı ve olamayacağı anlamı katmıştır.[445]

*Men*'in **takrir** ifade etmesi:

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً *"De ki: Siz yalvara yakara, ağlaya sızlaya ve gizlice dualar ederek şöyle dediğiniz demler sizi karanın ve denizin karanlıklarından, tehlikelerinden kim kurtarır?"* (En'âm, 6/63). Bu ayette, Allah sonsuz ilmini ve eşsiz kudretini, ulûhiyetinin delilleri arasında zikrederek; istifham üslûbunun daha etkileyici ve ikna edici ifade tarzı olan takrir ile zorluklardan kurtarmayı kendinden başkasının gerçekleştiremeyeceğini ifade etmiştir. Takrir için kullanılmış olan bu istifham ile aynı zamanda uyarılara müsbet tepki vermeyen inkârcıların tutumu tasvip edilmemiş, üstelik onlar bu tutumları sebebiyle kınanmıştır.[446]

---

443 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 184; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, III, 238; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VII, 119; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 18; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 438. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/140; En'âm, 6/21, 93, 144, 157; A'râf, 7/37; Yunus, 10/17; Hûd, 11/18; Kehf, 18/15, 57; Kasas, 28/50; Ankebût, 29/68; Secde, 32/22; Zümer, 39/32; Fussilet, 41/52; Ahkâf, 46/5; Saf, 61/7.

444 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 584. Ayette geçen "Allah'ın boyası"ndan maksadın "Allah'ın dinî" olduğu ifade edilmiştir (Bkz. İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 126; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IV, 96-97; Dihlevî, *Fevz*, s. 73; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 99).

445 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 372; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 307. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/138; Nisâ, 4/87, 122, 125; Mâide, 5/50; Tevbe, 9/111; Fussilet, 41/33.

446 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 154.

قُلْ مَنْ يَكْلَؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمٰنِ *"De ki: Geceleyin veya gündüzün gelecek tehlikelere karşı o Rahman'dan başka sizi kim koruyabilir?"* (Enbiyâ, 21/42). Suyûtî (ö. 911/1505) âyetteki istifhamın, takrir ifade ettiği görüşünü kabul etmektedir.[447]

İstifham edatı olan *men*'in takrir ifade ettiği bu tür âyetlerde, soru sorulur ve cevabı aynı âyette verilir. Sorulan soru ve verilen cevap ile olayı bizzat kabul etmesine rağmen gereğini yerine getirmeyen muhatap kınanarak, sonsuz kudreti ifade edilmiş olan Cenab-ı Hakk'ın tazimi istenir.[448] Bu üslûp ile muhatabın kendisinin de itiraf ettiği gerçekleri kabul etmemesinin ya da tereddüt göstermesinin anlaşılabilir hiçbir tarafı bulunmadığı ortaya konmuş olur.[449]

*Men*'in **inkâr** ifade etmesi:

Bu edatın kullanımlarından biri olan istifham-ı inkârî, yapılan fiilin kötülüğü sebebiyle failin kabul edilemez bir tutum sergilediğini gösterir. Böylesi durumlarda inkâr ile tevbih iç içe olur. Bu anlatımın örnekleri olarak şunları zikredebiliriz:

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللّٰهِ الَّتِيٓ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ *"De ki: Allah'ın kulları için yaratıp ortaya çıkardığı zineti, temiz ve hoş rızıkları haram kılmak kimin haddine?"* (A'râf 7/32). İstifham görünümü taşıyan bu âyet, inkâr için kullanılmış ve böylelikle tasvip edilmeyen durum en mükemmel biçimde dile getirilmiştir.[450] Âyetteki bu inkârî istifham [451] ayrıca tevbih de ifade eder.[452] Dolayısıyla âyet, Allah'ın helâl kıldığı güzellikleri haram kılmanın kimsenin haddine olmadığını ifade ederken bu tavır içinde olanları da kınamaktadır.[453]

---

447 Suyûtî, *Tahbir*, s. 98. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/12; Yunus, 10/31; Ra'd, 13/16; Müminûn, 23/86-88; Ankebût, 29/61, 63.

448 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IV, 154; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 12.

449 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VII, 46.

450 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 63.

451 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II, 337; Râzî, *a.g.e.*, XIV, 63; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 224.

452 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, V, 301; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 389; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 443.

453 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 293; Halebî, *a.g.e.*, V, 301; Bikâî, *a.g.e.*, VII, 389; Sâbûnî, *a.g.e.*, I, 443.

قَالُوا مَنْ فَعَلَ هٰذَا بِاٰلِهَتِنَا *"Kim acaba tanrılarımıza bunu reva gören?"* (Enbiya, 21/59) âyetindeki istifham inkârîdir ve tevbih için kullanılmıştır.[454] Bu ifade ile putperestlerin, ululuk ve vakar sahibi olarak kabul ettikleri putlarının kırılmasının kabul edilemez olduğu ve putlarını kıran kişinin zalim olduğu anlatılmak istenmiştir.[455]

j) Hel: هَلْ

*Hel*, Kur'ân-ı Kerim'de, *hemze*, *mâ* ve *men*'den sonra en çok kullanılan istifham edatıdır.

Bu edat, Arapça'da tasdiki istenen cümle için istifham edatı olarak kullanılır. Yani bununla, bir haberin meydana gelip gelmediği sorulur. Öncelikle cevabı *neam*'dır.[456]

Mana farklılıkları dikkate alındığında *hel*'in Kur'ân-ı Kerim'de emir, nefy, takrir, inkâr, temenni ve telattuf (nezaketle bir şeyin yapılmasını istemek) anlamlarında kullanıldığı dikkatleri çekmektedir:

*Hel*'in **emir** ifade etmesi:

فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ*"Vazgeçtiniz değil mi?"* (Mâide, 5/91) âyeti *vazgeçiniz* manasında kullanılmıştır.[457]

فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Nasıl, artık hakka teslim olup Müslüman oluyorsunuz değil mi?"* (Hûd, 11/14) âyeti ile *Müslüman olun* veya *Müslümanlıkta sebat edin*[458] anlamı kastedilmiştir.[459]

---

454 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VI, 74; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 267.

455 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 302. Diğer birkaç ayet için bkz. Yâsîn, 36/52; Tahrîm, 66/3.

456 Rummânî, *Meâni'l-Hurûf*, s. 109; İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 99-100; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, 349; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 691.

457 İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, I, 196; Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 89; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 297; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 18; İbnü'l-Kayyim, *Kitâbü'l-Fevâid*, s. 36; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 433; Firûzâbâdî, *Besâir*, V, 337; Suyûtî, *Tahbir*, s. 98; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, III, 76; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 692; Zerkânî, *Menâhil*, II, 217; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 366.

458 Ayetteki hitabın Müslümanlara veya inkârcılara olması emir ifadesini değiştirmez: Hitap Müslümanlara ise İslâm dini üzere sebat hususunda emir; inkârcılara ise kesin delillerle gözler önüne serilen İslâmiyeti kabul yönünde emirdir.

459 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 318; İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, s. 36; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, V, 337; Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 38; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 193; Sâbûnî, *a.g.e.*, II, 9. Diğer birkaç ayet için bkz. Enbiyâ, 21/108; Şuarâ, 26/39; Sâffât, 37/54.

Kur'ân-ı Kerim'deki bu âyetlerde *hel*'in, isim cümlesinin başında ve muhatap siğası bulunan âyetlerde yer aldığı; emir ifade etmesinin yanında kısmen kınama manası taşıdığı anlaşılmaktadır.[460]

*Hel*'in **temenni** ifade etmesi:

فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَٓاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَٓا اَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلَ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ *"Acaba burada bize şefaat edecek birisi bulunur mu? Yahut geri döndürülmemiz imkânı olur mu ki bu sefer yaptığımız kötü işlerin yerine güzel güzel işler yapabilelim?"* (A'râf, 7/53) âyetindeki istifham ile inkârcıların şefâat umutlarının olduğu ve hatalarını düzeltmek için dünyaya gönderilme konusundaki temennileri anlatılmıştır.[461]

فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنْظَرُونَ *"İşte o zaman: 'Acaba, bize, azıcık olsun, bir mühlet verilir mi?' derler."* (Şuarâ, 26/203) âyeti de inkârcıların temennilerini ifade etmektedir.[462]

*Hel*'in **takrir** ifade etmesi:

هَلْ أَتَى عَلَى الْاِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا *"Dehrin akışı içinde öyle zaman geçti ki, o dönemde, insanın adı bile anılmazdı."* (İnsan, 76/1) âyetinde takrir ifade eden *hel* ile insanın yaratılışının üzerinden uzun seneler geçtiği belirtilmektedir.[463]

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ مُوسَى *"Musa'nın hâdisesinden haberin olmuştu, değil mi?"* (Nâziât, 79/15) âyetindeki istifham takrir ifade ederek Musa Peygamber'e ait haberlerin, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) vahiy yolu ile ulaştığını bildirmektedir.[464]

Zerkeşî (ö. 794/1392),[465] takrirî istifhamın *hel* ile ifade edilemeyeceği-

---

460 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XII, 81.

461 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 364; Suyûtî, *İtkân*, II, 888; *Tahbir*, s. 98; Cârim, *Belâğat*, I, 198-199; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 450.

462 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VII, 41; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VI, 265; Sâbûnî, *a.g.e.*, II, 395. Diğer birkaç ayet için bkz. Ğafir, 40/11; Şûrâ, 42/44.

463 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîl'i Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1419/1998, XXIX, 251; İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, II, 480; Râzî, *a.g.e.*, VI, 183; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 489; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 433; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IX, 70; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 692.

464 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 412; Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 308. Diğer birkaç ayet için bkz. Tâhâ, 20/9; Sâd, 38/21; Zâriyat, 51/24; Ğaşiye, 88/1; Fecr, 89/5.

465 Bkz. Zerkeşî, *a.g.e.*, II, 332.

ne dair bir görüş nakletmektedir. Hâlbuki yukarıda incelediğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere *hel*, ele alınan âyetlerde takrir ifade etmekte ve anlatılan tüm hususların vuku bulduğunu gözler önüne sermektedir.

*Hel*'in **nefy** ifade etmesi:

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ اَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ اٰيَاتِ رَبِّكَ "*Onlar imana gelmek için ne bekliyorlar? Meleklerin inmesini mi? Rabb'inin imha eden azabının veya Rabb'inin kıyamet alâmetlerinden birinin gelmesini mi?*" (En'âm, 6/158) âyetindeki istifham edatı, nefy ifade etmektedir. Müşriklerin iman etmek için âyette belirtilen üç hususu bekledikleri vurgulanmıştır. Buna göre âyetin takdiri manası şudur: "Onlar sana ancak şu üç şeyden birisi geldiği zaman iman ederler: Melekler ruhlarını kabzetmeye geldiğinde, Hak Teâlâ'nın ihlâki kendilerini bulduğunda ya da Rab tarafından kesin ve kahir âyetler geldiğinde -ki bu anlarda da iman ve tevbe fayda vermez-"...[466]

هَلْ جَزَٓاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَانُ "*Öyle ya, iyiliğin neticesi iyilikten başka mı olacaktı!*" (Rahmân, 55/60) âyetindeki nefy bildiren istifham ile iyiliğin karşılığının iyilikten başkası olamayacağı ifade edilmektedir.[467]

*Hel* kasr edatı olan *illâ* ile birlikte kullanıldığında, olumsuzluk ifade ederken aynı zamanda tehdit manası da içerebilmektedir. Bazen de *hel* nefy ile birlikte tevbih, tehekküm[468] ve tebkit[469] bildirmektedir.[470]

*Hel*'in **inkâr** ifade etmesi:

Bu kullanımıyla *hel* iki şey arasında eşitlik olmadığını ifade eder:

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ "*De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (Zümer, 39/9) âyetinde istifham-ı inkârî[471] ile bilenlerle bilmeyenlerin eşit olamayacağı anlatılmaktadır.[472]

466 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 6; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IV, 258; Şeyhzâde, *Hâşiye*, II, 323; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, III, 203.

467 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, II, 349-351; Firûzâbâdî, *Besâir*, V, 334; Suyûtî, *İtkân*, I, 568; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, VIII, 185; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 692. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/47; A'râf, 7/53, 147;Yunus, 10/102; Yusuf, 12/74; Nahl, 16/35; Enbiyâ, 21/3; Fâtır, 35/3, 43; Zuhruf, 43/66; Muhammed, 47/18.

468 Bkz. Şuarâ, 26/72, 93.

469 Bkz. Yunus, 10/34-35.

470 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 25; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 143.

471 Şeyhzâde, *a.g.e.*, IV, 98.

472 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 319; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 98; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 402; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 72.

هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلاً *"Bu ikisinin durumu hiç bir olur mu?"* (Zümer, 39/29) âyetindeki istifham-ı inkârî ile de ayette bahsi geçen iki grubun biribiriyle eşit olmadıkları vurgulanmaktadır.[473]

Kur'ân-ı Kerim'de, *hel* edatıyla oluşturulan kalıplaşmış " هَلْ اَتٰيكَ " ifadesiyle, anlatılan olayın doğruluğu tasdik ve takrir edilir. Bu ifadeyle mühim ve ilginç bir olayın haberi verilir ve o haberin dinlenmesi gerektiği, dikkat çekici bu kullanımla teşvik edilir. Bu kullanıma şu âyetleri örnek verebiliriz:

وَهَلْ اَتٰيكَ نَبَؤُ الْخَصْمِ *"O mahkemeleşen hasımların olayından haberin oldu mu?"* (Sâd, 38/21) âyetindeki istifham takrir ifade etmektedir.[474] Bu üslûp, muhatabı ilginç olaylar içeren âyeti dinlemeye hazırlamaktadır ve teşvik için kullanılmıştır.[475]

هَلْ اَتٰيكَ حَدِيثُ ضَيْفِ اِبْرٰهِيمَ الْمُكْرَمِينَ *"Sahi! İbrahim'in şerefli misafirlerinin gelişlerinden haberin oldu mu?"* (Zâriyat, 51/24) âyetindeki istifham da, İbrahim Peygamber'le ilgili olarak haber verilen mühim ve ilginç olayı dinlemeye teşvik için kullanılmıştır.[476]

" هَلْ اَتٰيكَ " tabirinin aynı zamanda inkârcılar için tehdit içeren bir ifade olduğu da söylenmiştir.[477] Diğer yandan *hel*' in *delâlet* ve *nebe*' fiilleriyle oluşturduğu terkiplerde de teşvik için kullanımı görülmektedir.[478]

*Hel*'in **telattuf** ifade etmesi:

فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَىٰٓ أَنْ تَزَكّٰى *"Ona de ki: Kendini arındırmaya gönlün var mı?"* (Nâziât, 79/18) âyetinde; Hz. Musa'ya (a.s.), Firavun'u imana davet ederken de nezakete riayet etmesi ima edilmiştir.[479]

---

473 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VI, 75; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VI, 75; Suyûtî, *Celâleyn*, II, 143. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/50, 148; Hûd, 11/24; Mülk, 67/3; Hâkka, 69/8.

474 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 14.

475 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 367; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, IV, 82; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VII, 375; Suyûtî, *Tahbir*, s. 99; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, VII, 220; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III, 54.

476 Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 17; Şeyhzâde, *Hâşiye*, IV, 298; Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 253. Diğer birkaç ayet için bkz. Tâhâ, 20/9; Naziât, 79/15; Bürûc, 85/17; Fecr, 89/5.

477 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 137.

478 Bkz. " هَلْ أُنَبِّئُكُمْ " (Mâide, 5/60; Şuarâ, 26/221); " هَلْ نُنَبِّئُكُمْ " (Kehf, 18/103), " هَلْ أَدُلُّكُمْ ", (Taha, 20/40), " هَلْ أَدُلُّكَ " (Taha, 20/120); " هَلْ أَدُلُّكُم " (Kasas, 28/12; Saf, 61/10).

479 Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 214; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 413; Abduh, *Tefsir*, s. 11-12; Sâbûnî, *a.g.e.*, III, 514.

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٓ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا " *Musa, sana öğretilen bu ilimden bana da bir şeyler öğretmen için sana tâbi olabilir miyim, beni talebeliğe kabul eder misin? dedi."* (Kehf, 18/66) âyetinde Hızır'ın arkadaşlığına talib olmak isteyen Hz. Musa'nın (a.s.) ifadesinde yine bu üslûp görülmektedir.[480]

*Hel,* anlam olarak bazen de bir terkip olan, *lev lâ* içerisinde de kendine yer bulmaktadır:

***Levlâ:*** **لَوْلاَ**

Kur'ân-ı Kerim'de *hel la* manasında kullanılan *levla,*[481] teşvik, tevbih ve temenni gibi farklı manalar ifade etmektedir:

*Levlâ*'nın **teşvik** ifade etmesi:

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَٓافَّةً فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَٓائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوٓا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ "*Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekün sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır."* (Tevbe, 9/122) âyetindeki *levlâ* ile ilgili olarak Halebî (ö. 756/1355), emir için kullanılan bir teşvik edatı olduğunu ve *hel lâ* gibi teşvik ifade ettiğini belirtir.[482]

وَلَوْ لاَ كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْاَرْضِ "*Sizden önceki nesillerde, dünyada fesat ve düzensizliği menedecek, böylece onları helâk olmaktan koruyacak idrak ve fazilet sahipleri bulunmalı değil miydi?"* (Hûd, 11/116) âyetinde, *hel lâ* anlamında kullanılan bu edat,[483] teşvik ifade etmektedir.[484] İbn Atiyye (ö. 546/1151) teşvik ifade eden bu edatın, hidayet bulamamış insanlar için teessüf de içerdiğini belirtmiştir.[485]

---

480 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VI, 139; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* II, 199. Diğer bir ayet için bkz. Kehf, 18/94.

481 İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 275; Firûzâbâdî, *Besâir,* IV, 459; Suyûtî, *İtkân,* I, 556; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1259.

482 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, VI, 139.

483 Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân,* Thk. Fuat Sezgin, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1390/1970, I, 300-301; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 208.

484 Nesefî, *a.g.e.*, II, 208. Diğer bir ayet için bkz. Neml, 27/46.

485 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz,* VII, 421.

*Levlâ*'nın **tevbih** ifade etmesi:

لَوْلاَ يَنْهَيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ *"Bari, onların mürşitleri ve fakihleri onların günah olan şeyler söylemelerini ve haram yemelerini önleselerdi ya!"* (Maide, 5/63). İbn Atiyye (ö. 546/1151), bu ayeti, tevbih ifade eden *levlâ*'nın ayete kattığı anlamdan hareketle, üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyen kişileri ve bütün âlimleri kınayan en şiddetli âyet olarak kabul etmektedir.[486] Râzî (ö. 606/1209) ise bu edatın, âyete, sorumluluklarını yerine getirmeyen kişileri ihmallerinden dolayı tevbih ve üzerlerine düşenleri yapmaları için teşvik anlamı kattığını ifade etmiştir.[487]

فَلَوْلاَ نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً *"Kendilerine Allah'ın nezdinde yakınlık sağlasınlar diye Allah'tan başka edindikleri tanrılar, o müşrikleri kurtarsalardı ya!"*(Ahkâf, 46/28) âyetindeki *levlâ*'nın da, tevbih ifade ettiği kabul edilmiştir. *Levlâ*'nın tevbih anlamı taşıdığı âyetlerde, daha çok mazi fiilin başına geldiği ifade edilmiştir.[488]

*Levlâ*'nın **temenni** ifade etmesi:

وَاَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَٓا اَخَّرْتَنِي اِلٰٓى اَجَلٍ قَرِيبٍ فَاَصَّدَّقَ وَاَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ وَلَنْ يُؤَخِّرَ اللّٰهُ نَفْسًا اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهَا وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ *"Sizden birinize ölüm gelip çatmadan önce, size nasib ettiğimiz imkânlardan Allah yolunda harcayın! Ölüm gelip çatınca: "Ya Rabbi, az mühlet ver bana, bak nasıl hayırlar yapacağım, tam takva ehlinden olacağım!" diyecek olsa da Allah, vadesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemez. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."* (Münâfikun, 63/10-11) âyetindeki *levlâ*, ecelinin tehir edilmesini isteyen kişinin temennisini ifade etmektedir.[489] İbn Atiyye (ö. 546/1151) *levlâ*'nın burada, fırsat ve mühlet istemek için kullanılmış olduğu görüşündedir.[490]

---

486 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz*, IV, 507.

487 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XII, 39.

488 Firûzâbâdî, *Besâir*, IV, 458; Suyûtî, *İtkân*, I, 556. Diğer bir ayet için bkz. Nûr, 24/13.

489 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VII, 102; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VII, 102.

490 İbn Atiyye, *a.g.e.*, XIV, 468.

## 2. Değerlendirme

Buraya kadar yaptığımız araştırmadan, Kur'ân-ı Kerim'deki istifham edatlarının, çoğunlukla, Arap dilinde hakiki istifhama delâlet eden sözlük anlamları yönüyle değil, birtakım mana farklılıkları için kullanıldığı kanaatine vardık. Her bir istifham edatının yüklendiği inkâr, tevbih, takri', taaccüb, istib'âd, telattuf, emir, nefy vb. çeşitli manalar, bu edatların her birinin Kur'ân'daki zengin kullanımını göstermektedir. Bu kullanımlarıyla bu edatlar bir yandan anlatıma farklı bir güzellik katarken; aynı zamanda da muhataba etki edecek, onların hallerine uygun düşecek manaları yüklenmiş olmaktadır.

Kur'ân'da, değişik anlatım tarzlarıyla muhataba verilmek istenen mesaj, istifham yoluyla da pekiştirilmiştir. Çünkü bu üslûp anlatımı daha etkili kılmaktadır. Bu durumu Râzî (ö. 606/1209) de ifade etmiştir. Râzî (ö. 606/1209), muhataptan bir işin yapılmasını veya yapılmamasını istemenin, istifham kalıplarıyla daha etkili ve maksadı daha gerçekleştirici olacağını şu ifadelerle anlatır: "İstifham, birşeyi yapmaya teşvik hususunda açık bir emirden daha tesirlidir."[491] ve "İstifham görünümü taşıyan âyet ile inkâr kastederek, tasvip edilmeyen durum en mükemmel biçimde ifade edilmiş olur".[492] "Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli ifade kalıbına dökülen tevbih[493] ve takri' [494] hiç şüphesiz, istifham üslûbuyla daha etkili olmuştur".

Ayrıca incelemimizde gördüğümüz bir husus da istifham edatlarının mevzilerine göre anlatıma farklı boyutlar kazandırmasıdır. İstifham; konusu bütünüyle inanç olan Mekkî sûrelerde daha çok kullanılan bir üslûp olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da istifhamın, inanç gibi, Kur'ân'ın ön planda tuttuğu maksadı gerçekleştirmede çok önemli yeri olan bir üslûp olduğunu yansıtmaktadır.

Mesela, sûre[495] ve âyet başlarında yer alan istifham, anlatılacak konuya dikkatleri toplamakta son derece etkili olmaktadır. Bu tür âyetlerde istifham, dikkatleri tamamen gelecek söze çekmek ve muhatabı uyarmak

491 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 179.
492 Râzî, *a.g.e.*, XIV, 63.
493 Râzî, *a.g.e.*, III, 200.
494 Râzî, *a.g.e.*, XIX, 143.
495 Bkz. İnsân, Nebe', Ğâşiye, İnşirâh, Fil ve Mâûn sûrelerinin ilk ayetleri.

gibi çok önemli bir kullanım özelliğine sahiptir. Âyet sonlarında gelen istifham ise çoğunlukla anlatılan konunun akabinde, âyetin gereğini yapmayan muhatabın davranışını yadırgamak ve onu kınamak için kullanılmıştır.

Ayrıca her bir istifham edatı, ifadeye kazandırdığı zengin ve etkili anlatım ile Kur'ân'ın mesajını benliklerde yerleştirmede önemli bir görev icra etmektedir.

İstifham edatları içerisinde sadece, *kem*[496] ve *mâ*[497] edatlarının, Kur'ân-ı Kerim'de, hakikî istifham için kullanılmış oldukları da tespit edilmiştir.

### 3. Fiillerle Sorulan Sorular

Kur'ân-ı Kerim'de istifham edatlarıyla sorulan sorular dışında, bazı fiillerle de sorular sorulmuştur. Fiillerle sorulan bu soruların hakikî istifhama delâlet ettiği, sorularda muhatabın Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğu ve bu soruların çoğunlukla, öğrenmek maksadıyla sorulduğu görülmüştür.[498]

Şimdi bu fiilleri ve Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımlarını ele alalım:

#### a) Süâl: اَلسُّؤَالُ / يَسْئَلُونَكَ

*Süâl*, Arap dilinde, *istemek* ve *sormak* anlamları taşıyan[499] " سَأَلَ " fiilinin sülasi mücerred mastarıdır. Çoğulu " اَلْاَسْئِلَةُ " şeklinde gelir.[500] İsm-i faili, *isteyen* ve *soran* anlamı taşıyan[501] " اَلسَّائِلُ ", ism-i mefulu, *kendisine sorulan* anlamı taşıyan " اَلْمَسْؤُلُ " kelimesidir.[502]

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), bu kelimenin iki farklı anlamı olan *istemek* ve *sormak* arasında bir ilgi kurmak için şöyle bir yaklaşımda bulunur: "Süâl, bir bilgiyi veya bir bilgiye ulaştıracak şeyi istemek, bir mal veya ona ulaştıracak şeyi istemek olmak üzere iki anlamda kullanılır. Bilgi

---

496 Bkz. bu çalışma, s. 72.
497 Bkz. bu çalışma, s. 76-77.
498 Bkz. bu çalışma, s. 174-183.
499 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 459-460.
500 İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, 318.
501 Yesûî, Lous Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lüğa*, Beyrut-1960, s. 316.
502 Yesuî, *a.g.e.*, s. 360.

istendiğinde, cevabı dil ile verilir. Ya da onun yerine, el ile verilir ki bu da yazmak suretiyle veya işaretle olur. Mal istendiğinde ise onun cevabı el ile verilir. Ya da bu görevi, vadetmek veya reddetmek suretiyle dil yerine getirir".[503]

Kur'ânı- Kerim'de, *süâl* kökünden türemiş fiillerin, *soru sormak, sorgulamak* ve *mal talebinde bulunmak*[504] gibi farklı kullanımları yer almaktadır. Bu fiilin soru sormak ve sorgulamak anlamlarındaki kullanımlarını şu şekilde incelememiz mümkündür:

***Soru Sormak İçin Kullanımı***

" اَلسُّؤَالُ ", " سَأَلَ / يَسْأَلُ " fiilinin sülasi mücerred mastarıdır.[505] Bu fiil, ikinci mefulünü doğrudan ya da " عَنْ " harfi ceriyle aldığında soru sormak için kullanılır.[506]

Kur'ân-ı Kerim'de de وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُو عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا "*Bir de sana Zülkarneyn'i sorarlar. 'Size onun bir hadisesini anlatayım.' de.*" (Kehf, 18/83), سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَآ أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ "*Oranın bekçileri: 'Sizi uyaran bir peygamber daveti size ulaşmadı mı?' diye sorarlar.*" (Mülk, 67/8) âyetlerinde görüldüğü üzere bu fiil, soru sormak anlamlarında kullanılmıştır.[507]

Bu fiilin Kur'ân-ı Kerim'de, farklı siğalarda kullanımı söz konusudur. Kur'ân-ı Kerim'de mazi, muzari, emir, nehy-i hâzır, ism-i meful olarak kulanımı bulunan bu fiilin, ism-i fail ve mastar kullanımı bulunmamaktadır:

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ "*Kullarım, Beni senden soracak olurlarsa, bilsinler ki Ben pek yakınım. Bana dua edenin duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da*

---

503 Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 162.

504 Konumuz ile ilgili olmadığı için ele almadığımız ve mal talebi/bir şey istemek için kullanılan ayetler için bkz. Nisâ, 4/32; En'âm, 6/90; Hûd, 11/29, 51; Tâhâ, 20/132; Furkân, 25/57; Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164; Ahzâb, 33/53.

505 Yesuî, *Müncid*, s. 316.

506 İsfehânî, *Müfredat*, s. 250; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, III, 164; Suyûtî, *İtkân*, I, 631; el-Kattân, Mennâ', *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1414/1993, s. 206.

507 Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/186, 189, 215, 217, 219, 220, 222, Mâide, 5/4; A'râf, 7/187; Enfâl, 8/1; İsrâ, 17/85; Tâhâ, 20/105; Ahzâb, 33/20; Tekvîr, 81/8.

*davetime icabet ve Bana hakkıyla inanıp tasdik etsinler ki doğru yolda yürüyerek selâmete ersinler.*" (Bakara, 2/186) âyetinde fiilin mazi olarak kullanımı;

يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ "*Ne zamanmış o kıyamet günü?" diye alay eder.*" (Kıyame, 75/6) âyetinde muzari fiilin tekil olarak kullanımı;

يَسْئَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيباً "*İnsanlar senden kıyamet saatini sorarlar. De ki: Ona dair bilgi Allah'ın nezdindedir. Ne bilirsin, belki de o saat yakındır!*" (Ahzâb, 33/63) âyetinde muzari fiil, " يَسْئَلُكَ " şeklinde tekil sîğasında ve muttasıl zamir olan " كَ " ile birlikte kullanımı görülmektedir.

يَحْسَبُونَ ٱلأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ ٱلأَحْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي ٱلأَعْرَابِ يَسْئَلُونَ عَنْ أَنْبَآئِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوٓا إِلاَّ قَلِيلاً "*Münafıklar birleşik kuvvetlerin çekilip gitmediklerini sanıyorlardı. Şayet birleşik kuvvetler tekrar gelecek olsa, çok isterler ki çöldeki göçebeler içinde bulunsunlar da sizin savaşınız hakkındaki haberleri uzaktan sorsunlar. Esasen, yanınızda bulunsalardı dahi, onlardan pek azı savaşırlardı.*" (Ahzâb, 33/20) âyetinde fiil, çoğul ve gaib kipiyle ayrıca " كَ " muttasıl zamiri olmaksızın kullanılmıştır.

Bu fiilin Kur'ân-ı Kerim'deki emr-i hâzır, nehy-i hâzır ve ism-i mef'ul sîğalarında kullanımlarını da şu şekilde görmemiz mümkündür:

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَآئِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ "*İsrailoğullarına sor, onlara nice açık belgeler verdik! Her kim, Allah'ın kendisine lutfetmiş olduğu nimeti değiştirirse, iyice bilsin ki Allah'ın cezası pek şiddetlidir.*" (Bakara, 2/211);

وَاسْئَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لاَ يَسْبِتُونَ لا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُون

"*Bir de onlara, o deniz kıyısında bulunan şehir halkının başına gelenleri sor. Hani onlar sebt (cumartesi) gününün hükmüne saygısızlık edip Allah'ın koyduğu sınırı çiğniyorlardı. Şöyle ki: Sebt gününün hükmünü gözettiklerinde balıklar yanlarına akın akın geliyordu; Sebt gününün hükmüne riayet etmedikleri gün ise gelmiyordu. İşte fâsıklıkları, yoldan çıkmaları sebebiyle onları*

*böyle imtihan ediyorduk.*" (A'râf, 7/163) âyetlerinde bu fiilin emr-i hazırının kullanımı görülmektedir. Bu emr-i hâzır " is'el: اِسْئَلْ "[508] ve " sel: سَلْ "[509] olmak üzere iki farklı şekilde kullanılmaktadır. " سَلْ "in aslı, " اِسْئَلْ "dir. Kelimenin okunuşunda kolaylık olması için hemze terk edilmiş, harekesi de kendinden önceki harfe verilmek suretiyle " سَلْ " olmuştur.[510] Bu iki emir kipinin *fe* ve *vav* harfleriyle vasledilmeleri halinde de " اِسْئَلْ " kelimesinin ilk harfi olan hemze, okunmaz " فَاسْئَلْ" ve " وَاسْئَل " şeklinde sadece yazıda kalır.[511]

يَٓا أَيُّهَا الَّذينَ اٰمَنُوا لاَ تَسْئَلُوا عَنْ أَشْيَٓاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْئَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ "*Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân'ın indirilmesi esnasında onları sorarsanız, size açıklanır. Hâlbuki Allah onları bağışlamış, sizi onlardan muaf tutmuştur. Çünkü Allah gafurdur, halimdir (affı ve müsamahası geniştir).*" (Mâide, 5/101) âyetinde aynı fiilin nehy-i hâzır kipi kullanılmıştır.

وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ "*Hem tutuklayın onları; çünkü sorguya çekilecekler!*" (Sâffât, 37/24) âyetinde ise bu fiilin ism-i mefulünün kullanımı görülmektedir.

Sarf ilmi yönüyle bu kadar zengin kullanımı bulunan bu fiilin, en çok يَسْئَلُونَكَ şeklinde muzari fiilin, 2. tekil şahıs (muhatap) zamiri olan muttasıl " كَ " ile kullanılmış olduğu dikkatimizi çekmektedir. Fiilin bu haliyle kullanımı, bu zamirle kendisine soru yöneltildiği belirtilen kişinin, Hz. Peygamber (s.a.s.) olduğunu iş'ar etmesi yönüyle çok anlamlıdır. Zira âyette anlatılmak istenen, yalın bir anlatımla ifade edilmemiş, fiil, *sana sorarlar* şeklinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) varlığı ve fonksiyonu hissettirilecek bir biçimde kullanılmıştır.

يَسْئَلُونَكَ kalıbıyla, Kur'ân-ı Kerim'de on beş kez soru sorulduğu;[512]

508 Bkz. A'râf, 7/163; Yunus, 10/94; Yusuf, 12/50, 82; Nahl, 16/43; İsrâ, 17/101; Enbiyâ, 21/7, 63; Müminûn, 23/113; Furkân, 25/59; Zuhruf, 43/45.

509 Bkz. Bakara, 2/211; Kalem, 68/40.

510 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 149; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 2; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 318-319.

511 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 318-319.

512 Bkz. Bakara, 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; Mâide, 5/4; A'râf, 7/187, 188; Enfâl, 8/1; İsrâ, 17/85, Kehf, 18/83; Tâhâ, 20/105; Naziât, 79/42.

bu sorulardan çoğunun, müminler tarafından yöneltildiği; bu soruların cevaplarının verildiği ve bu kadar az ve yerinde soru sorma özelliğinin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ümmetine ait bir özellik olduğu bize ulaşan bilgiler arasındadır.[513]

İsrâ sûresinin 85. ve Kehf sûresinin 83. âyetlerinin sebeb-i nüzûlünden anlaşıldığına göre, Ruh ve Zülkarneyn hakkında soru soranların, sahabeler değil, Mekke müşrikleri veya Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır.[514] A'râf sûresinde[515] ve Nâziât sûresinde[516] kıyamet ile ilgili sorulan üç sorunun da inkârcılar tarfından yöneltildiği düşünüldüğünde, Kur'ân-ı Kerim'de sahabenin bu lafızlarla sorduğu soru sayısı on olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de bu fiille birlikte kullanılan edatların âyetin manasına yaptığı katkılar şu şekilde aktarılabilir:

Sorular farklı zamanlarda sorulduğu için يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ (Bakara, 2/189), يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ (Bakara, 2/217) ve يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ (Bakara, 2/219) âyetlerinde fiil, atıf harfi olan *vav* bulunmaksızın; soruları aynı zamanda sorulan وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ (Bakara,2/219), وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى (Bakara, 2/220), وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ (Bakara, 2/222) âyetlerinde aynı fiil, *vav* harfi ile kullanılmıştır.[517]

Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de يَسْئَلُونَكَ ile sorulan soruların cevabına başlanırken cevabın başında yer alan " قُلْ " (de ki) kelimesi başına *fe* harfi almamış; وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا *"Bir de sana o gün, dağların durumunu sorarlar. De ki: "Rabbim onları darmadağın edecek, ufalayıp savuracak, yerlerini dümdüz, boş vaziyette bırakacak."* (Tâhâ, 20/105-106) âyeti "لَوْ سُئِلْتَ فَقُلْ" (sorulacak olursa hemen de ki) şeklinde bir takdir sebebiyle *fe* harfi alarak kullanılmıştır.

Yine Kur'ân-ı Kerim'de bu süallerin cevabına " قُلْ " (de ki) şeklinde başlanmışken وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ *"Kullarım beni senden soracak*

---

513 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 52.
514 Bkz. Suyûtî, *İtkân*, I, 630.
515 Bkz. A'râf, 7/187-188.
516 Naziât, 79/42.
517 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VI, 66; Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 54; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 993-994; el-Kardâvî, Yusuf, *el-İbadetü fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, s. 15. Baskı, Kahire-1985, s. 159.

*olurlarsa, bilsinler ki ben pek yakınım."* (Bakara, 2/186) âyetinde, insanın dua halinde en şerefli bir makamda olması ve bu haldeyken kendi ile Rabb'i arasında herhangi bir vasıta bulunmadığını göstermek için " قُلْ " (de ki) kelimesi hazfedilmiştir.[518]

***Sorgulamak Anlamında Kullanımı***

Kur'ân-ı Kerim'de *süâl*, *sorgulamak* anlamında da karşımıza çıkmaktadır. Bu kullanım için şu âyetleri zikredebiliriz:

فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ *"Kendilerine resul gönderdiğimiz insanlara, resullerinin çağrısına uyup ona göre amel edip etmedikleri hakkında elbette hesap soracağız. Gönderilen o elçilere de, tebliğ edip etmediklerini soracağız."* (A'raf, 7/6). Taberî (ö. 310/922) ve Vâhidî (ö. 468/1075) bu âyetin; ümmetlerin, peygamberlerinin kendilerine Allah'ın emir ve nehiyleri konusunda yaptıkları tebliğlerin gereğini yerine getirip getirmedikleri; peygamberlerin ise Allah'ın kendilerini görevlendirdiği elçilik görevini ifa edip etmedikleri konusunda sorguya çekileceklerini ifade ettiği görüşündedir.[519]

Kurtubî (ö. 671/1272) bu âyetten, inkârcıların muhasebe edileceği ve ahirette onlara hesap sorulacak bir yer bulunduğu anlamını çıkarmaktadır. Âyetin takrir ve aynı zamanda kınama anlamı içerdiğini kabul etmektedir. O, peygamberlerin süâlinin ise inkârcılara istişhad şeklinde olacağı görüşündedir.[520] Bikâî (ö. 885/1480) bu âyetteki *süâl*'in, isyankar olanları tevbih ve takri'; itaatkar olanları tazim ve teşrif ifade ettiği görüşündedir.[521] Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414) de âyetteki *süâl* ile sorgulama kastedildiğini ifade etmektedir.[522] Süleyman Ateş ise bu sorgulamanın bir bilgiyi öğrenmeye yönelik sorgulama olmayıp, azarlama ve itab amacıyla yapılan bir sorgulama olduğunu kabul etmektedir. Âyetlerin akışından, dünya tutkusuna kapılıp ahireti hatırlamayan insanlara, kendilerine verilen nimetlerin hesabının sorulacağı sonucunu çıkarmaktadır.[523]

518 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 54; Suyûtî, *İtkân*, II, 993-994; Kardâvî, *el-İbadetü fi'l-İslâm*, s. 159.
519 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, VIII, 120; el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Safvân Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut-1415, I, 387.
520 Kurtubî, *Câmi'*, VII, 164.
521 Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 358.
522 Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 166.
523 Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul-ts., IV, 537; X, 533.

فَوَرَبِّكَ لَنَسْـَٔلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ "*Rabb'in hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz.*" (Hicr, 15/92) âyetinde, Râzî (ö. 606/1209) ve Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), Yüce Allah'ın hesap soracağına dair zatına yemin ettiğini,[524] Zemahşerî (ö. 538/1143) ise bu sorgulamanın tehdit ve azarlama anlamına geldiğini ifade etmektedir.[525]

تَاللّٰهِ لَتُسْـَٔلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ "*Allah hakkı için, uydurduğunuz bu iftiraların mutlaka hesabı sorulacaktır.*" (Nahl, 16/56). Râzî (ö. 606/1209) bu ve benzeri âyetlerde Yüce Allah'ın, müşriklerin sorguya çekileceğine dair yemin etmiş olduğunu ve bunun da son derece şiddetli bir tehdit anlamına geldiğini ifade etmiştir.[526] Vâhidî (ö. 468/1075) âyetteki süâlin, tevbih süâli olduğu yönünde görüş belirtmiştir.[527] Ebu's-Suûd (ö. 982/1574) ise Yüce Allah'ın bu sorgulamasını, kınama ve azarlama biçiminde yapacağını ifade etmektedir.[528]

Bu âyetlerde, *süal* kökünden türemiş olan fiillerin, insanların sorgulanacağını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Hem de bu sorgulama, kendilerine sunulan nimet ve imkânları değerlendirmeyenleri kınayan bir sorgulama olacaktır. Yoksa Yüce Allah'ın sonucu belli olan bir sorgulama yapması düşünülemez. Elmalılı'nın (ö. 1361/1942) bu âyetlerdeki "süalin, tevbih ifade ettiği ve bu tevbihin tüm asilere şamil olduğu, bu tevbih ve mücâzât süâlinin, gerek inanan gerek inkâr eden, kendilerinden beklenen görevleri yapmayan herkesi kapsadığı" şeklindeki görüşünün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz.[529] Nitekim "*Sonra o gün nimetlerden hesaba çekileceksiniz.*" (Tekâsür, 102/8) âyeti bizde bu kanaatin oluşmasında etkili olmuştur. Peygamberlerin sorgulamasına gelince, onların sorgusunun istişhad şeklinde olacağını benimseyen Kurtubî'nin (ö. 671/1272) görüşüne katıldığımızı ifade etmek isteriz. Çünkü "Gün gelecek, Allah peygamberleri bir araya toplayıp: "*Sizin tebliğleriniz ümmetleriniz tarafından nasıl karşılandı, nasıl bir*

---

524 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 213; Firûzâbâdî, *Besâir*, III, 166.
525 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 399.
526 Râzî, *a.g.e.*, XX, 53-54.
527 Vâhidî, *Vecîz*, I, 610.
528 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 121.
529 Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 6065. Diğer birkaç ayet için bkz. Nahl, 16/93; Ankebut, 29/13; Sâffât, 37/24; Zuhruf, 43/19.

*cevap aldınız?" buyuracak."* (Maide, 5/109) âyetinde Yüce Allah'ın, peygamberlere yönelttiği bir soru vardır. Kendilerine yöneltilen bu sorunun istişhada delâlet ettiği bu sebeple, ahirette kendilerine sorulacak soruların da bu kabilden olacağı anlaşılmaktadır.[530]

b) İftâ: اَلْإِفْتَاءُ / يَسْتَفْتُونَكَ

*İftâ*, kuvvetli ve mükemmel genç ve dinç anlamı taşıyan *fetâ* kelimesinden türemiştir. Bu kelime *gençleştirip, kuvvetlendirmek* demektir. Bu kelime ile sanki bir kimsenin müşkilini/sorununu halleden kişinin, onu kuvvetli ve dinç bir genç haline getirmiş olduğu ima edilmektedir.[531]

"Fetvâ: فَتْوَى", "davâ: دَعْوَى" vezninde; "fütyâ: فُتْيَا", "rüya: رُؤْيَا" vezninde ve "ifta: اَلْإِفْتَاءُ " manasına konulmuş isimlerdir. *İfta, bir müşkili halletmek için sorulmuş soruyu açıklamak* demektir.[532]

*Fetva*, müşkili çözmek ve açıklamak üzere bir soruya verilen cevaptır.[533] Bir olayda hak olan hükmü açıklamak ve bu hükmü uygulayacak kimsenin kalbine bir kuvvet verebilmek zordur. Müftî de bu kuvveti verebilmek için ehliyet, salâhiyet, ahlâk ve metanetine itimat edilen kişidir. Müslüman olmak, ihsan sahibi ve hüküm çıkarmaya muktedir ulemâdan olmak müftîliğin şartlarındandır.[534]

*Fetvâ* kökünden türemiş ve istifal babından bir fiil olan *istiftâ* ise *fetva istemek* anlamı taşır.[535]

*İfta* kökünden türemiş, *fetva vermek* (soruyu açıklamak için verilen cevap) ve *fetva istemek* (soruya açıklama istemek) fiillerinin, Kur'ân-ı Kerim'de, farklı siğalarda kullanımı söz konusudur:

Bu fiilin fetva vermek anlamındaki kullanımı, iki kez muzari, üç kez emri hâzır olmak üzere beş kez kullanılmıştır:

قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ *"De ki: Onlar hakkındaki hükmü Allah size açıklıyor."*

530 Bu konudaki diğer birkaç ayet için bkz. Nahl, 16/93; Ankebût, 29/13; Zuhruf, 43/19.

531 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 148; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1115; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1483-1484.

532 Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 1114; Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1483-1484.

533 Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 1114.

534 Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1483-1484.

535 Şeyhzâde, *Hâşiye*, II, 172.

(Nisâ, 4/127) âyetinde *iftâ* fiilinin " يُفْتِيكُمْ" (*size açıklıyor*) şeklindeki if'âl babının muzari kullanımı bulunmaktadır. Bu ibareyi aynı sûrenin 176. âyetinde birkez daha görmekteyiz.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّيٓ أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلاَتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَآ أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ "*(Günün birinde) hükümdar gördüğü bir rüyayı anlatıp dedi ki: Ben yedi semiz inek gördüm, bunları yedi zayıf inek yiyordu. Bir de yedi yeşil başak ile yedi kuru başak gördüm. Ey efendiler: Siz rüya tabir ediyorsanız, benim bu rüyamı da halledin!*" (Yusuf, 12/43) âyetinde bu fiilin emr-i hâzır kullanımı dikkatleri çekerken; aynı kullanımı " اَفْتُونِي " *(halledin)* (Yusuf, 12/46) ve " اَفْتِنَا " *(bu mesele hakkında görüşlerinizi istiyorum)* (Neml, 27/32) şeklinde iki kez daha görmekteyiz. Bu ayetlerdeki söz konusu fiillerin, dini bir boyuttan ziyade, herhangi bir iş ile ilgili olarak yorum ve açıklama isteme amacıyla kullanılması dikkatleri çekmektedir.

Bu fiilin fetva istemek anlamında kullanımlarının ise istifal babından olduğunu görmekteyiz. Yine bu fiilin Kur'ân-ı Kerim'de istifal babından muzari, emr-i hâzır ve nehy-i hâzır siğaları dışında kullanımı bulunmamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen bu kullanımları görelim:

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَآءِ "*Kadınlar hakkında senden fetva isterler.*" (Nisâ, 4/127) ve (Nisâ, 4/176), âyetlerinde geçen " يَسْتَفْتُونَكَ " (senden fetva isterler) ; قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ "*İşte yorumunu istediğiniz iş, böylece halledilip sonuçlandırılmıştır.*" (Yusuf, 12/41) ayetindeki " تَسْتَفْتِيَانِ " (yorumunu istediğiniz iş) kelimesinde olmak üzere üç kez fiili muzari olarak kullanımı bulunmaktadır.

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لاَزِبٍ "*Onlara bir sor bakalım, kendileri mi yaratılışça daha güçlü kuvvetli, yoksa bizim diğer yarattıklarımız mı?*" (Sâffât, 37/11) ve فَاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِّكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ "*Onlara (Mekkelilere) sor bakalım, (hâlâ şirklerine devam edip) kız evlatları senin Rabb'ine, erkek evlatları da kendilerine mi isnad edecekler?*" (Sâffât, 37/149) âyetlerinde olmak üzere iki kez emr-i hâzır;

فَلاَ تُمَارِ فِيهِمْ إِلاَّ مِرَآءً ظَاهِرًا وَلاَ تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا "*Öyleyse onlar hakkında sathî tartışma dışında kimse ile münakaşa etme ve bu konuda ileri geri*

*konuşanlardan da hiçbir bilgi isteme.”* (Kehf, 18/22) âyetinde de bir kez nehy-i hâzır olarak kullanımı bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de, “وَيَسْتَفْتُونَكَ ” ibaresi ile *kadınlar*[536] ve *kelâle*[537] hakkında[538] kendisinden fetva istenen Hz. Peygamber (s.a.s), Yüce Allah tarafından kendisine bildirilen cevabı vermiştir.[539]

Yüce Allah bazen aynı lafızla, Hz. Peygamber’den (s.a.s) inkârcılara soru sormasını ister. İnkârcılara, aczlerini bildirme ve Yaradan’ın kudretini kabullendirme amacına yönelik bu tür sorulara şu ayeti örnek verebiliriz:[540]

فَاسْتَفْتِهِمْ أَهُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ مَنْ خَلَقْنَا *“Onlara bir sor bakalım, kendileri mi yaratılışça daha güçlü kuvvetli, yoksa bizim diğer yarattıklarımız mı?”* (Sâffât, 37/11).

c) Nebe’: اَلنَّبَأُ / يَسْتَنْبِؤُنَكَ

Sülasisi “ nebee: نَبَأَ ” olan bu fiil, *haber vermek, bildirmek, iletmek* anlamları taşır.[541] Aynı sülasi kökten türemiş ve *istif’âl* babından kullanılan muzari bir fiil olan “ يَسْتَنْبِئُونَكَ ” (haber edinmeye çalışmak ve soruşturmak) konumuzla ilgili bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır.

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّيٓ إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَآ أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ *“Sahi doğru mu bu?” diye senden haber sorarlar. De ki: “Evet! Rabb’ime yemin ederim ki o elbette gerçektir ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız.”* (Yunus, 10/53) Müşriklerin, Hz. Muhammed’e (s.a.s.) kendilerine vadedilen azabı ve yeniden dirilmenin haberini sordukları bu âyette[542] sorulan soruda Hz. Peygamber’i alaya alma anlamı olduğu ifade edilmiştir.[543] “يَسْتَنْبِئُونَكَ ” fiili Kur’ân-ı Kerim’de, sadece bu âyette kullanılmıştır.

---

536 Bkz. Nisâ, 4/127.
537 Bkz. Nisâ, 4/176.
538 Bkz. Suyûtî, *Tahbir*, s. 197.
539 Bkz. bu çalışma, s. 79-80.
540 İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV, 148.
541 İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, 162.
542 Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 19.
543 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 241; Bikâî, *Nazmü’d-Dürer*, IX, 139; Ebu’s-Suûd, *İrşâd*, IV, 154.

## *4. Değerlendirme*

Kur'ân-ı Kerim'de, fiillerle sorulan sorular, *süâl*, *iftâ* ve *nebe'* fiilerinden türemiştir. Bunlar *istif'âl* babından olan *yeselûneke, yesteftûneke* ve *yestenbiûneke* fiilleridir.

*Süâl* kökünden türemiş fiillerin Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımları dikkate alındığında, üç ayrı anlam taşıdığı tespit edilmiştir: *Soru sormak, bir şey istemek* ve *sorgulamak.* Soru sormak için de, bu fiilin muzari gaib ve çoğul siğasına, muttasıl zamir olan *ke*'nin eklenmesiyle, *yes'elûneke* şeklindeki kullanımı dikkatleri çekmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de *yes'elûneke* fiili ile çoğunlukla, inananlar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sorular sormuştur. Bu fiil, az da olsa inkârcıların soruları için kullanılmıştır.

Montgomery Watt, Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı *yes'elûneke* kalıbını, Kur'ân üslûbunun özeliklerinden biri olarak görür. Bu ibareyi, Kur'ân'ın değişik didaktik biçimleri içersisinde bir klişe olarak kabul eder. Bu sözcüğün, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve Müslümanları ilgilendiren bir sorunu ele almak için kullanıldığını ve bu klişenin genel ilgiye neden olduğunu söyler. Bu sözcüğün tekrarlanmasının, İslâm'la bağlantılı tavır ve uygulamaların etkili bir yolu olduğunu da ifade eder.[544] Watt'ın, bu üslûbun klişe bir ifade olduğu şeklindeki değerlendirmesine katıldığımızı belirtmek isteriz, çünkü müminlerin öğrenmek için sordukları soruların tamamında bu sözcük kullanılmıştır.[545] Fakat genel ilgiye neden olma sözüyle ifade etmek istediği, bu âyetlere tarihi bir değer atfetmekten ibaret ise buna katılamayacağımızı belirtmeliyiz. Çünkü bu âyetler çoğunlukla, hüküm bildiren âyetlerdir ve bu âyetlerin neshedildiğine dair hiçbir bilgi yoktur. Ayrıca, Arap dili kaidelerine göre, muzari fiillerin süreklilik arz etmek için kullanıldığı da göz önünde tutulduğunda, Watt'ın bu görüşünün, dil incelemesi yönüyle de doğru olmadığı söylenebilir. Kısacası, Müslümanlar bugün yine bu kullanımla ifade edilen hükümlerin muhatabıdırlar.

*Süâl* kökünden türemiş fiil, sorgulama anlamı taşıdığı tüm âyetlerde, ahiret ile ilgili kullanılmıştır. Bu tür ayetlerde bir sorgulamanın yapılacağı

---

544 Watt, *Kur'ân'a Giriş*, s. 93.

545 Bkz. bu çalışma, s. 174-183.

ifade edilirken hem tekit lâm'ı, hemde tekit nun'unun kullanılması da son derece önemlidir ve bu tekitte uyarı anlamı taşımaktadır. Bu uyarıya kulak asmayanların hesaba çekileceği ve kabahatlerinin gözler önüne serileceği ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu kişiler, bu ayetlerde kınama ve azarlama suretiyle de uyarılmış olmaktadırlar.

*İftâ* kökünden kullanılan fiillerin, Kur'ân-ı Kerim'de iki kez *istif'al* babından kullanımı bulunmaktadır. Bu iki kullanımda sorulmuş olan sorular, *kelâle* ve *kadınlar* hakkındadır. Bu âyetlerde, fetva istenen alan, din sahasıdır ve fetvayı veren de Yüce Allah'dır. Elmalılı'nın (ö. 1361/1942), âyetlerdeki bu kullanıma bakarak ifade ettiği, "Asıl ifta Allah'a raci'dir, Hz. Peygamber ise iftayi ilâhî ile ifta etmek zorundadır"[546] şeklindeki görüşüne katıldığımızı da belirtmek isterim. Bu fiilin, ifal babından emr-i hâzır kullanımı da bulunmaktadır. Fiil bu kullanımlarında, dini bir boyuttan ziyade, herhangi bir iş ile ilgili olarak yorum ve açıklama isteme manası taşımaktadır.

*Nebe'* kökünden, istifal babındaki *yestenbiûneke* ibaresi ile Kur'ân-ı Kerim'de birkez soru sorulmuştur. Bu fiilin *süâl* ve *iftâ* köklerinden türetilmiş sorulardan farklı olarak, öğrenme maksadı taşımadığı, kasıtlı olarak ve istihza için soru yöneltildiği tespit edilmiştir.

### *5. Diğer Yollarla Sorulan Sorular*

Kur'ân-ı Kerim'de, istifham edatlarıyla ve fiillerle sorulmuş olan sorular yanında, başka şekilde yöneltilmiş sorular da bulunmaktadır. Haber cümlesi olarak kullanılan, fakat kendisiyle istifham kastedilmiş sorular bunlardan biridir. Kıraatler arasındaki farklılıklar da bir başka kullanımdır. Bu konuları şu şekilde ele almamız mümkündür:

#### a) Bildirme Lafzı ile Yöneltilen Sorular

Bütün sözler ya bildirme (haber) veya dilek (inşa) şeklindedir. Dilek çeşitlerinden biri de istifhamdır.[547]

Kur'ân-ı Kerim'de, lafzı istifham olduğu halde, bildiri manası taşıyan

---

546 Elmalılı, *Hak Dini*, III, 1483-1484.
547 Bolelli, *Belâğat*, s. 27.

kelimeler olduğu gibi, lafzı bildiri olup istifham manası taşıyan sözler de vardır. Şimdi kendisiyle istifham kastedilen bildiri örneklerini görelim:

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ رَاٰي كَوْكَبًا قَالَ هٰذَا رَبِّي فَلَمَّٓا اَفَلَ قَالَ لَٓا اُحِبُّ الْاٰفِلِينَ "*Gece bastırınca İbrahim bir yıldız gördü, '(İddianıza göre) Rabb'im budur.' dedi. Yıldız sönünce de: 'Ben öyle sönüp batanları Tanrı diye sevmem.' dedi.*" (En'âm, 6/76). Bu âyetteki " هٰذَا رَبِّي " ibaresinin lafzı bildiri, fakat manası istifham içermektedir. Yani "Bunun gibisi nasıl Rab olabilir?" anlamında " ءَ هٰذَا رَبِّي " denmek istenmiştir. Bununla da "Öyleyse bu da Rabb'im değildir" şeklinde inkâr ve tevbih kastedilmektedir.[548] Nesefî (ö. 710/1310) âyetteki istifhamı; "Sizin iddianıza göre bu benim Rabb'imdir." şeklinde veya Arap dilinde bulunan bir uygulamayı göz önüne alarak değerlendirir. O da şudur: Arap dilinde bazen istifham yerine sesin nağmesi/vurgu ile yetinilir. Burada da aynı durum söz konusudur. Âyetin bu şekilde ifade edilmesi de istihza ve inkâr içindir.[549]

وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ زِينَةً وَاَمْوَالًا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ "*Musa: 'Ey bizim Rabb'imiz!' dedi. "Sen Firavun ile onun ileri gelen adamlarına dünya hayatında muazzam zinet, haşmet ve servet verdin. Ey bizim Rabb'imiz! İnsanları neticede Sen'in yolundan saptırsınlar diye mi onlara bu imkânı verdin?*" (Yunus, 10/88). Zemahşerî (ö. 538/1143) bu âyetteki " inneke: إِنَّكَ " ifadesini, " e inneke: ءَ إِنَّكَ " şeklinde istifhamlı olarak değerlendirir.[550]

Netice olarak, bazen bildiri lafzı ile istifham da Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı soru çeşitlerindendir.

b) Kıraat Farklılığından Kaynaklanan Sorular

Âyetlerin, çeşitli şekillerde yorumlanmasında ilk akla gelen kıraat farklılıklarıdır. Kıraatin bir vechi bir manaya, diğer bir vechi başka bir manaya, diğer vecihleri de ayrı ayrı manalara gelebilir.[551] Kıraatler arasın-

548 Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl*, II, 152; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, I, 15.

549 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 20.

550 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 250. Diğer bir ayet için bkz. Şuarâ, 26/22.

551 Bkz. er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğâtü'n-Nebeviyye*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 8. Baskı, Mısır-1384/1965, s. 47; Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1969, s. 122.

daki harf, hareke ve noktalama gibi bazı farklılıklar[552] yanında istifham hemzesinin bulunup bulunmaması da önemli bir etkendir. Bunun için şu örnekleri zikretmemiz mümkündür:

وَجَٓاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوٓا اِنَّ لَنَا لَاَجْرًا اِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ *"Bütün büyücüler Firavun'a gelip: 'Galip gelecek olursak, herhalde mutlaka bize büyük bir mükâfat verilir, değil mi?' dediler."* (A'râf, 7/113) âyetindeki " inne: اِنَّ "yi, Âsım'ın (ö. 127/745) ravisi Hafs (ö. 180/796), Nafi' (ö.169/785), İbn Kesir (ö. 120/737) ve Ebû Cafer (ö. 130/747) haber olarak tek hemzeli, bunların dışındaki kıraat imamları, istifham olarak " e inne: ءاِنَّ " şeklinde iki hemze ile okumuşlardır.[553]

Râzî (ö. 606/1209) bu âyeti tek hemze ile okuyan kurrâ'nın da, istifhamı lafızdan hazfetmesine rağmen, istifham manası kastetmiş oldukları görüşünü kabul etmektedir. Çünkü Firavun'un büyücüleri kendilerine verilecek bir ücret ve mükâfat olup olmadığını bilmek istiyorlardı.[554] Ayrıca müteakip âyetin: قَالَ نَعَمْ وَاِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"Firavun: 'Elbette! Üstelik siz benim gözdelerimden olacaksınız.' dedi."* (A'râf, 7/114) şeklinde, cevap edatı olan " نَعَمْ " (evet) ile başlaması da bu görüşü teyit eder.

قَالَ فِرْعَوْنُ اٰمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ اَنْ اٰذَنَ لَكُمْ *"Firavun dedi ki: "Demek siz, benden izin almadan ona iman ettiniz hâ!"* (A'râf, 7/123) âyetini Hafs (ö. 180/796), haber cümlesi olarak; Hamza (ö. 156/772), Kisâî (ö. 189/804), Ebû Bekir b. Şu'be (ö. 193/805) ise " e emintüm: ءَ اٰمَنْتُمْ " şeklinde iki hemze ile istifhamlı okur.[555] Haber cümlesi olarak okuyan Hafs'a (ö. 180/796) göre âyet tevbih, soru cümlesi olarak okuyan Hamza (ö. 156/772), Kisâî (ö.189/804) ve Ebû Bekir b. Şu'be'ye (ö. 193/805) göre inkâr ve istib'âd ifade eder.[556]

Hemzenin okunup okunmamasının yanında, hareke farklılığı da kıraatler arasındaki istifham ayrımının başka bir örneğini teşkil eder:

---

552 Bkz. Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul-1989, s. 71-72.

553 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 200; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, V, 414; İbn Cezerî, *Neşr*, I, 372.

554 Râzî, *a.g.e.*, XIV, 200.

555 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 70; Halebî, *a.g.e.*, V, 420; İbn Cezerî, *a.g.e.*, I, 368.

556 Nesefî, *a.g.e.*, II, 70; Halebî, *a.g.e.*, V, 420; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2235. Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/73; Ankebût, 29/28; Fussilet, 41/44; Ahkâf, 46/20; Kalem, 68/14 (Bilgi için bkz. İbn Cezerî, *a.g.e.*, I, 365-381).

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ كَانَ عَالِيًا مِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Firavun'un işkencesinden kurtardık. Doğrusu, bu adam, haddini aşan, büyüklük taslayan zorbanın teki idi."* (Duhân 44/31) âyetindeki " min: مِنْ "i, " men: مَنْ " şeklinde fetha okuyan kıraate göre âyet, istifhamlı olarak okunur ve bu okuyuşa göre istifham, "Firavun da kimmiş?" şeklinde tahkir anlamı içerir.[557]

Ayrıca bir yazım kuralı olarak şunu belirtmek de faydalı olacaktır: İstifham hemzesinden sonra gelen hemze-i vasıl okunmaz, buradaki istifham hemzesi okunur.[558] Bu konuya örnek teşkil edecek âyetlerden bazıları şunlardır:

اَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ *"Allah kızları oğullara tercih mi etmiş?"* (Sâffât, 37/153).

اَتَّخَذْنَاهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ *"Aklımız sıra, onlarla alay ederdik! Yoksa gözlerimiz onlardan kaydı da onun için mi kendilerini göremiyoruz?"* (Sâd, 38/63).[559]

### 6. Değerlendirme

Bildirme lafzı, sesdeki nağme ve kıraat farklılıklarının imkân sağladığı sorular, Kur'ân-ı Kerim'in soru yöneltmedeki zenginliğinin göstergelerinden biridir.

## B. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ CEVAP ŞEKİLLERİ

Cevap, sorulan soruya karşılık olarak verilen şeydir.[560] Kur'ân-ı Kerim'de birçok soru cevabıyla birlikte yer alır. Kur'ân-ı Kerim'deki cevaplar, sorunun ve soruyu yöneltenin durumu dikkate alınarak verildiğinden çeşitlilik arz eder:

### 1. Edatlar ile Başlayan Cevaplar

Kur'ân-ı Kerim'de, ya cevap edatları kullanılarak veya istifham cümlesinde yer alan kelime (isim/fiil) cevapta aynen tekrar edilerek cevaba başlanmaktadır.

557 Suyûtî, *Tahbir*, s. 98.
558 Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî*, I, 361; İbn Cezerî, *Neşr*, I, 378
559 Diğer bir ayet için bkz. Sebe', 34/8.
560 Firûzâbâdî, *Besâir*, II, 407.

Arap dilinde, cevap edatları, " neam: نَعَمْ ", " belâ: بَلَى ", " î: اِي " " ecel: اَجَلْ ", " ceyr: جَيْرْ ", " en: أَنْ "[561], " lâ: لاَ " ve " kellâ: كَلاَّ"dır.[562] Kur'ân-ı Kerim'de bu edatlardan, *neam*, *belâ*, *î*, ve *kellâ*'nın kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca cevap edatları dışında " bel: بَلْ "in de bu tarz kullanımı dikkatimizi çekmiştir:

a) Î: إِي

*Î*, *evet* manasında kullanılan bir cevap edatıdır.[563] Söylenen sözü doğrulamak, bir şeyi öğrenmek isteyene onu bildirmek ve istekte bulunana istediği şeyi vadetmek için kullanılır.[564] " Î vallahi: إِي وَاللهِ" şeklinde yeminle bir arada bulunur.[565]

Bu edat Kur'ân-ı Kerim'de sadece وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّيٓ إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَآ أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ *"Sahi, doğru mu bu?" diye senden haber sorarlar. De ki: "Evet! Rabbime yemin ederim ki o elbette gerçektir ve siz bundan yakayı kurtaramazsınız."* (Yunus, 10/53) âyetinde yer almaktadır. Burada müşrikler akıllarınca, kendilerine vadedilen azabı ve yeniden dirilmenin haberini sormak suretiyle[566] Hz. Peygamber'le (s.a.s.) alay etmek istemektedirler.[567] Bu âyetteki cevap edatı, söylenen sözü doğrulamak için değil, sorulan şeyin vuku bulacağını bildirmek amacıyla kullanılmıştır.

b) Bel: بَلْ

*Bel*; *hayır*, *yok*, *daha doğrusu*, *fakat* sözcüklerinin karşılığında kullanılan bir edattır.[568] Arap dilinde cevap edatları arasında yer almadığı halde,

561 el-Havârizmî, Kâsım b. Hüseyin, *Şerhu'l-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb (et-Tahmîr)*, Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut-1990, IV, 99.

562 Aydın, Süleyman, *Hurûfü'l-Meânî ve Dilâlâtühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahire-1993, s. 120.

563 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 415; Zerkeşî, *Burhân*, IV, 251; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 154; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 160; Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 870.

564 Suyûtî, *İtkân*, I, 500.

565 İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, I, 415; Havârizmî, *a.g.e.*, IV, 102; Ebu'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 160; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 870.

566 Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 19.

567 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 241; Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, IX, 139; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 154.

568 Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3689.

Kur'ân-ı Kerim'de, kendisiyle cevaplara başlanılan bir edat olarak karşımıza çıkmaktadır. *Bel*, Kur'ân-ı Kerim'de, çoğunlukla istifham-ı inkârîye cevap olmaktadır. Buna şu âyetler örnek olarak verilebilir:

قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَيكُمْ عَذَابُ اللهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"De ki: "Söyleyin bakalım, eğer size Allah'ın azabı gelir yahut kıyamet gelip çatarsa Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru kimseler iseniz haydi söyleyin gerçeği!"* (En'âm, 6/40) âyetine, بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ *"Hayır! Yalnız O'na yalvarırsınız. O da dilerse duanıza sebep olan sıkıntıyı giderir ve o zaman siz de Allah'a kattığınız o ortakları, o batıl mâbudları unutursunuz."* (En'âm, 6/41);

أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler yahut Allah'ın ve Resul'ünün kendilerine zulüm ve haksızlık yapacağından mı endişe ediyorlar? Doğrusu, asıl zalimler hem de kendi kendilerine haksızlık edenler, onların ta kendileridir!"* (Nûr, 24/50) âyetlerinde *bel*, sorulara verilen cevabın başında yer almıştır.[569]

c) Belâ: بَلَى

*Belâ*, *neam* gibi bir cevap harfidir.[570] Sonundaki elif'in ziyade olduğu söylenmekle beraber, bu elif'in kelimenin aslından olduğu kabul edilmiştir. Bu edat, Arap dilinde tasdik[571] için ya da olumsuz cümlenin cevabı olarak kullanılmaktadır.[572] Olumsuz cümlenin cevabı olarak kullanıldığında mevcut olumsuzluğu ortadan kaldırır.[573] Bu konuya örnek olarak şu âyetleri zikretmemiz mümkündür:

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا *"Rabb'inin Âdem evlatlarından, misak aldığını da düşünün:*

---

569 Diğer birkaç ayet için bkz. Secde, 32/3; Sebe', 34/32; Fetih, 48/11; Tûr, 52/33, 36; Kamer, 54/25.

570 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 504.

571 Tasdik için kullanılan 'belâ' için bkz. Bakara, 2/111-112; Nahl, 16/28, 38.

572 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 391; İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 99; II, 325; Havârizmî, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 99; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 376; Firûzâbâdî, *Besâir*, II, 275; Bilmen, *Tefsir*, II, 117-118.

573 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 391; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, II, 275; Suyûtî, *İtkân*, I, 506; Antâkî, *Minhâc*, s. 229.

*Rabb'in, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek 'Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?' buyurunca onlar da 'Elbette' diye ikrar etmişlerdi."* (A'râf, 7/172) âyetinde olduğu gibi *belâ* bazen takrîrî istifhama cevap olur.[574]

Bazen de; أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ لَنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ *"İnsan zanneder mi ki ölümünden sonra Biz kemiklerini toplayıp onu diriltmeyeceğiz? Evet, toplarız, hem de parmak uçlarına varıncaya kadar eski halinde düzenleriz!"* (Kıyâme, 75/3-4) âyetlerinde olduğu gibi tevbîhî istifhama cevap olur.[575] Ayrıca bazen; أَلَيْسَ اللّٰهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ *"Allah hâkimlerin hâkimi değil midir?"* (Tin, 95/8), أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى *"Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu?"* (Kıyâme, 75/40) âyetlerinde olduğu gibi *belâ* ve cevabın gerisi mahzuf da olabilir.[576]

d) Kellâ: كَلاَّ

Nefy için de kullanılan bu edat, bazen cevap harfi olarak da cümledeki yerini alır. *Yok* ve *değil* manalarına gelir.[577] Kur'ân-ı Kerim'deki birkaç örnek için şu âyetler zikredilebilir:

اَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا *"Ne o, bu adam gaybı öğrenmenin yolunu mu buldu, yoksa Rahman'dan kesin bir söz mü aldı?"* (Meryem, 19/78) âyetine, كَلاَّ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا *"Asla! İşte onun bu sözünü deftere kaydedeceğiz ve azabını da artırdıkça artıracağız."* (Meryem, 19/79);

أَلَمْ يَعْلَمْ بِأَنَّ اللّٰهَ يَرَى *"O bilmiyor mu ki Allah, olan biten her şeyi görür?"* (Alak, 96/14) âyetine, كَلاَّ لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعاً بِالنَّاصِيَةِ *"Hayır! Hayır! Olmaz böyle şey! Eğer bu tutumundan vazgeçmezse, onu perçeminden tutup cehenneme sürükleriz."* (Alak, 96/14) âyetlerindeki cevaplara *kellâ* ile başlanmıştır.[578]

e) Neam: نَعَمْ

*Neam*, *evet* manasında kullanılan bir cevap edatıdır.[579] Haber verilen

---

574 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, I, 100; Suyûtî, *İtkân*, I, 506.
575 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 506. Diğer bir ayet için bkz. Zuhruf, 43/80.
576 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, VII, 188; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, VII, 188.
577 Mütercim Âsım, *Kâmus Tercümesi*, IV, 1251.
578 Diğer bir ayet için bkz. Sebe', 34/27.
579 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, V, 326; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 567; Mütercim Âsım, *a.g.e.*, IV, 504; Bilmen, *Tefsir*, II, 117-118.

şeyin menfi veya müsbet oluşunu tasdik etmek için kullanılır.[580] Arap dilinde, söylenen sözü doğrulamak, istekte bulunana istediği şeyi vadetmek ve öğrenmek isteyene onu bildirmek için kullanılır.[581]

*Neam*, Kur'ân-ı Kerim'de öğrenmek isteyene bildirmek ve istekte bulunana vaat için kullanılırken; söylenen sözü doğrulamak için kullanılmaz. Söylenen sözü doğrulamak, konuşmacının, dinleyiciye bir soru yöneltmediği halde dinleyicinin anlatılanları doğrulamak için *evet* demesidir. Yani ortada sorulmuş bir soru olmadığı halde dinleyenin *evet* demesi. Mesela "Ahmet ders çalışmıyor." sözüne, dinleyenin *evet* demesi gibi.[582]

Kur'ân-ı Kerim'de bir şeyi öğrenmek isteyene onu bildirmek ve istekte bulunana istediği şeyi vadetmek anlamına gelen *neam*'ın kullanımı için şu âyetleri zikredebiliz:

Yüce Allah'ın kâfirlere vadettiklerinin tahakkuk edeceğini kesinlikle bilmelerine rağmen cennetliklerin, cehennemlik olanlara yönelttikleri: فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا "*...Siz de Rabb'inizin size vadettiklerinin gerçekleştiğini gördünüz mü?*" şeklindeki sorularına verilen "قَالُوا نَعَمْ " "*Onlar 'Evet' diye cevap verirler.*" (A'râf, 7/44) âyetindeki *neam*'ın kullanımı, bir şeyi öğrenmek isteyene onu bildirme amacına yöneliktir. Buradaki soru ve verilen cevap ile takrir ve tevbih ifade edilmiştir.

Ayrıca Firavun'un büyücülerinin: قَالُوٓا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ "*Galip gelecek olursak herhalde mutlaka bize büyük bir mükâfat verilir, değil mi?" dediler.*" (A'râf 7/113) şeklindeki sorusuna, Firavun قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ "*Elbette! Üstelik siz benim gözdelerimden olacaksınız." dedi.*" (A'râf 7/114) şeklinde verilen cevaptaki *neam*, hem bir şey öğrenmek isteyene onu bildirme hem de istekte bulunana istediği şeyi vaat etmek anlamında kullanılmıştır.[583]

## *2. Fiilerle Başlayan Cevaplar*

Kur'ân-ı Kerim'de, " kâle: قَالَ " fiiliyle başlanarak bir takım soru-

---

580 Havârizmî, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 99; Suyûtî, *İtkân*, I, 506; Bilmen, *Tefsir*, II, 117-118.
581 Suyûtî, *a.g.e.*, I, 567.
582 Aydın, *Hurûfü'l-Meânî*, s. 120-121.
583 Diğer birkaç ayet için bkz. Sâffât, 37/16-18.

lar sorulmuş ve bunlara yine *kâle* fiiliyle cevaplar verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu şekilde birçok *süâl* ve *cevap* vardır. Bunlara dair birkaç örnek olarak şu âyetler zikredilebilir:

قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوٓا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللّٰهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"Bir vakit de Musa kavmine: 'Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor' demiş, onlar da: 'Ay! Sen bizimle alay mı ediyorsun?' diye cevap vermişlerdi. Musa da: 'Öyle cahillere katılmaktan Allah'a sığınırım.' demişti."* (Bakara, 2/67).

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ *"Firavun: 'Sahi, şu bahsettiğin Rabbülâlemin de ne?' dedi. Eğer işin gerçeğini bilmek isterseniz söyleyeyim: O, göklerin, yerin ve ikisi arasında olan her şeyin Rabb'idir"* (Şuarâ, 26/23-24).[584]

## C. KUR'ÂN-I KERİM'DEKİ CEVAPTA ÇEŞİTLİLİK

Kur'ân-ı Kerim'de, sorulara farklı üslûplarla cevaplar verilmiştir. Bazen soru ile cevap aynı âyet içinde yer almış; bazen cevap, sorunun hemen akabinde gelmemiştir. Bazen sorunun cevabı mahzuf bırakılmış, bazen de bir soruya birden çok cevap verilmiştir:

### 1. Soru ile Aynı Âyette Yer Alan Cevaplar

Kur'ân-ı Kerim'de cevaplar, bazen soru ile aynı âyettedir. Bunun için şu âyetler örnek olarak gösterilebilir:

وَيَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ *"Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar. De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın."* (Bakara, 2/219).[585]

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ *"Sana yetimler hakkında da soru sorarlar. De ki: Onların gerek kendilerini, gerek mallarını iyileştirip geliştirmek, elbette hayırlı bir iştir."* (Bakara, 2/220) âyetlerinde soru ile cevap bir arada bulunmaktadır.[586]

---

[584] Diğer birkaç ayet için bkz. Şuarâ, 26/25-28.

[585] Firûzâbâdî, *Besâir*, I, 111; el-Akk, Hâlid Abdurrahmân, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâiduhü*, Dâru'n-Nefâis, Dımeşk-ts., s. 318.

[586] Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/217, 219, 222; İsrâ, 17/85.

### *2. Soru ile Farklı Yerde Bulunan Cevaplar*

Kur'ân-ı Kerim'de bazen soru ve cevap, farklı yerlerdedir. Bu da iki şekilde olabilir. Soru ve cevap aynı sûrede bulunabilecekleri gibi, soru bir sûrede cevap başka bir sûrede de bulunabilir:

وَقَالُوا مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَآ أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونَ مَعَهُ نَذِيرًا *"Ne oluyor bu Peygamber'e, -böyle Peygamber mi olur-: Yemek yiyor, çarşı pazarda dolaşıyor! Bari yanında heybetli bir melek olsaydı da etrafındaki insanları korkutup uyarıda bulunsaydı!"* (Furkân, 25/7) âyetinde yöneltilen sorunun cevabı, aynı sûredeki وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّآ إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ وَكَانَ رَبُّكَ بَصِيرًا *"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de yemek yer, çarşılarda ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Böylece sizi birbirinizle imtihan ediyoruz: Bakalım buna sabredecek misiniz, sabredemeyecek misiniz? Rabb'in zaten her şeyi görmektedir."* (Furkân, 25/20) âyetinde verilmektedir.[587]

Sorunun bir sûrede, cevabının başka bir sûrede bulunmasına ise şu âyetler örnek olarak verilebilir: قَالُوا وَمَا الرَّحْمٰنُ *'Rahman da ne imiş!' derler."* (Furkân, 25/60) âyetindeki soruya; اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Rahman Kur'ân'ı öğretti."* (Rahmân, 55/1-2) âyetinde cevap verilmiştir.[588]

### *3. Bir Soruya Birden Çok Cevap Verilmesi*

Kur'ân-ı Kerim'de bulunan bir soru, bazen birkaç açıdan ele alınır ve o soruya birden çok cevap verilir. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414); Yüce Allah'ın, peygamberlik görevini dilediğine vermesi ile ilgili olarak وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *" Bu Kur'ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya!"* (Zuhruf, 43/31) âyetinde söylenerek soru soranlara, Kur'ân-ı Kerim'in iki farklı cevap verdiğini söylemiştir:

أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَةَ رَبِّكَ *"Senin Rabb'inin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"* (Zuhruf, 43/32) ve وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ *"Rabb'in dilediğini yaratır ve*

587 Firûzâbâdî, *Besâir*, I, 111; Akk, *Usûlü't-Tefsîr*, s. 318.

588 Akk, *a.g.e.*, s. 318; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, Ankara-1985, s. 198.

*seçer.*" (Kasas, 28/68) âyetlerini bu sorunun cevabı olarak kabul etmiştir.[589] Fîrûzâbâdî'nin (ö. 817/1414) bu tespitine ilâve olarak inkârcıların, peygamberlik görevinin verilmesi konusundaki sorularına cevap olabilecek bir âyetin de, اَللّٰهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ "*Allah peygamberliği kime vereceğini pek iyi bilir.*" (En'âm, 6/124) âyeti olduğunu söyleyebiliriz.

## 4. Mahzuf Cevaplar

Kur'ân-ı Kerim'de bulunan soruların cevabı, bazen mahzuf da olabilir. Bu konuya dair şu örnekler zikredilebilir:

وَلَوْلاَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللّٰهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ "*Eğer Allah'ın sizin üzerinizdeki lütfu ve inayeti olmasaydı ve eğer Allah pek şefkatli ve merhametli olmasaydı...*" (Nûr, 24/20) âyetinin cevabı mahzuf olup; takdirî mananın, "Böyle olmasaydı hemen cezanızı verirdi." şeklinde olduğu ifade edilmiştir.[590]

قَالَ يَاقَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَ اٰتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ "*Nuh şöyle cevap verdi: Ey benim halkım! Düşünün bir kere: Ya ben Rabb'imden gelen çok aşikâr bir belgeye, kesin delile dayanıyorsam, ya O, bana tarafından bir nübüvvet vermiş, bunlar size gizli kalmış da siz görememişseniz?*" (Hûd, 11/28) âyetindeki sorunun mahzuf olan cevabı ile birlikte takdirî mana şöyle olabilir: Nuh'un (a.s.) kavmine, "Bana söyleyin benim davetimin doğruluğuna delâlet eden ama size gizli tutulmuş ve doğruluğu sizce kabul edilmeyen kesin bir delil üzerinde isem; siz de düşünmeden ondan yüz çevirmiş iseniz onu kabule sizi zorlayabilir miyim? Hayır, bu olmaz."[591]

## 5. Kelâmın Zımnında Olan Cevaplar

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414), أَمَّنْ هٰذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ "*Peki, Allah size ihsan ettiği nasibi alıkorsa, sizi rızıklandıracak başka kimmiş?*" (Mülk, 67/21) âyetindeki sorunun cevabı olarak, قُلْ هُوَ الرَّحْمٰنُ اٰمَنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا "*De ki: Sizi imana davet ettiğimiz ilâh Rahman'dır. Biz O'na iman ettik. O'na dayandık.*" (Mülk, 67/29) âyetini zımnî cevap olarak kabul etmiştir.[592]

---

589 Firûzâbâdî, *Besâir*, I, 112; Akk, *Usûlü't-Tefsîr*, s. 319.

590 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, V, 56; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, V, 56; Firûzâbâdî, *a.g.e.*, I, 337.

591 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 201. Diğer birkaç ayet için bkz. Hûd, 11/17; Nûr, 24/10, 13.

592 Firûzâbâdî, *a.g.e.*, I, 114.

أَفَمَنْ هُوَ قَآئِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Tek tek her insanın ne işlediğini görüp gözeten Allah, hiç bunu yapmaktan âciz olan gibi olur mu?"* (Ra'd, 13/33) âyetindeki sorunun cevabı da zımnen "*olmaz*" şeklindedir.[593]

## 6. Soruya Soruyla Cevaplar Verilmesi

Kur'ân-ı Kerim, bazen muhatabın sorusuna cevap vermek yerine, onlara yönlendirici sorular yönelterek gerçekleri göstermektedir. Buna şu âyetleri örnek verebiliriz:

Hz. Musa'nın, yaptığı işin iç yüzünü öğrenmek için Hızır'a yönelttiği; قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا *"Ne yaptın öyle?" dedi. "İçindeki yolcuları denizde boğmak için mi yaptın bunu?"* (Kehf, 18/71) âyetindeki inkârî istifhama, Hızır: قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا *"Sen benimle beraberliğe katlanamazsın dememiş, miydim?"* (Kehf, 18/72) diye cevap vermiştir.

Bir başka örnek de inkârcıların, ءَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا *"O ihtâr (Kur'ân, başka kimse kalmadı da,) aramızdan ona mı indirildi?"* (Sâd, 38/8) âyetindeki istifham ile aralarından Hz. Muhammed'i (s.a.s.) peygamber olarak seçmek suretiyle Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.s.) ihsanını çok görenlere; yine istifham içeren bir âyet olan; اَمْ عِنْدَهُمْ خَزَآئِنُ رَحْمَةِ رَبِّكَ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ *"Yoksa güçlü ve çok ihsan sahibi olan Rabb'inin rahmet hazineleri onların yanında mıdır?"* (Sâd, 38/9) âyetiyle cevap verilmektedir.[594]

# D. SORU ve CEVAP UYGUNLUĞU

Soru sorulduğunda cevabın soruya uygun olarak verilmesi gerekir.[595] Soru isimle sorulmuş ise cevabın isimle; fiille sorulmuş ise cevabın fiille verilmesi soru ve cevap uygunluğunu gösterir.

قَالُوٓا ءَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهٰذَآ أَخِي *"Aa! Sen, yoksa sen Yusuf musun?" dediler. O da: "Evet, ben Yusuf'um, bu da kardeşim!"* (Yusuf, 12/90) âyetinde soruya, soruda bulunan " اَنْتَ " (sen) zamirinin cevabı olarak, yine bir zamir olan " اَنَا " (ben) ile cevap verilmektedir. Bu âyette isimle

593 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 55-56.
594 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3013. Diğer birkaç ayet için bkz. Kaf, 50/3, 6-7, 15, 30.
595 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 42; Suyûtî, *İtkân*, I, 626.

sorulmuş bir soruya yine aynı tür bir isimle cevap verilmek suretiyle soru ile cevap arasındaki uygunluk sağlanmıştır.

قَالَ ءَ أَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوٓا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ "*Allah: 'Bunu kabul ettiniz, bu ağır yükümü sırtınıza aldınız mı?' dediğinde onlar: 'Kabul ettik.' diye kesin söz verince, Allah Teâla: 'Siz de şahit olun, zaten ben de sizinle beraber şahitlik edeceğim.' buyurdu.*" (Âl-i İmrân, 3/81) âyetinde de " ءَ اَقْرَرْتُمْ" (kabul ettiniz mi?) ve " اَقْرَرْنَا " (kabul ettik) fiillerinde de benzer uygunluk görülmektedir. Soru fille sorulmuş, aynı fiil cevapta tekrar edilmiştir[596]

Cevabın isim cümlesi veya fiil cümlesi olması açısından soruya uygunluğu cevapta aranılan bir başka önemli özelliktir. Fakat soru ve cevap arasındaki bu uygunluk âyette hazif söz konusu olduğunda açıkça görülmez. Hazfi söz konusu olan kelimelerle takdiri manaya işareti şu örneklerde görmek mümkündür:

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَآ أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا "*Allah'a karşı gelmekten sakınanlara ise: 'Rabbiniz ne indirdi?' denildiğinde: 'Hayır indirdi.' derler.*" (Nahl, 16/30) âyetinde fiil cümlesiyle gelen soruya, isim cümlesiyle cevap verildiği görülmektedir. Yani ilk bakışta âyette, şekli uygunluk görülmemesine rağmen; âyette mahzuf olan " اَنْزَلَ خَيْراً" (Hayır indirdi.) kelimesinin takdiri ile bu uygunluk temin edilebilmektedir.[597]

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَآ أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوٓا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ "*Onlara: 'Rabbiniz ne gönderdi?' denildiğinde 'Öncekilerin masallarını!' derler.*" (Nahl, 16/24) âyetinde de şeklî uygunluk görülmüyorsa da, " هُوَ اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ " (O, öncekilerin masallarıdır.) şeklinde bir mahzuf mübteda takdiri ile âyetteki uygunluk sağlanmış olur.[598]

Çok az da olsa soru ve cevap arasındaki bu uygunluğun görülmediği de olur. Nitekim قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ "*O hayret ederek: 'Bunu sana kim bildirdi?' dedi. Peygamber de: 'Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah, bana haber verdi.' diye cevap verdi.*" (Tahrim, 66/3) âyetinde soru isim cümlesi, cevap ise fiil cümlesiyle gelmiştir.

---

596 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 46; Suyûtî, *İtkân*, I, 629. Diğer bir ayet için bkz. Yusuf, 12/72.
597 İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 77.
598 İbnü'l-Enbârî, *a.g.e.*, II, 77.

## *1. Cevabın Soruya Uygun Geldiği Yerler*

Kur'ân-ı Kerim, makul olan her soruya cevap vermiştir. Bu cevaplar, çoğunlukla gerek muhteva gerek lafız olarak soruya uygunluk arz etmektedir. Bazen cevap daha faydalı bir hale büründürülmek için, soruya uygunluk göstermeyebilir. Cevabın soruya uygunluk gösterdiği durumlarda, cevap bazen sorudan uzun, bazen de kısa olabilir. Bu durumu şu şekilde incelememiz mümkündür.

### a) Cevabın Sorudan Uzun Oluşu

Sorunun muhtevası gereği cevap bazen sorudan daha kapsamlı bazen de daha kısa olur.[599] Sorudan daha kapsamlı olarak gelen cevaplar şu âyet-i kerimelerde açıkça görülmektedir:

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَامُوسَى "*Musa, şu sağ elinde tuttuğun şey de ne?*" (Tâhâ, 20/17) âyetine, قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّؤُا عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى "*O asamdır,*" *dedi,* "*Üzerine dayanırım, onunla davarlarıma yaprak çırparım, ayrıca onunla daha birçok ihtiyacımı gideririm.*" (Tâhâ, 20/18) âyetinde Yüce Allah'ın, kendisine hitabından zevk alan Hz. Musa (a.s.), soruya karşı cevabı uzatmıştır.[600]

Hz. İbrahim'in (a.s.) babasına ve kavmine: مَا تَعْبُدُونَ "*Söyler misiniz: Siz neye ibadet ediyorsunuz?*" (Şuarâ, 26/70) âyetindeki sorusuna, kavminin: نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ "*Kendi putlarımıza ibadet ediyoruz.*" *dediler ve ilâve ettiler:* "*Onlara tapmaya da devam edeceğiz!*" (Şuarâ, 26/71) şeklinde cevabı uzatarak vermesi, onların putlara tapmaktan gurur duyduklarını ve bu tapınmaya devam edeceklerini bildirmek içindir. Cevabı bu şekilde uzatmak, soruyu soranın öfkesini de arttırmış olmaktadır.

### b) Cevabın Sorudan Kısa Oluşu

Kur'ân-ı Kerim, beliren şüpheleri gereken kesin cevaplarla ortadan kaldırarak, muarızlarının gerçeği bulmasına yardımcı olmaktadır. Bunu da tartışmalarda muhataplarına çok kısa cevaplar vermek suretiyle yapmak-

---

599 Zerkeşî, *Burhân,* IV, 42; Suyûtî, *İtkân*, I, 626.
600 Diğer bir ayet için bkz. En'âm, 6/64.

tadır. Tartışmanın uzaması, amacı hedefinden saptırıp muarızın tepkisini çoğaltacağından, Kur'an, tartışma esnasında çok kısa ve mantıklı cevaplar vermeyi daha faydalı bulmuştur:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ اٰيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَٓاءَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَٓا أَوْ بَدِّلْهُ
*"Böyle iken, âyetlerimiz kendilerine, açık deliller halinde okunduğunda, ahirette huzurumuza varacaklarını ummayanlar, 'Bize bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir.' derler."* (Yunus, 10/15) âyetindeki soruya: قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَٓاءِ نَفْسِي *"De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil."* (Yunus, 10/15) âyetiyle cevap verilmesi de cevabın sorudan daha kısa olduğuna bir misal teşkil eder.[601]

## *2. Cevabın Soruya Uygun Gelmediği Yerler*

Kur'ân-ı Kerim, bazen muhatabın beklentisine göre cevap vermez, cevabı başka bir mecraya taşır. Bu durum, sözü, sorulanın daha faydalı bir yöne yönlendirmesi için veya soru soranın kasıtlı soru sorması durumunda görülür:

### a) Bilgece Cevap

Sözü kasdettiği mananın dışına taşıyarak soru soran kimseye, beklentisinin dışında bir şekilde cevap vermek bilgelik/hikmet ister. Böylelikle soruyu, bu şekilde sorması veya bu manayı kastederek sormasının daha uygun olacağı muhataba hissetirilmiş olur.[602] İhtiyar bir adama yaşının kaç olduğu sorulduğunda, onun soruyu soran kişiye yumuşak bir üslûp ile sıhhat ve kuvvetinin yerinde olduğunu haber vererek, sıhhatin yaştan daha önemli olduğunu hissettirmesi bilgece cevap örneğidir.[603]

Kur'ân-ı Kerim'de bazen, sorulan soruya istenen cevap verilmez. Üslûbu'l-Hakîm diye nitelendirilen bir üslûp ile *soru şöyle sorulmalıydı* uyarısı yapılmak istenir. Bunun için şu örnekler zikredilebilir:

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْأَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ *"Sana hilâlleri sorarlar.*

---

601 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 45-46; Suyûtî, *İtkân*, I, 628.
602 Cârim, *Belâğat*, I, 296.
603 Cârim, *a.g.e.*, II, 157.

*De ki: Onlar insanlar için, özellikle hac için vakit ölçüleridir."* (Bakara, 2/189) âyetinde cevap, soruyu soranın beklentisi doğrultusunda verilmemiştir. Çünkü âyette; ayın, niçin önce iplik gibi ince ince büyüyerek dolunay halini aldığı, daha sonra aynı şekilde küçülerek eski haline döndüğü sorulmaktadır. Verilen cevap ise soruyu yanıtlamaktan çok, esas sormaları gereken şeyi kendilerine işaret etmekte ve sormadıkları şeyin daha önemli olduğunu hissettirmektedir.[604] Böylelikle sorunun mecrası değiştirilmiş ve cevap insanlara fayda sağlayacak bir nitelik kazanmıştır.[605]

يَسْئَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَآ أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ *"Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar. De ki: İnfak edeceğiniz mal, anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere gidecektir."* (Bakara, 2/215) âyetinde ne infak edeceğini soranlara, ne infak etmeleri gerektiği değil, nereye infak etmeleri gerektiği yönünde bir cevap verilmiştir.[606] Cevabın bu şekilde verilmesiyle, verilen şeyin yerini bulmasının, verilmesinden çok daha önemli olduğuna dikkat çekilmektedir.[607]

### b) Kasıtlı Soruya Cevap

Kur'ân-ı Kerim, sorulan her soruya bir karşılık vermiştir. Kasıtlı yöneltilmiş soruyu bile karşılıksız bırakmamıştır. Kasıtlı soruyu, muhatabının beklentisinin dışında cevaplandırarak, sanki bu kastın hissedildiğini kendisine bildirmek istemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'i (s.a.s.) üzmek, zor durumda bırakmak için ruh ve Zülkarneyn hakkında soru soranlar, hiç ummadıkları bir cevapla karşılaşarak hayal kırıklığına uğramışlardır.[608] Bu tarz tuzak sorulara verilen mücmel cevaplar, kasıtlı soru soranların hilelerine karşılık olmuştur.[609]

---

604 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 42-43; Suyûtî, *İtkân*, I, 626-627; Cârim, *Belâğat*, I, 295-296; es-Salih, Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlim, 17. Baskı, Beyrut-1988, s. 153.

605 Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 218,

606 Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 43; Cârim, *a.g.e.*, I, 297.

607 Cârim, *a.g.e.*, II, 158.

608 Bkz. bu çalışma, s. 199-200, 214.

609 Zerkeşî, *a.g.e.*, IV, 44; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 628-629. Kasıtlı sorulara verilmiş cevaplar için ayrıca bkz. bu çalışma, s. 214-216.

İKİNCİ BÖLÜM

# YÖNELTENLERİ VE KONULARI AÇISINDAN KUR'ÂN'DAKİ SORULAR VE CEVAPLARI

# I. YÜCE ALLAH'IN YÖNELTTİĞİ SORULAR

Yüce Allah, insanları kendisine tavır alışlarına göre; mümin, Ehl-i kitap, müşrik ve münafık şeklinde adlandırmıştır.[610] O, insanlara hitap ederken çeşitli üslûplar kullanmıştır. Şüphe yok ki bu üslûpların en önemlilerinden biri de istifham üslûbudur.

Cenâb-ı Hak, istifham üslûbu ile bir şeyin mahiyetini öğrenmek için sorular sormaz.[611] Herşeyden müstağni olan Yüce Allah'ın, bu maksatla soru yöneltmesi zaten muhaldir.[612] O, istifham üslûbu ile çeşitli mesajlar vermiştir. Bu üslûp ile tevbih, takri', inkâr, istib'âd vb. manaları ifade ederken; mesajını da gönüller üzerinde ikna, tenbih ve tesir gücüne sahip olan kalıplara dökmüştür. Bazen de bu üslûp ile dinleyenlerin zihinlerini yeni bir şeye hazırlamak istemiştir. Yüce Allah'ın, farklı gruplara değişik konularda yönelttiği soruları şu şekilde ele alabiliriz:

## A. MÜMİNLERE YÖNELTTİĞİ SORULAR

Kur'ân-ı Kerim'de kendilerine sorular yöneltilmiş olanlar arasında inananlar da bulunmaktadır. Yüce Allah'ın, inananlara yönelttiği bu sorularda, onları iyilikler yapmaya teşvik etmesi ön sıralarda yer almaktadır.

### 1. İyiliklere Teşvik

Allah, istifham üslûbu ile inananları cihada, infaka, şükretmeye, ihlâsa ve ilme teşvik etmektedir:

610 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 187.
611 Suyûtî, *İtkân*, I, 464.
612 Şeyhzâde, *Hâşiye*, I, 229; IV, 392.

a) Cihada Teşvik

Yüce Allah, düşmanlarının taarruzlarından korunmaları için inananlara cihadı farz kılmıştır. Aslında, savaş hoşa gitmeyen bir durumdur. Çünkü savaşta ölmek, öldürmek, yaralanmak, düşmanlarla didişmek ve daha birçok hoşa gitmeyen durum vardır. Fakat bir canın muhafazası, bir milletin bekası söz konusu olunca bu hoşa gitmeyen durum artık kaçınılmaz bir zarurete dönüşür. Bu sebeple, *"Kendilerine savaş açılan müminlere, savaşmaları için izin verildi. Çünkü onlar zulme maruz kaldılar."* (Hac, 22/39) âyetinde, savaş kaçınılmaz olduğunda savaşa iştirak etmeyenler veya savaşta harp mahallinden kaçanlar, Allah tarafından tehdit edilmişlerdir.[613] Nitekim bu durumun önemi istifham üslûbu ile de vurgulanmıştır:

Yüce Allah; zayıf durumda olan erkek, kadın ve çocukları kurtarmak için iman edenleri kendi yolunda cihada teşvik ederek: *"Size ne oluyor ki Allah yolunda ve çaresizlik içinde bırakılan: 'Ey büyük Rabbimiz! Ahalisi zalim olan şu memleketten bizi kurtarıp çıkar. Tarafından bir sahip gönder, katından bir yardımcı yolla!' diye yalvarıp yakaran birkısım erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda düşmanla çarpışmıyorsunuz?"* (Nisâ, 4/75) buyurmaktadır. Âyette geçen istifham, teşvik ve cihad emri ifade eden bir istifhamdır.[614] Gerektiğinde cihada çıkmayanlar da bu anlatım yoluyla kınanmaktadır.[615]

Bir başka âyette de inananlar yine istifham üslûbu ile savaşa teşvik edilerek: *"Ey iman edenler! Size ne oldu ki 'Allah yolunda seferber olunuz!' emri verilince bulunduğunuz yere yığılıp kaldınız?"* (Tevbe, 9/38) buyurulmuştur. Yüce Allah bu âyet-i kerimede, hitabını, cihad çağrısı karşısında âdeta yere çakılıp kalan müminlere yönelterek.[616] Tebük Gazvesi'ne iştirak etmeyip, sıcak bir yaz gününde meyveleri ve gölgeyi tercih ettikleri için onları azarlamaktadır.[617] Âyette, "*Size ne oldu ki...*" ifadesinin, kendisinde inkâr ve tevbih bulunan bir istifham olduğu ifade edilmiştir.[618] Elmalılı (ö. 1361/1942), seferberlik emri verilerek cihada çağrı yapıldığında, savaşa

613 Bkz. Enfal, 8/16.
614 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 163; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, IV, 36.
615 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 161.
616 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, VI, 172.
617 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 372.
618 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 189; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 65.

iştirak etmeyenler hakkında; "Yere meylederek, arzın cazibesine kapılarak, yani dünya düşüncesine düşerek ağır kaldınız, tembellik ve uyuşukluk gösterdiniz yahut seferi yük gördünüz, kederinizden yerlere yığılakaldınız." şeklindeki görüşünü ifade etmiştir.[619]

İstifham, bu âyetlerde şartları tamamlanmış ve kaçınılması söz konusu olmayan cihada teşvik etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu anlatım tarzıyla aynı zamanda, savaşa iştirak etmeyip geri duranlar ve burun kıvıranlar kınanmıştır.

b) İnfak Etmeye Teşvik

Allah inancının, inananlara getirdiği sorumluluklardan biri de infak etmektir. Üstelik de malların temiz, nezih ve güzel olanlarından ve hiçbir teşekkür beklemeden ve sadece O'nun rızası için infak…[620]

Müslümanlar; Allah'a ve Resul'üne imana, bu imanla birlikte, infaka çağrılmaktadırlar. Bu, gerçek imanın hakikî manasıyla kalplere yerleşmesi maksadına yönelik bir çağrıdır. Bu çağrı da, infakın, imanın gereği olan bir zorunluluk olduğunu göstermektedir.[621]

Nûr sûresindeki bir soru inananları infaka teşvik etmektedir. Şöyle ki: İfk hadisesinde, Hz. Aişe (ö. 57/676) için söylediklerinden sonra artık Mistah b. Üsase'ye (ö. 34/654) hiçbir iyilikte bulunmayacağına dair yemin eden Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) hakkında, *"İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler. Affedip müsamaha göstersinler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz?"* (Nûr, 24/22) âyeti nazil olmuştur. İyilik ve ihsanı ile tanınan Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), gerek akrabalarına gerek yabancılara yardımda bulunurdu. Teyzesinin oğlu olan Mistah b. Üsase (ö. 34/654) bir yalan söylemiş, iftirada bulunmuş, fakat sonra tevbe etmiş ve Allah da onun tevbesini kabul etmişti. Yüce Allah, bu âyette zımnen, "Sen, sana karşı suç işleyeni bağışlarsan biz de seni bağışlarız." mesajı ile durum ne olursa olsun, Hz. Ebû Bekir'den (ö. 13/634) yine de hoşgörülü olmasını istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634),

619 Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2543-2544. Diğer birkaç ayet için bkz. Âl-i İmrân, 3/142; Tevbe, 9/13, 16.
620 Bkz. Bakara, 2/267.
621 Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3482-3483.

"Evet, Vallahi, bizi bağışlamanı isteriz Allah'ım." diyerek, yine bu kişiye sadaka vermeye devam etmiştir.[622] Şu halde, Allah rızası için infak, şartlar ne olursa olsun son derece önemlidir ve toplumsal dayanışmanın temini için yerine getirilmesi gereken ilâhî bir görevdir.

İnfak etmek gibi erdemli bir davranış sergileyenlerden, o ruha yaraşır ulvi bir gaye taşımaları da beklenmektedir. Aksi bir tutum ümit ve arzu edilen ilâhî mükâfata engel olur. Kur'ân bu durumu canlı bir anlatım ile tasvir ederek : *"Sizden herhangi biriniz hiç arzu eder mi ki: Kendisinin hurmalığı ve üzüm bağı bulunsun: Bahçede dereler akıyor, içinde her türlü mahsulü bulunuyor. Ama kendisinin üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez, bakıma muhtaç küçük çocukları var. Derken… Ateşli bir kasırga kopsun da bağı kasıp kavursun?"* (Bakara, 2/266) âyetinde, iyi amelleri Allah rızası için yapmayanları, kıyamette mükâfat bulamayacakları konusunda uyarmaktadır.[623] Yüce Allah, bu âyette güzel bir benzetme yaparak malı infak ettikten sonra onu başa kakan ve fakiri inciten kimsenin ilâhi mükâfata nail olamayacağını haber vermektedir.[624] Buradaki istifhamı inkarî âyete, hiç kimsenin böyle bir durumla karşılaşmayı arzu etmeyeceğini ifade etmede son derece etkili bir anlatım kazandırmıştır.[625]

Kur'ân, yönelttiği bir soru ile de inananlara Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı uymaları gereken bir adabı öğretmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, herkes kendisiyle ilgili konularda Hz. Peygamber'le (s.a.s.) tek başına konuşmak ve onun görüşünü, emirlerini almak istiyordu. Resûlullah'ın toplum içerisindeki görev ve sorumluluğunun ağırlığını ve vaktinin önemini idrak edemeden, kendisiyle baş başa görüşmenin ne demek olduğunu kavrayamadan, Hz. Peygamber'le (s.a.s.) yalnızken konuşmak istiyorlardı. Yüce Allah, tüm toplumun hakkı bulunan Peygamber'in vaktini kendilerine tahsis etmek isteyenlere, bu durumu algılayabilmeleri için, toplum yararına bir vergi koyuyor. Bunu da Hz. Peygamber'le (s.a.s.) baş başa konuşmadan önce ödenmesi gereken bir sadaka şeklinde beyan ediyor: *"Özel görüşmeden önce sadaka vermeniz halinde fakir düşeceğinizden mi korktunuz?"* (Mücadele, 58/13). Yüce Allah,

622 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 56; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 282-283.
623 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 395.
624 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 62.
625 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 395; Râzî, *a.g.e.*, VII, 62.

Peygamber'le baş başa kalmanın ne demek olduğunu anlamalarından sonra kendilerinden bu sorumluluğu kaldırmıştır.[626]

İnsanı hırsın ve cimriliğin esaretinden kurtarmayı hedefleyen Kur'ân, infak etmenin önemine dikkat çekmekte ve istifham üslûbu gibi etkiliyici bir anlatım tarzı ile insanları bu hedefe yönlendirmektedir.

c) Şükretmeye Teşvik

Yüce Allah, İbrahim sûresinde, şükredenlere nimetini artıracağını açıkça ifade ederken;[627] Nisâ sûresinde de bu durumu istifham üslûbuyla haber vermekte ve bu üslûp ile insanları şükretmeye yönlendirmektedir. Burada Yüce Allah, kullarına azabetmekten müstağni olduğunu, ruhların derinliklerine kadar işleyen bir ifade kullanarak belirtmektedir: *"Siz şükredip iman ettikten sonra Allah ne diye sizi cezalandırsın ki?"* (Nisâ, 4/147). Bu âyetten anlaşılması gereken; Allah'ın, âyetteki istifham ile "insanları iyi işler yapmaya, kötü işleri de terketmeye teşvik" ettiğidir. Yoksa Yüce Allah, insanlara ne iç soğutup ferahlamak, ne fayda elde etmek, ne de bir zararı def etmek için azap etmez. Çünkü O, bunlara ihtiyaç duymaktan münezzehtir.[628] Âyetteki istifham, nefy ifade ederek bu gibi düşüncelerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.[629]

d) İhlâslı Olmaya Teşvik

Kur'ân-ı Kerim'de kendilerine birçok lütufta bulunulduğu ifade edilen insanlar, bazen ilâhî davete icabette ağır kalmaları sebebiyle itab edilmektedir. Yüce Allah'ın bu itabı aynı zamanda huşua sevketmede bir teşvik niteliğindedir:

*"İman edenlerin kalplerinin Cenab-ı Hakk'ı ve O'nun tarafından inen hakikatleri hatırlayarak yumuşayıp saygı ile dirilme vakti gelmedi mi?"* (Hadîd, 75/16) âyetindeki istifhamda, tehdit esintileri bulunmaktadır. Bu ifade tarzıyla Hak'tan inen gerçeklerin büyük bir azamet, korku, itaat ve teslimiyet içerisinde kabul edilmesi gerektiği ima edilmektedir. Âyette teşvik ve

---

[626] Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3512.
[627] Bkz. İbrahim, 14/7.
[628] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* VIII, 385.
[629] Halebî, *Dürrü'l-Masûn,* IV, 133; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* II, 247.

itab olduğu da anlaşılmaktadır.[630] Ayrıca Yüce Allah müminleri, kendilerine inen ilâhî hükümleri az bir menfaat karşılığı değiştiren Yahudi ve Hıristiyanlara benzemekten sakındırmıştır. Unutulmamalıdır ki; sapkınlık gösterecek olan insanların terk edecekleri ilk şey, huşudur. Huşuun kalkması ile de dalalet yolunda ilk adım atılmış olur.[631]

Hûd ve Enbiyâ sûrelerindeki *"Nasıl, artık hakka teslim olup Müslüman oluyorsunuz değil mi?"* (Hûd, 11/14; Enbiya, 21/108) âyetinde de emir ifade eden bir istifham ile huşua dikkatler çekilmektedir. Bu âyet, emir manasında bir istifham olup[632] Müslümanları ihlâslı olmaya davet etmektedir.[633]

Yüce Allah aynı üslûpla, iman etme konusunda mazeret kabul etmeyeceğini de belirtmiştir: *"Size ne oluyor ki, Resûlullah da sizi Rabb'inize iman etmeye çağırdığı halde, Allah'a inanmıyorsunuz."* (Hadîd, 57/8) âyetindeki istifham, inkâr ifade etmektedir.[634] Âyetteki bu anlatımla Allah, kendilerini ikaz eden, apaçık ve kesin deliller sunan bir peygamber gönderdiğini, bu suretle de inkârcıların tüm mazeretlerini ortadan kaldırmış olduğunu ifade etmektedir.[635]

Yüce Allah bu etkili ifadelerle, kendine inanan kulundan, gönül bağını koparmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

### e) İlme Teşvik

Toplumların ilerlemesi ve kalkınması ilimle mümkündür. Ülkelerin bekası için savaş halinde bile bir zümrenin, ilim için ayrılması Kur'ân'ın bir tavsiyesi olarak karşımıza çıkmaktadır: *"Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır."* (Tevbe, 9/122) âyetinde, inananlardan seferberlik halinde bile geride, dinde vukuf kesbedecek,

---

[630] Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3489.

[631] İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 332.

[632] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* IV, 64; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VI, 318; İbnü'l-Kayyim, *Kitâbü'l-Fevâid,* s. 36; Firûzâbâdî, *Besâir,* V, 337; Şeyhzâde, *Hâşiye,* III, 38; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 193; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* II, 9.

[633] Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 262; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* IV, 64.

[634] Ebû Hayyân, *a.g.e.,* VIII, 217.

[635] Zemahşerî, *a.g.e.,* IV, 62.

ilme çalışacak bir grubun bırakılması istenmektedir. Burada bir yandan cihad ve seferberlik emri yerine getirilirken, diğer yandan ilim tahsiline devam edilmesi[636] teşvik edilmektedir.[637]

## *2. İnananlara Mükâfat*

Yüce Allah, kendisine inananlara, mükâfat vadetmektedir. Nitekim O, inananların güzel hasletlerinden bahseden bazı âyetlerin sonunda, verilen sözü kendisinden daha çok tutan kimse bulunmadığını ifade etmek suretiyle mükâfat vadini gerçekleştireceğini ifade etmektedir. Ayrıca bu âyetlerde inananlara güzel hasletleri vesilesiyle nail olacakları mutlu sonları müjdelenirken; inkârcıların hazin sonlarına da temas edilmektedir.

Yüce Allah hikmeti ve adaleti gereği, Kur'ân'a sıkı sıkıya[638] sarılan inananlar ile inkârcıları eşit tutmayacağını:[639] "*Biz hiç, iman edip makbul ve güzel iş yapanlara, ülkede fesat çıkararak nizamı bozanlarla aynı muameleleri yapar mıyız?*" (Sâd, 38/28) âyetiyle ifade etmektedir. Bu anlatımla mümin ile kâfirin kalıcı olan ahiret yurdunda, eşit muameleye tâbi tutulmayacakları açıkça belirtilmektedir.[640]

Allah'ın rızasına sarılıp onunla kurtuluşa erenler ile Allah'ın rızasından yüz çevirip ilâhî hışma uğrayanlar arasındaki bu açık fark: "*Allah'ın rıza yolunu tutmuş, o yolda koşan kimse, hiç Allah'ın hışmına uğrayan ve son durağı cehennem olan kimse gibi olur mu?*" (Âl-i İmrân, 3/162) âyetiyle de teyit edilmektedir.[641]

Yegâne kudret sahibi olan Allah, mümin kulunu mükâfatlandıracağını ve bu mükâfat vadini gerçekleştireceğini:[642] "*İman edip makbul ve güzel işler yapanları, ebedî kalmak üzere içinden ırmaklar akan cennetlere yerleştireceğiz. Bu, Allah'ın gerçek vadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?*" (Nisâ, 4/122) âyetinde haber vermektedir. Ayrıca Yüce Allah, buradaki

---

636 Kutup, *fî Zılâl*, III, 1734.
637 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, VI, 139.
638 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 195.
639 Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II, 10.
640 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, IV, 40; İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 36.
641 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 176; Halebî, *a.g.e.*, III, 468; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1219.
642 Kutup, *a.g.e.*, II, 762.

istifham anlatımıyla, söz ve haberinde kendisinden daha doğru hiç kimse bulunamadığını da[643] vurgulamaktadır.[644]

### 3. *Eşlerin Hukuku*

İslâm, aile yuvasını, içinde sükûnet ve güvenle durulabilecek bir yer ve bir selâmet çatısı olarak görür. Karı-koca arasındaki ilişkileri; sevgi ve rahmete vesile olarak değerlendirir. Aynı zamanda ailedeki maddî ve manevî bağları, adalet esası üzerine oturtur. Bunu ise karşılıklı anlaşma, şefkat ve sevginin tesisi için ister.

Ailedeki mesut tablo bazen bozulabilir. Her türlü fedakârlığa, sabra ve güzellikle yapılan bütün çırpınmalara rağmen hayat çekilmez hale gelince ayrılmak gerekebilir. Kadın kocasından mihrini ve kendine düşeni alarak ayrılır. Ayrılma esnasında kadına verilmiş olan mihir, yüklerle altın bile olsa kendisinden alınmaz. Kendisinden en ufak bir şeyin geri alınması hoş karşılanmaz, bu apaçık bir günah kabul edilir. Yüce Allah: *"Bir eşinizden ayrılıp da yerine başka bir eşle evlenmek isterseniz, ayrıldığınız hanıma yüklerle mehir vermiş olsanız da, içinden ufak bir şey bile almayın. Boşanmaya sebep uydurup iftira ederek, göz göre göre günaha girerek bunu almanız hiç münasip olur mu?"* (Nisâ, 4/20) buyurarak, hanımın mihrinden en ufak bir şeyi geri almayı çirkin ve kabul edilemez olarak nitelendirir.[645] Üstelik âyetteki istifham anlatımıyla[646] gerek hukuk gerek vicdan tarafından bu işin tasvip edilmeyeceğini de vurgular.[647]

İşte vicdanları etkileyen derin bir dokunuş, işte mesut aile hayatının gölgelerinden bir gölge... İç açıcı ilhamlarla dolu hayretâmiz bir ifade:[648] *"Nasıl alırsınız ki, siz birbirinize katılmıştınız ve onlar sizden sağlam teminat almışlardı."* (Nisâ, 4/21). Dolayısıyla ne sebeple yapılırsa yapılsın, verilen

---

643 İbn Kesîr, *Tefsir,* I, 569.

644 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* VIII, 327. Diğer birkaç ayet için bkz. Nisâ, 4/87; Tevbe, 9/111; Hûd, 11/17; Ra'd, 13/19; Secde, 32/18; Zümer, 39/9, 22; Câsiye, 45/21; Kalem, 68/35.

645 Kutup, *fî Zılâl,* I, 606.

646 Râzî, *a.g.e.,* VII, 448; Halebî, *Dürrü'l-Masûn,* III, 634; Âşûr, *Tahrîr,* IV, 289; Elmalılı, *Hak Dini,* II, 1320.

647 Râzî, *a.g.e.,* VII, 448.

648 Kutup, *a.g.e.,* I, 606.

mihrin geri alınması doğru olmaz[649] ve yapılacak bu davranış ancak şaşkınlıkla karşılanabilir.[650]

## *4. Gıybet*

Kur'ân, zandan tamamen kaçınarak vicdanları temizlemeyi öngörmekte ve kötü zanna bulaşarak günaha girilmesini önlemeyi hedeflemektedir. Kötü zandan arınmış kalplerle, insan ruhunu huzura kavuşturmayı istemektedir. Kalpleri temizlemeyi ve vicdanları arındırmayı hedefleyen bu ilâhî düstur, aynı zamanda insan hak ve hürriyetlerininin korunması için de gerekli hükmünü yerleştirmiştir: *"Hanginiz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır?"* (Hucurât, 49/12) şeklinde fevkalâde bir ifade ile gıybeti yasaklamıştır.[651]

İnsanı en değerli varlık olarak nitelendiren İslâm,[652] onun şahsına yönelik hiçbir kötü söz ve fiili kabul etmez. Gıyabında ve kendisine karşı yapılan kötülüğe karşılık veremeyeceği bir ortamda yapılan her türlü çirkin konuşmayı mide bulandırıcı olarak nitelendirir.

## *5. Hayvan Kesiminde Allah'ın Adının Anılması*

Yüce Allah inanan kullarına, kendi ismi anılarak kesilen şeyleri yemeyi emretmektedir.[653] Kesim esnasında Allah'ın isminin anılması, Allah'ın bu emrine bağlılığı gösterir. Allah'ın ismi anıldığı halde bazı hayvanları yemekten çekinenlere: *"Kesilirken üzerlerine Allah'ın adı anılmış olan hayvanların etlerinden niçin yemiyecekmişsiniz?"* (En'âm, 6/119) buyurmak suretiyle[654] kendi ismi anılarak kesilen hayvanlardan yemenin mübah olduğunu bildirir. Ayrıca bu ayetten, Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvanları yemenin mübah olmadığı da anlaşılmaktadır . Meselâ inkârcılar, ölü hayvanları, putlar ve başka şeyler adına kesilen hayvanları yemeyi

---

649 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VII, 450.
650 Râzî, *a.g.e.*, VII, 450; Âşûr, *Tahrîr*, IV, 290.
651 Kutup, *fî Zılâl*, VI, 3346-3347.
652 Bkz. İsrâ, 17/70.
653 Bkz. En'âm, 6/118.
654 Kutup, *a.g.e.*, III, 1196-1197.

normal sayarlardı. Oysaki Yüce Allah, bu âyet ile üzerine kendi ismi anılarak kesilenleri yemeyi teşvik etmiştir.[655]

### 6. *İnkârcılara Karşı Temkin*

Yüce Allah, inkârcı gruplara karşı uyanık olunmasını ve onlara karşı birlikte hareket edilmesi gerektiğini de istifham üslûbu ile ifade etmiştir. Münafıklara karşı fikir ayrılığına düşülmemesini, Yahudilere karşı uyanık olunmasını ve müşriklerle yapılan ahitlerde temkinli davranılmasını istemiştir. Kur'ân-ı Kerim, münafıkların kötü tutumlarını, onların doğru dürüst düşman olma haysiyetine bile sahip olmadıklarını açıklamaktadır. Ne gariptir ki samimi müminler, hâlâ münafıklar hakkında farklı kanaatlere sahiptirler. Bu sebeple; *"Ne diye münafıklar hakkında hüküm verirken -kalkıp birbiriyle çekişen- iki fırka haline geliyorsunuz?"* (Nisâ, 4/88) âyetinde müminler, münafıkları değerlendirmede iki ayrı fırkaya ayrıldıkları için bir nevi hayret ifadesi ile uyarılmışlardır.[656]

Kur'ân, zaman zaman da inananlara, İsrailoğullarından bahsederek Yahudilerin hilelerine aldanmamalarını, onların iğrenç fitne ve şaşırtmaları karşısında uyanık olmaları gerektiğini haber vermektedir.

Belli konularda uyarılmalarına rağmen bazı Müslümanlar, Yahudilerin sapık hamlelerine aldanarak, fikirlerinin sarsılması neticesinde, peygambere itimat ve emniyetle bağdaşmayacak sorular sormaya kalkışmışlardı. Bu sebeple, *"Yoksa siz daha önce Musa'dan istendiği gibi Resul'ünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"* (Bakara, 2/108) âyeti ile onların bu durumdan sakınmaları gerektiği vurgulanmıştır. İnananların, Hz. Musa'nın (a.s.) kavminin sorduğu kötü amaçlı, yersiz ve gereksiz sorularla meşgul olmamaları gerektiği açıklanmıştır.[657] Hz. Peygamber'in (s.a.s) getirdiği emir ve teklifler karşısında bazı müminlerin ısrarla, açık belgeler ve harikulâde şeyler istemelerinin, İsrailoğullarına benzemekle eşdeğer olacağı söylenmiş ve bu tutumları tenkit edilmiştir.[658]

---

655 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 174.
656 Kutup, *fî Zılâl*, II, 729.
657 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 236.
658 Râzî, *a.g.e.*, III, 235; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 144; Kutup, *a.g.e.*, I, 102; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 86.

Müslümanlar, Yahudi tarihi ve karakteri konusunda uyarılmalarına rağmen, Yahudilerin iman etmelerini bekliyorlardı. Kur'ân, inananların bu istek ve çırpınışlarının ümitsizlikle biteceğini ve bu arzularının boşa gideceğini: *"Nasıl olur onların size güvenmelerini beklersiniz ki onlardan bir zümre vardı ki Allah'ın kelâmını işitip akılları aldıktan sonra, bile bile onu tahrif eder, değiştirirlerdi."* (Bakara, 2/75) şeklinde haber vermektedir. Âyetteki istifham; müminlere, Yahudilerin iman etmelerini ümit etmenin sonuç vermeyeceğini, iman için apayrı bir istidat gerektiğini, dolayısıyla böyle bir beklenti içinde olmamaları gerektiğini haber vermektedir.[659]

Kur'ân, verilen sözün yerine getirilmesini emrederken,[660] inkârcıların ahde vefa göstermeyeceklerini ve müminlerin onlarla yapılacak anlaşmalarda dikkatli olmalarını da tavsiye etmektedir.

Müşrikler, bütün ahitlerine rağmen ne inananları, ne Allah'ı, ne yeminlerini, ne de ahit ve zimmetlerini tanırlar. Yani onlar, ilâhî ya da beşerî hiçbir hak ve ahdi gözetmezler:[661] *"O müşriklerin Allah yanında, Resul'ü yanında nasıl olup da bir ahitleri olabilir ki! (Olamaz, zira onlar daima hainlik edip verdikleri sözden dönerler). Mescid-i Haram'ın yanında anlaşma yaptıklarınız bundan müstesna olup onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara dürüst davranın!"* (Tevbe, 9/7) âyetinde müşriklerin ahitlerinde durmalarının söz konusu olmadığı belirtilmiştir.[662] Bir sonraki âyette[663] de müşriklerin ahitlerinde durmayacakları teyit edilmekte,[664] âyetteki inkâr ve istib'âd ifade eden istifham ile bu durum pekiştirilmektedir.[665] Kur'ân'ın bu âyetleri; müminleri, inkârcılarla yaptıkları anlaşmalarda teyakkuz halinde olmaya yönlendirmektedir. Ayrıca onlara, ahitlerini bozmayıp vefasızlık göstermeyen, kendileriyle ahitleşilen kimselerin hukuklarını da gözetmeyi tavsiye etmektedir. Dolayısıyla Allah'a inanan herkesin, anlaşma yaptığı kimselere karşı, ahdini tastamam yerine getirmesi gerekmektedir".[666]

---

[659] Ebu's-Suûd, *İrşâd,* I, 116; Kutup, *fî Zılâl,* I, 83.
[660] Bkz. İsrâ, 17/34.
[661] Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2465.
[662] Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 175-176.
[663] Bkz. Tevbe, 9/8.
[664] Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 15.
[665] Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* IV, 46.
[666] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XV, 229.

### *7. Meşakkatlere Tahammül*

Kur'ân'da; müminlere, müşrik ve Ehl-i kitap ile aralarında çıkacak ihtilaflar sebebiyle karşılacakları meşakkatlere tahammül ve sabır göstermeleri tavsiye edilmektedir. Yüce Allah, müminleri, inançlarını müdafaa etmeleri; o yolda meşakkate, eziyete, şiddete göğüs germeleri, gerek zafer gerek mağlubiyet halinde itikatları üzerinde sabit kalmaları, hiçbir şiddetin kendilerini dağıtmaması, hiçbir kuvvetin korkutmaması, hiçbir mihnet ve sıkıntının kendilerini gevşemeye götürmemesi ve zafere hak kazanmaları için tavsiyelerde bulunmaktadır.

Kur'ân, geçmiş imanlı toplumların karşılaştıkları bu tür sıkıntıları örnek verirken, onların korkutucu tecrübelerine dikkat çekmek için de istifham anlatımı kullanmıştır.[667] *"Yoksa siz, daha önce geçmiş ümmetlerin başlarına gelen durumlara maruz kalmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Bakara, 2/214) âyetindeki inkâr ve istib'âd ifade eden istifham ile müminler, inkârcıların muhalefetlerine ve bu esnada karşılaşacakları meşakkatlere tahammül konusunda sabır ve sebata teşvik edilmektedir.[668] Bu ayette müminlere; meşakkatler, sıkıntılar çekmeden, ilâhî hükümleri uygulamadan ve kulluğun gereklerini yerine getirmeden mücerret iman ile cennete girebilmenin uzak bir zan olduğu hatırlatılmaktadır.[669]

İnananlara yöneltilmiş yukarıdaki sorular yanında; ayrıca Yüce Allah Kur'ân'da, vahyini insanlara ulaştırmakla görevlendirdiği Hz. Muhammed'i (s.a.s.) teselli etmek için de bu tür sorulara yer vermiştir.[670]

## *B. EHL-İ KİTABA YÖNELTTİĞİ SORULAR*

Kur'ân, Ehl-i kitaba en makul ölçüler içerisinde hitap etmiş, davetini onlara ulaştırmıştır. Ehl-i kitabın müşrikler gibi olmadığı, onların bir ulûhiyet inançlarının olduğu ancak zaman içerisinde bu inançlarından bazı sapmalarda bulundukları bilinmektedir.[671] Yüce Allah, onların inanç-

---

667 Kutup, *fî Zılâl*, I, 218.
668 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 215.
669 Elmalılı, *Hak Dini*, II, 752.
670 Bkz. bu çalışma, s. 22.
671 Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 354.

larında düzeltmeleri gereken bu sapmalara dikkat çekmek için de istifham üslûbunu kullanmıştır. Ehl-i kitabın bu üslûpla ele alınan sapmalarını şu şekilde zikretmemiz mümkündür:

### *1. Peygamberlere İman*

Ehl-i kitabın, gerek Allah'a gerek O'nun son peygamberine iman noktasında zaafları ve ihmalleri bulunduğu bilinmektedir.[672] Oysaki Yüce Yaradan'ı hakkı ile takdir edemeyenler ve batıl mabudlara tapanların çabaları ancak hüsranla neticelenmektedir.[673] Ehl-i kitabın inkârcıları: *"Allah'a ve ahiret gününe inansalar ve Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetlerden harcasalardı ne zararları olurdu sanki?"* (Nisâ, 4/39) âyetinde inkârcı tutumları sebebiyle[674] kınayıcı[675] ve iman etmemeleri halinde zarara uğrayacaklarını[676] haber verici bir üslûpla uyarılmışlardır.

Bu üslûp, Ehl-i kitabın, Hz. İbrahim'in (a.s.) soyundan olmakla övündükleri halde aynı soydan gelen Hz. Muhammed'i (s.a.s.) inkâr etmek suretiyle garipsenecek duruma düştüklerinde de görülmektedir:[677] *"Kendini bilmeyen ahmaktan başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir ki?"* (Bakara, 2/130) âyetindeki istifham-ı inkârî ile onların İbrahim Peygamber'in dininin gereklerinden yüz çevirmelerinin kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır. Akıllı insanın kendi soyundan olmakla övündüğü bir kişiden -hele de bu kişi bir peygamberse- ondan yüz çevirmesinin akıl ve mantıkla bağdaşır bir yönü bulunamaz.[678]

Ehl-i kitap, Allah'a gerçek anlamda iman etmemeleri halinde uğrayacakları zarar ifade edildiği halde, yine de ataları İbrahim Peygamber'in soyundan gelen Hz. Muhammed'i inkâr etmektedir. Ayrıca peygamberlerin Yahudi veya Hıristiyan olduklarını söylemek suretiyle kendilerine paye aramaları da: *"Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'un ve onun*

---

672 Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 419-420; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 429.
673 Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 441-442; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 129; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 537.
674 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 39; Suyûtî, *Celâleyn*, I, 77.
675 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 527; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 259.
676 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 38; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, III, 680; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 77.
677 Râzî, *a.g.e.*, IV, 76.
678 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 312; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, I, 564; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 162.

*evlatlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bileceksiniz, yoksa Allah mı? Allah'ın, kitabı vasıtasıyla kendisine ulaştırdığı hakikati saklayandan daha zalim kim olabilir?"* (Bakara, 2/140) âyetindeki istifham-ı inkârî ile kınanmalarına sebep olmuştur. Âyetteki anlatımla bahsi geçen peygamberlerin de Müslüman oldukları, onların Yahudi ve Hıristiyanlıktan münezzeh oldukları haber verilmiştir.[679]

Ahir zaman nebisi beklentisi içinde oldukları bilinen Ehl-i kitap,[680] Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamber olarak gönderilince, bu peygamberin kendilerinden çıkmayışına sıcak bakmamış hatta onu inkâr etmiştir.[681] Bu davranışlarından ötürü de onlar: *"Siz misiniz" denecek, "imanınızdan sonra inkâra sapanlar?"* (Âl-i İmrân, 3/106) âyetindeki[682] istifham ile kınanmış ve yadırganmıştır.[683]

## 2. Allah Yolundan Saptırma

İnananların kalbine bir takım şüpheler sokarak da onları Allah yolundan saptırmak isteyen Ehl-i kitap:[684] *"De ki: Ey Ehl-i kitap! Siz gerçeği görüp bildiğiniz halde, niçin Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek iman edenleri Allah yolundan menediyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 3/99) âyetindeki istifham ile kınanmış ve bu tutumlarından dolayı terslenmiştir.[685]

Ehl-i kitap, gerek şüpheler ortaya koyma, gerek delil ve belgeleri gizleme hususunda gayret gösteriyordu. Başkalarını azdırma ve saptırma maksadıyla yaptıkları bu tutumlarından dolayı Allah Teâla: *"Ey Ehl-i kitap! Niçin bile bile hakkı batıl ile karıştırıyor, niçin bile bile hakikati gizliyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 3/71) âyetiyle onları bu davranıştan nehyetmiştir.[686]

---

679 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* IV, 99; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* I, 586; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* I, 169.

680 Bkz. Bostancı, Ahmet, *Kamu Hukuku Açından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri,* Rağbet Yayınları, İstanbul-2001, s. 21.

681 Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 453; Râzî, *a.g.e.,* VI, 531; Kurtubî, *Câmi',* IV, 167.

682 Bu ifadenin, bütün kâfirleri ve münafıkları içerisine alan umumî bir ifade olduğunu söyleyen müfessirler de vardır (Bkz. Kurtubî, *a.g.e.,* IV, 167).

683 Zemahşerî, *a.g.e.,* I, 453. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/139; Âl-i İmrân, 3/20, 65-66, 70, 83, 86, 98.

684 Âşur, *Tahrîr,* IV, 25.

685 Râzî, *a.g.e.,* VI, 505; Âşur, *a.g.e.,* IV, 25-26.

686 Râzî, *a.g.e.,* VIII, 98.

## 3. İmtiyaz İddiaları

Yahudi ve Hıristiyanların imtiyazlı millet olma iddiaları: *"De ki: "Öyleyse niçin Allah sizi günahlarınız sebebiyle cezalandırıyor?"* (Mâide, 5/18) âyetindeki istifham ile çürütülmüştür. Onlar iddia ettikleri gibi Allah'ın evlatları ve sevgilileri olsalardı, Allah onlara azap etmezdi. Allah onlara azap ettiğine göre, onlar ne Allah'ın oğulları, ne de sevgilileridirler.[687] Gerçekten onlar, Allah'ın evlatları ve sevgilileri olsalardı, günah işlemez ve kendilerinin belirttiği gibi sayılı günlerde[688] de olsa kendilerine azap edilmezdi.[689]

Ehl-i kitabın imtiyazlı millet olma iddiasında bulunmaları da, Kur'ân'ın açıkça yadırgadığı bir tutumdur. Ehl-i kitap: *"Gerçekleşeceğinden hiçbir şüphe bulunmayan o kıyamet gününde, kendilerini bir araya topladığımız ve her şahsa, yaptığının karşılığının tam verilip, asla haksızlığa uğratılmadığı o gün gelince halleri ne olacak?"* (Âl-i İmrân, 3/25) âyetinde, kıyamette karşılaşacakları durum ifade edilmek suretiyle tehdit edilmekte[690] ve her şeyi göze alarak inkâra devam etmelerine taaccüb edildiği[691] vurgulanmaktadır.

## 4. Allah'a Oğul İsnat Etme

Yüce Allah, Yahudilerin batılda ısrar edişleri karşısında, Hz. Peygamber'i (s.a.s.), onlar hakkında taaccüb etmeye davet etmiştir:[692] *"Yahudiler: 'Üzeyir Allah'ın oğludur', dediler. Hıristiyanlar da 'Mesih, Allah'ın oğludur', dediler. Bu onların ağızlarında geveledikleri sözlerden ibarettir. Onlar, sözlerini daha önce geçmiş kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Hay Allah kahredesiler! Nasıl da haktan batıla döndürülüyorlar?"* (Tevbe, 9/30). Apaçık deliller gösterildiği halde haktan dönmek[693] ve Allah'a oğul isnat etmek gibi fahiş bir

---

687 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XI, 192; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, II, 466.

688 Bkz. Bakara, 2/80.

689 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 602; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 188-189; Ebû Hayyan, *.g.e.*, III, 466.

690 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 421; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, I, 299; Râzî, *a.g.e.*, VII, 234, Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 183.

691 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, II, 435.

692 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 36; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 32.

693 Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 185; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 124.

yalan ve iftirada bulunmak, son derece açık bir küfür ve şirktir.[694] Dolayısıyla, onların göz göre göre düştükleri bu hatalar onlar hakkında taaccübü zorunlu kılar.[695]

Kur'ân-ı Kerim'de "Ehl-i kitap" hitabıyla hem Yahudi hem de Hıristiyanlara bir arada sorular yöneltilmiş; bu uyarılardan başka, bu iki gruba ayrı ayrı da süaller tevcih edilmiştir.[696]

## C. MÜŞRİKLERE YÖNELTTİĞİ SORULAR

Kendilerine peygamber gönderilen milletlerin çoğunun müşrik olması sebebiyle ilâhî mesaj, birçok sûrede değişik üslûplarla ve belâgatlı tekitlerle tekrar edilmiştir. Kur'ân'ın, hitabını böyle çeşitli ifade tarzlarıyla tekrarlaması, onun bir üslûp özelliği olması yanında, mesajının algılanabilmesini kolaylaştırıcı bir niteliktir de.[697]

Gönülleri ilâhî mesaja kapalı olan, ona karşı alay, taaccüp ve inatçı bir tavır sergileyen müşriklerin bu yanlış tutumlarını Kur'ân; inkâr, taaccüp, tehekküm, tevbih, tahkir ve tehdit bildiren soru cümleleriyle anlatır. Azarlama bildiren sorularla,[698] kabahatlerini yüzlerine çarpar ve onları hizaya çekmek ister. Yüce Allah'ın inkârcılara yönelttiği bu soruları şu şekilde gruplandırmamız mümkündür:

### 1. Ulûhiyet

Kur'ân-ı Kerim, Arapların *Allah* adında yüce bir ilâh tanıdığını ancak, sadece tehlikeli bir durumla karşılaştıklarında O'nu hatırladıklarını haber vermektedir.[699] Oysaki Yüce Allah, kendisinin sadece dara düşüldüğünde hatırlanacak bir ilâh olmayıp her an tazim ve tesbih edilmesi gereken yegâne yaratıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu duruma Kur'ân'da sık sık

---

694 Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2511.

695 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 185.

696 Ayrıca, Allah Teâlâ'nın, Yahudilere yönelttiği sorular için bkz. Bakara, 2/44, 77, 85, 87, 91, 100; Âl-i İmrân, 3/183; Nisâ, 4/49-51, 53-54; Mâide, 5/43, 50. Hıristiyanlara yönelttiği sorular için bkz. Mâide, 5/74-76.

697 Dihlevî, *Fevz,* s. 28.

698 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 214; XX, 53-54; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* V, 121; Şeyhzâde, *Hâşiye*, III, 164.

699 Bkz. Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, s. 7.

işaret edilmektedir. Yüce Allah "Gökleri ve yeri yaratan",[700] "yedi göğün ve arşın Rabbi",[701] "yağmuru yağdırıp ölü toprağı dirilten",[702] "dünya ve içinde bulunanların kimin"[703] olduğu şeklindeki yönelttiği birçok soru ile bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Bu soruların hepsine inkârcıların: "Allah", şeklinde cevap vermeleri onların bu konuda kusurlu olduklarının kendileri tarafından belgelenmesi dışında bir şey değildir. Dolayısıyla inkârcıların, Allah'ın yaratıcı olduğunu kabul etmelerine rağmen buyruklarını yerine getirmemeleri kendilerini ilâhî kınama karşısında çaresiz bırakmaktadır. Nitekim onlar; *"O halde sakınmaz mısınız O'nun cezasından?"*,[704] *"Öyleyse neden aklınızı başınıza almıyorsunuz?"*,[705] *"Öyleyse nasıl oluyor da büyülenip gerçekten uzaklaşıyorsunuz?"*,[706] *"Öyleyse nasıl oluyor da bu gerçekten uzaklaştırılıyorlar?"*[707] gibi âyetlerdeki istifhamlarla azarlanıp susturulmaktadırlar.[708]

Yüce Allah yukarıdaki âyetlerde evrenin yaratıcısı ve sahibi olduğunu, tabiat olaylarının kendisi tarafından cereyan ettirildiğini vurgulamak suretiyle yegâne yaratıcı olduğuna dikkatleri çekmektedir. Fâtır sûresinde de insanlara rızık verenin kendisi olduğunu hatırlatarak ulûhiyetinin belgelerinden bir başkasına işaret etmektedir. *"Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın. Düşünün, göklerde ve yerde sizi rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? Ondan başka tanrı yoktur. Böyle iken nasıl oluyor da (imandan inkâra) çevriliyorsunuz?* (Fâtır, 35/3) âyeti, inkârcılara, kendilerine sahip oldukları sayısız nimetleri veren zatı unutmamaları gerektiğini ifade etmektedir.[709] Yüce Allah bu âyetteki soru cümlesi ile

---

[700] Bkz. Neml, 27/60; Ankebût, 29/61; Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38.
[701] Bkz. Müminûn, 23/86.
[702] Bkz. Ankebût, 29/63.
[703] Bkz. Müminûn, 23/84.
[704] Yunus, 10/31; Müminûn, 23/87.
[705] Müminûn, 23/85.
[706] Müminûn, 23/89.
[707] Ankebût, 29/61.
[708] Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 7; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* IV, 86; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* V, 12; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XIII, 127.
[709] Kutup, *fî Zılâl,* V, 2925.

onları, kendisinin yegâne Yaratıcı olduğunu kabule mecbur bırakan[710] ve iman etmedikleri için de kınayan bir üslûp sergilemektedir.[711]

### 2. *Allah'a İftira Etme*

İnkârcıların en belirgin vasıflarından biri de Allah'ın âyetlerini yalanlamaları ve ona iftira etmeleridir. Allah'a iftira etmek cürümlerin en büyüğüdür.[712] Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın âyetlerinden yüz çevirenlerin ve onu yalanlayanların durumu birçok âyette anlatılır.[713] Bunlardan birkaçını şu şekilde zikretmemiz mümkündür:

Müşrikler; Allah'a şirk koşmalarına, kendilerinin ve atalarının Allah'tan başka tanrılar edinmelerine gerekçe olarak, Allah'ın dilemesini ileri sürüyorlardı.[714] Bu da Allah'a iftira etmenin bir başka şeklidir. Yüce Allah, bu iddialarının tutarlı hiçbir tarafının bulunmadığını: *"De ki sizin elinizde ortaya koyacağınız bir bilgi, bir belge varsa hemen çıkarıp gösterin."* (En'âm, 6/148) âyetiyle reddetmektedir.[715] Ebû Hayyân (ö. 745/1345); âyetteki, müşriklerin iftira ve tutarsızlıklarını ortaya koyan ve aslında bir soru edatı olan *hel*'in, burada inkâr ile birlikte tehekküm de ifade ettiğini belirtmektedir.[716] Dolayısıyla kendilerinin, küfür içinde olmalarını dileyinin Allah olduğu vehmini mazeret olarak ileri sürenlere, bu yol ile apaçık reddiyede bulunulmuştur.[717]

İnkârcıların cahiliye alışkanlıklarından ve Allah'a iftiralarından bir başkası da, kendilerini nimetleri helâl ve haram kılma hususunda yetkili görmeleridir. Nitekim: *"Sekiz çift davar yarattı: koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahim-*

---

710 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VI, 256; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VII, 286; Kutup, *fî Zılâl*, V, 2925.

711 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VI, 256. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/12; Yunus, 10/31; Ra'd, 13/16; Enbiyâ, 21/30, 42; Neml, 27/59, 61-64; Kasas, 28/71-72; Sebe', 34/24; Yâsîn, 36/71, 81; Zümer, 39/52; Mümin, 40/16; Mülk, 67/20-21, 28, 30.

712 Ulutürk, Veli, *Kur'ân'a Göre Zulüm Kavramı*, İstişâre Yayınları, Kayseri-1993, s. 72.

713 Bkz. En'âm, 6/21, 93, 157; A'râf 7/37; Yunus, 10/17; Hûd, 11/18; Kehf, 18/15, 57; Ankebût, 29/68; Secde, 32/22; Zümer, 39/32; Saf, 61/7.

714 Bkz. En'âm, 6/148; Nahl, 16/35.

715 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIII, 217.

716 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 248.

717 Râzî, *a.g.e.*, XIII, 226.

*lerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer iddianızda haklı iseniz bilgi ve belgeye dayanarak bana haber verin!"* (En'âm, 6/143) âyetinde, hayvanların bir kısmını haram veya helâl kılma gayretinde bulunmaları da müşriklerin Allah'a iftirada bulunduklarını göstermektedir.[718] Âyette, onların hadlerini aşarak; "Şu helâldir, şu haramdır." şeklinde kendilerinde hüküm koyma yetkisi olduğunu gösteren sapık görüşlerinin kabul edilmediğine işaret etmek üzere istifham-ı inkârî kullanılmıştır.[719] Bu üslûp ile Allah, inkârcıları kınamakta ve azarlayıcı bir üslûpla kabahatlerini yüzlerine vurmaktadır.[720]

### *3. Kur'ân-ı Kerim*

Yüce Allah, peygamberlerden sonraki nesillerin de irşadı için, ellerinde bir vesika bulunsun diye, kendilerine hidayet yollarını gösteren ve hakkı batıldan ayıran kitaplar göndermiştir. Bu ilâhî kitaplar, Allah'ın varlığına ve birliğine birer şahit ve delildir; aynı zamanda, hem peygamberlerin hem de insanların imtihan şartlarını tamamlayan önemli bir unsurdur. Kur'ân da, Allah'ın insanlara mesajını taşıyan son kitabıdır. Allah, onda her şeyi çeşitli ifade şekilleriyle açıklamıştır.

Kur'ân-ı Kerim, kendisinin okuma-yazma bilmeyen bir ümmî zatın eseri olmadığını, Allah kelâmı olduğunu söylerken;[721] inkârcıların, onu, peygamberin uydurması olarak nitelendirmelerini de kınamaktadır.[722] *"Yoksa Kur'ân'ı kendisi uydurmuş mu diyorlar?"* (Hûd, 11/13) âyeti, istifham-ı inkârî[723] ile Kur'ân'ın, peygambere kavmini uyarmak üzere Rabb'i tarafından indirildiğini ve bu konuda şüpheye mahal bulunmadığını vurgulamaktadır.[724] Yunus sûresinin 38. ve Secde sûresinin 3. âyetlerinde de tekrarlanan yukarıdaki soru ayrıca: *"Onunkine benzer bir sûre ortaya koyun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz kim varsa hepsini de yardımınıza çağırın."*

---

718 Suyûtî, *İtkân,* II, 1058. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/144; Arâf, 7/28; Yunus, 10/59-60, 68.
719 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIII, 217.
720 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* IV, 241.
721 Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor,* s. 95-96.
722 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 191.
723 Ebû Hayyân, *a.g.e.,* V, 159; Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* IV, 146.
724 Râzî, *a.g.e.,* XVII, 94; Kutup, *fî Zılâl,* V, 2803-2805.

âyetiyle, Kur'ân'ın uydurulmuş olma iddiasını ortaya atanlara meydan okumaktadır.[725] Hz. Muhammed'in (s.a.s) çağdaşları da, sonrakiler de hiçbir zaman Kur'ân'la mukayese edilebilecek bir söz söylemeye muktedir olamamıştır. Bu işe girişenlerin hepsi, başarısız olmuş gülünç duruma düşmüş ve alay konusu edilmişlerdir.[726]

İnkârcıların Kur'ân'dan yüz çevirmeleri,[727] aslında onların Hak'tan hoşlanmadıkları içindir.[728] Nitekim gizli gizli dinlemekten zevk aldıkları bir kitaptan yüz çevirmeleri, onların Hakk'a karşı inat ve inkârlarını açıkça ortaya koymaktadır.[729] Yoksa onlar, indirilmiş tüm ilâhî kitaplar arasında mucizeliği aşikâr olan bir kitaba inanmayıp hangi kitaba inanacaklar?[730] Kur'ân'ı tasdik etmeyip başka hangi kitabı tasdik edecekler?:[731] "*Artık, bu Kur'ân'a da inanmazlarsa hangi söze inanırlar acaba?*" (Mürselât, 77/50).[732]

## *4. Peygamberler*

Peygamberler; insanlara Allah'ı, kâinatı, insanın sorumluluklarını, yaratılış gaye ve neticelerini anlatırlar. Onlar, gaybî bir Zat'ın binlerce nişan taşıyan, mucize ve âyet gösteren hususî ve sadık tercümanıdırlar. Kendi istekleri dışında bu yüce görevle görevlendirilmişlerdir.[733]

Kendilerine ilâhî görev tevdi edilmiş bu rehberler, tarih boyunca çeşitli bahaneler ve gerekçeler ileri sürülerek inkâr edilmişlerdir. Bu da, nübüvvetin insanlar için bir imtihan unsuru olmasının zaruri bir sonucudur. Allah tarafından tasvip edilmeyen bu durum, Kur'ân'ın düşündürücü, tenkit edici, kınayıcı ve azarlayıcı sorularında kendini göstermektedir:

---

725 el-Hımsî, Naîm, *Fikretü İ'câzi'l-Kurân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-ts., s. 20.

726 Bkz. el-Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzül-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Ulûm, 2. Baskı, Beyrut-1411/1990, s. 322-323; Râfi'î, *İ'câzül-Kur'ân*, s. 158-166.

727 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 381.

728 Kutup, *fî Zılâl*, IV, 2474.

729 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 313-315.

730 Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 205; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 400.

731 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII, 182. Diğer birkaç ayet için bkz. A'râf, 7/185; Yunus, 10/16; Müminûn, 23/105; Neml, 27/84; Necm, 53/59.

732 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 182. Diğer birkaç ayet için bkz. A'râf, 7/185; Yunus, 10/16; Enbiyâ, 21/10; Müminûn, 23/68, 105; Neml, 27/84; Tûr, 52/33; Necm, 53/59; Vâkıa, 56/81-82.

733 Ulutürk, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, s. 93-94.

Yüce Allah, peygamberleri inkâr edip yalanlayanları kıyamet gününde: "*Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzle karşılaşacağınızı bildirerek, sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?*" (En'âm, 6/130) buyurarak azarlamaktadır.[734] Bu âyet, gerek insan ve gerek cin topluluğunun kendi nefisleri, vicdanları ve şuurları aleyhine iftirada bulunarak, kendilerine gelen peygamberleri yalanlayacaklarını ifade etmektedir.[735] Ayrıca âyetteki, "*Sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?*" şeklindeki olumsuz soruda yer alan inkâr hemzesi, onları, kendilerini uyaran elçiler geldiğini itiraf etmeye ve bu hakikati kabul etmeye mecbur bırakmaktadır. Âyetin devamında yer alan "*Kendi aleyhimize şahitiz.*" ifadeleri de bunu açıkça göstermektedir.[736]

Peygamberliğin Mekke veya Taif'in ileri gelenlerinden birine verilmesini umutla bekleyen müşrikler,[737] bekledikleri durum gerçekleşmeyince, hak peygamberi inkâr etmiş, hakkında bir takım iftiralarla onun peygamberliğini gölgelemek istemişlerdi. Yüce Allah, aralarından Hz. Muhammed'i (s.a.s.) peygamber seçmek suretiyle ona ihsan ettiği rahmeti çok görenlere: "*O mutlak galip, her nimeti ve özellikle peygamberliği dilediğine ihsan eden Rabb'inin rahmet hazineleri, yoksa onların mı yanında?*" (Sâd, 38/9) âyetindeki soru ile karşılık vermiştir.[738] Âyetteki istifhamı inkârî,[739] onların, peygamberliği Hz. Muhammed'den (s.a.s.) alıp dilediklerine verme gibi bir imkân ve yetkilerinin bulunmadığını ortaya koyarken; risâleti vermenin ancak adaletinin ve hikmetinin gereğini yerine getiren Azîz ve Vehhâb olan Allah'a ait olduğunu vurgulamaktadır.[740]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risâletini inkâr eden müşrikleri kınayan istifham âyetlerinden biri de, Müminûn sûresindedir. Müşrikler, Hz. Muhammed'i (s.a.s.), onun asil soyunu, güvenirliliğini, doğruluğunu ve Kureyş'in en hayırlı kişisi olduğunu bildikleri halde -getirdiği gerçekler

---

734 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIII, 194; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IV, 225.
735 Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2055.
736 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 51; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 226.
737 Bkz. Zuhruf, 43/31.
738 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3013.
739 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 370.
740 Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 361; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VII, 8; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 370.

kendi arzu ve beklentilerine uymadığı için-, onu mecnunluk, büyülenmişlik ve şairlikle itham etmişlerdi.[741] Kur'ân da onların bu tutumunu: *"Yoksa şu aralarında yaşamış olan Resulü, tanıdıkları biri olmadığı için mi reddediyorlar?"* (Müminûn, 23/69) âyetinde yadırgamıştır. Âyetteki soru, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) asaletini, çocukluğundan itibaren doğruluğunu ve güvenirliliğini bildikleri, onu tam manasıyla tanıdıkları halde yine de ondan yüz çeviren inkârcıları kınamak amacıyla kulllanılmıştır.[742]

Müşrikler gerek Allah'a, gerekse peygambere iman konusunda takındıkları olumsuz tavırları sebebiyle kendi kötü sonlarını hazırlamışlardır. Onların Allah ve peygamberlere karşı bu umursamaz, alaycı, inkârcı tavırları, Kur'ân'da defalarca eleştirilmiş ve aralarında istifham üslûbu da[743] bulunan değişik ifade tarzlarıyla aktarılmıştır.

### 5. Melekler

İnsanlık tarihi boyunca, ilâhî olsun gayr-i ilâhî olsun bir inanca sahip olan her toplumda, meleklerin mevcudiyetine inanılmıştır.[744] Bu varlıklar hakkında tarih içinde zaman zaman yanlış kanaatler ve sapmalar da ortaya çıkmıştır. Putperestlerin, bu ruhî varlıklara cinsiyet izafe etmeleri, bu sapmalardan biri olarak görülmektedir.

Kur'ân, meleklere cinsiyet izafe eden bu görüş sahipleriyle tartışarak onlara görüşlerinin yanlışlığını anlatmaktadır.[745] Bazen bunu tenkit edip kınayıcı bir istifham üslûbuyla yapmaktadır: *"Onlara (Mekkelilere) sor bakalım: (hâlâ şirklerine devam edip) kız evlatları senin Rabb'ine, erkek evlatları da kendilerine mi isnad edecekler?"* (Sâffât, 37/149) âyetindeki istifham ile melekleri Allah'ın kızları olarak nitelendirenler kınanmıştır.[746] Dihlevî (ö. 1176/1764); bu âyetin, putperestlerin, bayağı şeyleri Allah'a nisbet

---

741 Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 36-37.

742 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 351; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 382. Diğer birkaç ayet için bkz. A'râf 7/184; Yunus, 10/2; Müminûn, 23/70; Kasas, 28/65; Tûr, 52/30, 40; Kalem, 68/6, 46; Meâric, 70/36-37.

743 Bkz. A'râf 7/147; Yunus, 10/52; Neml, 27/90; Sebe', 34/17, 33; Mutaffifîn, 83/36.

744 Erbaş, Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yayıncılık, İstanbul-1998, s. 329.

745 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3000.

746 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VI, 324; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 360.

etmelerinin çirkinliğini dile getirdiğini, onların teşbih konusundaki sapık görüşlerini de çürüttüğünü ifade etmiştir.[747]

Yüce Allah, kendisine çocuk nisbet edenlerin art niyetlerine, İsrâ sûresindeki benzer bir ifade ile dikkat çekmiş ve: "*Ya! Demek Rabb'iniz sizi erkek evlatlarla onurlandırdı da, sizin iddianıza göre, işi bilmiyormuş gibi, melekleri de biçare kız çocukları olarak kendisine ayırdı, öyle mi?*" (İsrâ, 17/40) buyurmuştur. Müşrikler bu sözü, akılları sıra, değersiz kabul ettikleri kızları Allah'a, şerefli kabul ettikleri erkekleri kendilerine nisbet etmek için söylemişlerdi.[748] Bu durum hikmete ters düşer; çünkü bir şeyin iyisinin kendilerinin, kötüsünün efendilerinin olması söz konusu olamaz.[749] Âyetteki istifham ile putperestler tasvip edilmeyen bu tutumları sebebiyle[750] kınanmışlardır.[751]

### 6. *Ahiret*

İnkârcılar, dünya hayatından başka hayatın varlığına inanmamakta,[752] öldükten sonra diriltilmeyi de kabul etmemektedirler. Oysa Kur'ân, ahiretin varlığını; gerek insanın[753] gerekse göklerin ve yerin yaratılışını[754] tasvir ettiği birçok âyetinde çok açık ve anlaşılır bir mantık ve üslûpla izah etmektedir. Öldükten sonra dirilişi ve ahiretin varlığını ortaya koyan bu üslûplardan biri de istifham üslûbudur.

Müşrikler, ahiretin varlığını inkâr ederken, bazen alaycı bir tavır takınırlar.[755] Bunu kendilerine vadedilen azabın geciktiğini ileri sürerek dile getirirler. Onlar, kendilerinden emin oldukları, azap ve helâke uğrayacaklarına ihtimal vermedikleri için bu tutumu sergilemektedirler. Allah'ın azabının çabucak gelmesini istemekten esas maksatları, ahiret ve onun

---

747 Dihlevî, *Fevz*, s. 27.
748 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XX, 215.
749 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 450; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 36.
750 Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 450; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 28; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 36.
751 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VI, 36. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/101; Sâffât, 37/150, 153, 156; Tûr, 52/39; Necm, 53/21.
752 Bkz. En'âm, 6/29; Câsiye, 45/24.
753 Bkz. Hac, 22/5; Kıyâme, 75/37-38; Târık, 86/5.
754 Bkz. Ra'd, 13/2-3; Ahkâf, 46/33; Ankebût, 29/19-20; Kâf, 50/6-7.
755 İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VI, 55.

varlığını ileri süren peygamberle alay etmek ve ona hakaret etmektir[756]. Fakat Yüce Allah, inkâr ettikleri azabın, kendilerine ansızın geldiğinde esas alay edilecek duruma kendilerinin düşüp suspus olacaklarını; tehekküm ve tebkit ifade eden şu âyette gözler önüne sermektedir:[757] *"Hâlâ, onlar bizim azabımızın çarçabuk gelmesini mi istiyorlar?"* (Şuarâ, 26/204). Kur'ân, ahireti inkâr edenleri, inkâr ettikleri azaba uğrayıp artık konuşmaya mecallerinin kalmayacağı bir gün gelmeden önce böylesi canlı ve etkili bir anlatımla uyarmaktadır.

Dünyada baki kalacaklarına, tekrar diriltilmeyeceklerine dair yemin edenlere[758] benzer bir uyarı da, daha şiddetli bir azarlamanın sezildiği:[759] *"Peki, daha önce hiç zeval bulmayıp sürekli yaşayacağınıza dair yemin eden, siz değil miydiniz?"* (İbrahim, 14/44) âyetidir.

Yeniden dirilişi inkâr edenlerin, istifham ile uyarıldığı âyetlerden biri de Meryem sûresindedir: *"O insan, hiç düşünmüyor mu ki o, hiçbir şey değilken, Biz onu yaratıp var ettik?"* (Meryem, 19/67). Bu âyetteki istifham hemzesi, insanın ahireti inkâr etmemesi için ilk yaratılış hâlini düşünmesi gerektiğine dikkatleri çekmektedir. Böylece, ahiret hayatını inkâr eden insana, bu yanlış kanaati değiştirmesi yolunda etkili bir uyarı daha yapılmış olmaktadır.[760]

### *7. Mescitlerde Allah'ın Adının Anılmasına Engel Olma*

Kur'ân-ı Kerim, Allah'ın anılmasını engellemeyi zulüm olarak kabul etmiş, bunun ibadetler için tahsis edilmiş mekânlarda yapılmasını ise daha büyük bir zulüm olarak nitelendirmiştir. Bu sebeple ilâhî bir görevi ve insanî bir hakkı engellemek isteyenleri, azaba uğrayacakları konusunda uyarmıştır. Allah böyle kimseleri cezalandıracağını:[761] *"Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hâle gelmesine çalışanlardan daha zalim kim olabilir?"* (Bakara, 2/114) âyetinde gözler önüne

[756] Kutup, *fî Zılâl,* V, 2618. Diğer bir ayet için bkz. Sâffât, 37/176.
[757] Zemahşerî, *Keşşâf,* III, 130; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VII, 41.
[758] Zemahşerî, *a.g.e.,* II, 383; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* IV, 284; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* II, 101.
[759] Ebû Hayyân, *a.g.e.,* V, 425.
[760] Zemahşerî, *a.g.e.,* II, 518; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* V, 186.
[761] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* IV, 9.

sermiştir. Âyetteki inkârî istifham[762] ile böyle kimselerin ne kadar büyük haksızlık ve zulüm içerisinde oldukları da vurgulanmıştır.[763]

Geçmişte bu tavrı sergilemeleri dolayısıyla Allah'ın azabına duçar olan müşrikler bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Yüce Allah, inananları Mescid-i Haram'a sokmayan müşrikleri: *"Allah ne diye onları cezalandırmasın ki? Onlar, kendileri Mescid-i Haram'ı yönetmeye lâyık olmadıkları halde, üstelik orayı ziyaret etmek isteyen müminleri de geri çeviriyorlar?"* (Enfâl, 8/34) âyetiyle tavsif etmektedir. Âyetteki takrîrî istifham,[764] yasakçı zihniyete sahip bu tutumun devam etmesi hâlinde onların azaba uğramalarının kaçınılmaz olduğunu teyit etmektedir.[765]

Allah'ın anılmasına engel olmak, elbette hiçbir zaman ve hiçbir mekânda tasvip edilmeyen bir durumdur. Ancak bu engellemenin, mescitlerde yapılması elbette daha çirkin ve kabul edilemez bir durumdur.

## *8. Putlar*

Müşrikler, kendilerini Allah'a yaklaştırmaları[766] ve Allah katında kendilerine şefaatçi olmaları için putlara taptıklarını iddia etmektedirler. Oysaki kendilerine bile faydası olmayan putların, başkasına şefaatçi olması nerede...[767]

İnkârcıların Allah'ı terkederek cansız şeylere tapmaları, Kur'ân-ı Kerim'de istifham üslûbuyla da anlatılmıştır. Bu anlatım ile yöneltilen soruların amacı, cevap almak değil, ayıplamak ve azarlamak suretiyle,[768] hiçbir dayanağı bulunmayan şirk inancının düşüklüğünü ifade etmek[769] ve yaratanın sadece Yüce Allah olduğunu vicdanlara yerleştirmektir.[770]

Kur'ân'da, putperestlerin cansız nesnelerden yardım beklentilerinin bir kuruntudan ibaret olduğu, putların çaresizlikleri gözler önüne serilerek

---

762 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* I, 149.
763 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* IV, 10; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* I, 526.
764 Ebû Hayyân, *a.g.e.,* IV, 484; Halebî, *Dürrü'l-Masûn,* V, 599.
765 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 156; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 102; Ebû Hayyân, *a.g.e.,* IV, 484.
766 Bkz. Zümer, 39/3.
767 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* I, 251; Râzî, *a.g.e.,* VII, 10.
768 Kutup, *fî Zılâl,* V, 2605.
769 Bkz. Nesefî, *a.g.e.,* III, 75; Kutup, *a.g.e.,* V, 2771.
770 Bkz. Kutup, *a.g.e.,* V, 2772-2773.

anlatılmaktadır. Putların acziyet ve zaaflarının ortaya konulduğu âyetlerden biri: *"De ki sizin Allah'a ortak saydığınız şeriklerden, mahlûkatı yaratıp onları ölümlerinden sonra da diriltebilen var mıdır?"* (Yunus, 10/34) âyetidir.[771] Âyetteki istifham-ı inkârî ile inkârcılar, bu tutumlarından dolayı kınanmıştır.[772] Burada çok açık olan sözün, bir istifham tarzında sunulması, cevabın da: *"De ki: ancak Allah, ilkin yaratıp sonra diriltmeye kadirdir. Öyleyse nasıl oluyor da bu hakikatten vazgeçiriliyorsunuz?"* (Yunus, 10/34) şeklinde muhataplara bırakılması, bu tarzın daha etkili bir anlatım oluşundandır.[773]

Ayrıca putlardan hidayet bekleyen müşriklere, onların kendilerini doğruya ulaştıramayacakları: *"De ki o şeriklerinizden hakikate götürecek var mı?"* (Yunus, 10/35) âyetinde ifade edilmektedir. Zira kâinatı yaratacak, sonra onu yokedip sonra tekrar yeni baştan yaratacak ne ferd ne de bir cemaatin bulunması mümkün değildir.[774] Dünya ve ahiretteki bütün iyiliklere ulaştıran, ruh ve bedendeki bütün mükemmellikleri sağlayan Allah'tır. Dolayısıyla acziyeti aşikâr olan putlardan medet umanların, akıllarını gereği gibi kullanamadıkları için kınanması da kaçınılmaz olmaktadır.[775] Bu anlatımdan maksat, münakaşa etmek değil yanlış yolda olan müşrikleri doğruya irşattır.[776] Âyetin devamındaki: *"Ne oluyor size? Nasıl böyle yanlış hükmediyorsunuz?"* (Yunus, 10/35) ifadesi ile putperestler âdeta ölüm sessizliğine büründürülmüş olmaktadırlar.[777]

### 9. *Kendilerini Emniyette Görme*

İnkârcılar, önceki kavimlerin hazin sonlarından ders almayarak, kendilerini emniyette görme gafletinde bulunurlar. Oysaki kendilerini emniyette görmelerini haklı kılacak vesileleri de yoktur.[778]

---

771 İbn Atiyye, *Muharreru'l-Vecîz,* VII, 146.
772 Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* IX, 115-116.
773 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVII, 89.
774 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 157; Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2714.
775 Râzî, *a.g.e.*, XVII, 91; Bikâî, *a.g.e.*, IX, 115-116.
776 Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2715.
777 Bikâî, *a.g.e.*, IX, 117. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/255; En'âm, 6/63-64, 164; A'râf 7/191, 195; Ra'd, 13/33; Nahl, 27, 71-72, 75-76; Enbiyâ, 21/21; Şuarâ, 26/92-93; Kasas, 28/62, 74; Rûm, 30/28, 35, 40; Fâtır, 35/40; Zümer, 39/29, 43; Kalem, 68/41.
778 Bkz. Tûr, 52/32, 36, 38, 41, 43; Kamer, 54/43-44, 47; Kalem, 68/37-39.

Bu sebepsiz ve haksız emniyet telakkisi, onların, Allah tarafından uyarılmalarına sebep olmuştur. Cenâb-ı Hak, onları kökten imha azabıyla tehdit ederek: *"Peki, o ülkelerin ahalisi, geceleyin uyurken satvetimizin kendilerine baskın hâlinde gelivermesinden emin mi oldular? Yoksa onlar güpegündüz eğlenirlerken azabımızın, kendilerine gelmesinden emin mi oldular?"* (A'râf 7/97-98) buyurmuştur. Bu ifadelerdeki istifham-ı inkârî[779] ile Allah, onları kınamış ve tehdit etmiştir. Azabın da kendilerine gece uykusu veya kuşluk vakti gibi zamanlarda[780] ineceğini haber vermiştir. Bu vakitler, genel olarak kişilerin istirahat zamanları olduğundan, bu anlarda insanların başlarına gelen olaylar onlara şok etkisi yapabilmektedir.[781] Aynı şekilde bu kişilere azabın yine umulmadık bir yönden geleceği de:[782] *"Yoksa onlar, Allah'ın ansızın kendilerini azapla bastırmasından emin mi oldular?"* (A'râf 7/99) âyetinde bildirilmiştir. Bu âyette istifham, sakındırma amacıyla kullanılmıştır. Gafletleri ve cehaletleri sebebiyle Rab'lerini tanımayan, O'ndan korkmayan bu kimseler, dünya ve ahirette en fazla hüsrana uğrayacak kimselerdir. Dolayısıyla inkârcılar, sergiledikleri bu tutumlarıyla da kendilerini dünyada zarara, ahirette de en şiddetli azaba maruz bırakmış olurlar.[783]

Helâk olan toplumların yurtlarına vâris olanlar, işledikleri günahlarla kendi helâklerini hazırlamış olurlar. Yüce Allah bunu: *"Önceki sahiplerinden sonra dünya mülküne vâris olanlar hâlâ şu gerçeği anlamadılar mı ki, eğer dilemiş olsaydık kendilerini de günahları sebebiyle musibetlere uğratırdık?"* (A'râf 7/100) âyetiyle vurgulayarak bu kişilere uyarıda bulunmaktadır.[784]

Kötülük yapanların kendilerini emniyet içinde görmeleri zaten garip karşılanacak bir durumdur. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve ashabına eziyet etmek için gizlice çaba sarfeden Mekke müşrikleri de yaptıkları bu kötülükler sebebiyle:[785] *"Şer planları hazırlayanlar, emin mi oldular? Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmesinden yahut hiç ummadıkları bir yerden azabın gelmesinden yahut gezip dolaşırlarken Allah'ın kendilerini kıskıvrak yakalama-*

---

779 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 98; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIV, 185; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 66.
780 Râzî, *a.g.e.*, XIV, 185.
781 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, IV, 351.
782 Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 98; Elmalılı, *Hak Dini*, III, 2221.
783 Râzî, *a.g.e.*, XIV, 186.
784 Râzî, *a.g.e.*, XIV, 187.
785 Râzî, *a.g.e.*, XX, 38; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 479.

*sından?"* (Nahl, 16/45-46) âyetinde istifham cümlesiyle tehdit edilmiş[786] ve bu tutumlarından vazgeçirilmek istenmiştir.[787] Bu tarz bir anlatımla Yüce Allah; Karun'u yere batırdığı, Lût (a.s.) kavmini hiç beklemediği bir anda gökten bir azap göndererek helâk ettiği gibi kendilerini de benzer bir akıbetle cezalandırılabileceğini hatırlatmıştır.[788]

## *10. Atalarına Uymada Aşırı Gitme*

Kur'ân-ı Kerim, fikir ve inançları taklitten öteye gitmeyenlere, taklit edegeldikleri kimselerin yanlış kimseler olması hâlinde, içinden çıkılamaz bir batağa saplanmış olacaklarını haber verir.[789] Ataları körü körüne taklidin yanlışlığını onlara kanıtlamaya çalışır.[790] Âyetlerde müşriklere yöneltilen sorularla bu durum gözler önüne serilmektedir:

Taklide yönelen müşrikler hakkında:[791] *"Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar?"* (Bakara, 2/170) âyeti nazil olmuştur.[792] Bu âyette, atalarını körü körüne taklit eden müşrikler, tevbîh ve takri' manası taşıyan istifham hemzesiyle kınanmış ve kabahatleri suratlarına çarpılmak suretiyle azarlanmışlardır.[793] İnkârcılar, çoğunlukla atalarının izinde olmayı, kendi düşünceleri adına bir haklılık sebebi sayarlar. Zaten şirkin temelinde de bu tür bir kör taklit yatar. Fakat Kur'ân-ı Kerim, muhakemesiz, mantıksız ve gerçeğe dayanmayan böyle bir taklidi reddeder.[794] Âyetteki istifham ile inkârcıların, dini konular hakkında hiçbir hususu akledemeyen ve kendilerini doğruya ulaştıramayacak olan atalarını taklit etmeleri reddedilmiş ve bu hâllerine taaccüp ifade edilmiştir.[795]

---

786 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XX, 38.
787 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* V, 117.
788 Râzî, *a.g.e.*, XX, 38. Diğer birkaç ayet için bkz. Yusuf, 12/107; Nahl, 16/46-47; İsrâ, 17/68-69; Kasas, 28/57; Mülk, 67/16-17.
789 Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu,* İlim ve Kültür Yayınları, Bursa-1983, s.170.
790 Dihlevî, *Fevz,* s. 27.
791 Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 328; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 188.
792 Bir rivayete göre de bu ayet, İslâm'a davet edilen bir grup Yahudi hakkında nazil olmuştur (Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 328; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 188).
793 Râzî, *a.g.e.*, V, 7; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 188.
794 Ulutürk, *Kur'ân'a Göre Zulüm Kavramı,* s. 21.
795 Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 328.

Hâsıl-ı kelâm bu üslûp ile muhataba, bu tür saplantılar içinde olanlara aldırış etmemeleri ve Hak'tan başkasına tâbi olmamaları, aksi halde zarara uğrayacakları mesajı verilmiştir.

"Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde atalarına tâbi olacaklarını söyleyenlere, Yüce Allah, bir kez de: *"Peki, şeytan atalarını o harlı ateş azabına çağırmış olsa da mı onların peşinden gidecekler?"* (Lokmân, 31/21) âyeti ile uyarıda bulunmuştur. Üstelik bu tutumlarının kendilerini alay konusu yapacak kadar basite indirgeyeceğini tehekküm ifade eden istifham hemzesiyle pekiştirircesine;[796] *"Ona tâbi mi olacaksınız?"* denmiştir.[797]

Atalarını rehber kabul eden inkârcılar, helâk edilme korkusunu benliklerinde iyice hissedince[798] şirkin ataları tarafından icad edildiğini söylemek suretiyle[799] azaptan kurtulma yolu ararlar: *"Şimdi o batılı başlatanların yaptıkları sebebiyle bizi imha mı edeceksin?"* (A'râf 7/173) âyeti, kendilerinden böyle bir bahane kabul edilmeyeceğini haber vermektedir. Nitekim her bireyin, kendi adına verilmiş taahhüdünün kendilerine hatırlatılması bu beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini ortaya koymaktadır.[800]

## *11. İbret Alma*

Kur'ân-ı Kerim çoğu kez, ibret alması için muhataptan, evreni tefekkür vesilesi yapmasını ister. Yüce Allah'ın hikmetinin gerektirdiği şekilde yaratılan bu evrende, ibret alınacak nice deliller vardır. Kur'ân-ı Kerim bu delilleri bazen ihbarî bir anlatımla, bazen de istifham üslûbu ile muhatabın dikkatine sunar. Kur'ân-ı Kerim'de, "İnsanın yaratılışı",[801] "insana sunulan nimetler"[802] ve "bu nimetlerin oluşumu",[803] "kâinatın yaratılışı ve bu

---

796 Kutup, *fî Zılâl,* V, 2793.
797 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* VI, 172; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VII, 185.
798 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XV, 53.
799 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 130; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* II, 85.
800 Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2334. Diğer bir ayet için bkz. Lokman, 31/21.
801 Bkz. Bakara, 2/28; Fâtır, 35/37; Yâsîn, 36/77, Vâkıa, 56/59, 62; Kıyâme, 75/3, 38; Mürselât, 77/20; Abese, 80/18; Mutaffifîn, 83/4; Târık, 86/5; Beled, 90/8-9.
802 Bkz. Rûm, 30/37; Lokmân, 31/20; Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.
803 Bkz. En'âm, 6/95-96; Şuarâ, 26/7; Secde, 32/27; Vâkıa, 56/63-64.

yaratılışın safhaları",[804] "tabiat ve tabiat olaylarının meydana gelişi",[805] "geçmiş milletlerin akıbetleri"[806] gibi konular, hep istifham üslûbunun, anlatılanlardan mutlaka ibret alınması gerektiğini ortaya koyan tarzıyla ele alınır.

Nitekim: *"Gökyüzünün genişliğinde Allah'ın emrine râm olarak uçan kuşları görmezler mi?"* (Nahl, 16/79) âyetinde Yüce Allah, kuşu uçabilecek havayı da kendisinde uçulabilecek bir biçimde yarattığını ifade etmek suretiyle, kudret ve hikmetinin delillerinden birini zikretmektedir. Bunların hepsi, ibret alınması amacıyla zikredilmiştir.[807] Dolayısıyla, kuşların uçması bile kendisinde ibret alınacak yönler bulunan bir hadisedir.[808] Evrendeki âyetler, teemmül ve tedebbür edildiğinde, kalplerin ve akılların derinliklerine ulaşabilecek nice ibret belgelerinin farkına varılabilecektir. Bu belgelerden gerekli dersleri çıkarıp ibret alanlar kendi lehlerine bir iş yapmış olurlarken; evrenden ve ondaki delillerden ibret almayıp zarara uğrayanlar da kınanırlar.[809]

Yüce Allah bir başka âyette de, inkârcıları nâmütenâhi kudretinden haberdar etmek suretiyle uyarmaktadır: *"Görmüyorlar mı ki Allah'ın yarattığı şeylerin gölgeleri bile nasıl sağdan soldan sürünüp Allah'a secde ederek dönmektedir?"* (Nahl, 16/48) âyetinde, göklerin ve yerin, ruh ve madde âleminin tasarrufunun kendisine ait olduğunu bildirmiştir.[810] Kendisi dışında kalan her şeyin kendi yüceliğine boyun eğdiğini bildiren Yüce Allah, âyetteki istifhamı da inkârcıların ibret almaları için kullanmıştır.[811] Ayrıca O, buradaki istifham-ı inkârî[812] ile sonsuz kudretinden sarf-ı nazar edenleri uyarmaktadır.[813] Âyetteki istifham, ibret almayanları kınamakta veya

---

804 Bkz. Yunus, 10/3; İsrâ, 17/99; Enbiyâ, 21/30-31; Müminûn, 23/80; Ankebût, 29/19; Rûm, 30/8; Secde, 32/4; Fussilet, 41/9; Mülk, 67/3; Nebe', 78/6-7, 25-28; Nâziât, 79/27; Ğaşiye, 88/17-20.

805 Bkz. Sebe', 34/9; Mümin, 40/81; Vâkıa, 56/68-72; Mülk, 67/19.

806 Bkz. Tâhâ, 20/128; Hac, 22/44, 46; Furkân, 25/40; Kasas, 28/78; Ankebût, 29/67; Rûm, 30/5, 9; Secde, 32/26; Sebe', 34/45; Fâtır, 35/26, 44; Yâsîn, 36/31; Mümin, 40/5, 21, 82; Muhammed, 47/10; Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 51; Mülk, 67/18; Müzzemmil, 73/17; Mürselât, 77/16.

807 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XX, 90; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 506.

808 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* IV, 362.

809 Ebû Hayyân, *a.g.e.,* IV, 429.

810 Râzî, *a.g.e.*, XX, 40.

811 Râzî, *a.g.e.*, XX, 47.

812 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* V, 118.

813 Râzî, *a.g.e.*, XX, 40.

ibret verici bu kâinat hadiseleri karşısında hâlâ Allah'a şirk koşanların hâline taaccüp edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[814]

*İbret almak isteyenler için göklerde ve yerde nice alâmetler vardır.*[815] Bu alâmetler, inat etmeyen, kulaklarını hakka tıkamayanlar için son derece açık deliller niteliğindedir.

## *12. Azap*

Allah'ın dinine tâbi olmamak ve ondan yüz çevirmek için, gerçekleşeceğine kendilerinin de inanmadığı mucizeler isteyen inkârcılar, istifham üslûbu ile tehdit edilmişlerdir.[816]

Hz. Peygamber (s.a.s.), azabedilmekle uyardığı inkârcılardan, vadedilen o azabın hemen gelmemesinden ötürü alaycı tepkiler almıştı.[817] Yüce Allah da peygamberine: "*Onlar, sadece kendilerinden önce gelip geçmiş milletlerin unutulmaz azap günleri gibi bir gün gözlüyorlar değil mi? Gözleyin, ben de sizinle beraber bekliyorum!*" (Yunus, 10/102) buyurmakla, Mekke'li inkârcılara ve aynı tutum içerisinde bulunanlara[818] tehdit dolu ifadelerle mukabele etmesini emretmiştir.[819]

Benzer durum: "*Olan olduktan sonra mı ona iman edeceksiniz? Ya şimdi ha! Hani siz bunu çarçabuk istiyordunuz?*" (Yunus, 10/51) âyetinde de görülmektedir. Âyette müşriklere: "Daha önce istihza yoluyla o azabı acele istediğiniz halde, ye's hâlindeyken iman ederek, o imandan faydalanmayı mı umuyorsunuz?" gibi bir soru yöneltilmiştir. Onların iman etmeyeceklerini zaten bilen Yüce Allah'ın bu üslûbu, onları son derece kınayıcı ve kabahatlerini yüzlerine çarpıcı bir bir tarzdadır.[820] Âyetteki istifham, aynı zamanda alay etmek için istedikleri azabın, kendilerini alay edilir konuma düşürdüğünü de anlatmaktadır.[821]

---

[814] Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 480.
[815] Yusuf, 12/105.
[816] Ebû Hayyân, *a.g.e.,* V, 474-475.
[817] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVII, 170.
[818] Ebu's- Suûd, *İrşâd,* IV, 178.
[819] Râzî, *a.g.e.,* XVII, 170; Ebû Hayyân, *a.g.e.,* V, 194; Ebu's-Suûd, *a.g.e.,* IV, 178; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XI, 195.
[820] Râzî, *a.g.e.,* XVII, 109.
[821] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* IV, 29-30.

Azaptan kurtuluş vesilesi olabilecek tevbe, dünyadan ayrılmadan iman etmeye bağlıdır. Aksi takdirde: *"Şimdi mi? Hâlbuki bundan önce isyan etmiştin, bozgunculardan olmuştun."* (Yunus, 10/91) âyetinde belirtildiği gibi pişmanlık duymak için geç kalınmış olunacağı ifade edilmektedir. Âyetteki istifham, isyan, ifsad ve benzeri kötülükler yüzünden kınamaya maruz kalacak kişinin, yaşamaktan ümidini kesip, ölümü yakinen hissettiği andaki imanın kabul edilmeyeceğini ifade etmektedir.[822]

### *13. Mucize İsteme*

Kur'ân-ı Kerim'de; müşriklerin, kendilerine peygamberliğini kanıtlaması için Hz. Muhammed'den (s.a.s) mucize istedikleri anlatılmaktadır.[823] Aslında inkârcıların bu istekleri, kendilerinin gerçekleşeceğine ihtimal vermedikleri şeyler istemek suretiyle, ilâhî çağrıya bahane aramaktan başka bir şey değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in pek çok mucizesi bulunmaktadır. O mucizelerin en büyüğü, karşısında en mahir edip ve filozofların söz söylemekten aciz kaldığı ve icazı kıyamete kadar baki kalacak Kur'ân'dır.[824] İşte bu Kitab'ın okunması, mucize isteyenlere en büyük mucizedir.[825] Nitekim: *"Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz onlara kâfi gelmiyor mu?"* (Ankebût, 29/51) âyeti, Kur'ân mucizesinin, hakkı isteyen, her zaman ve her yerde kendilerine okunan Kur'ân'a teannüt etmeyenleri, diğer mucizelerden müstağni kılacağını haber vermektedir.[826]

Tarih boyunca peygamberlerden mucize talebinde bulunanlar hep olagelmiştir. Maalesef, mucize talep ve beklentilerine karşılık verilenlerin akıbeti çok hazin olmuştur. Zira onların, mucizelere şahit olmalarından sonra da inançlarında bir değişiklik olmamış ve sonunda inkârları sebebiyle helâk olup gitmişlerdir. *"Kendilerinden önce imha ettiğimiz hiç bir şehir*

---

822 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 166; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 173; Âlusî, *Rûhu'l-Meânî,* XI, 182. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/210; Âraf, 7/53; Nahl, 16/33; Sebe', 34/52.

823 Bkz. Nisâ, 4/153; En'âm, 6/8, 37, 124; Hûd, 11/12; Ra'd, 13/7, 27; Hicr, 15/7; İsrâ, 17/90-93; Furkân, 25/21; Ankebût, 29/50; Zuhruf, 43/53; Müddessir, 74/52.

824 Müşriklerin mucize istemleri için bkz. bu çalışma, s. 194-195.

825 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 152; Kutup, *fî Zılâl,* V, 2746.

826 Zemahşerî, *Keşşâf,* III, 209; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 152. (Bu ayetin Yahudiler hakkında nazil olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 209; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 152).

*halkı iman etmedi, şimdi bunlar mı iman edecekler?"* (Enbiyâ, 21/6) âyeti onların bu durumunu gözler önüne sermektedir. Âyette inkârcılara, kendilerinden önceki toplumların benzer durumları hatırlatılmakla, onların durumuna düşmeden toparlanma fırsatlarının olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca istedikleri mucizelerin verilmesi hâlinde, kendilerinin de inanmayacakları,[827] âyetteki inkâr ve istib'âd için kullanılan istifham ile teyit edilmektedir.[828]

### *14. Kendilerine Verilenleri Ebedî Sanma*

Kendilerine biraz mühlet, mal ve çocuklar verilmesini; içinde bulundukları zevk ve sefayı kalıcı sanan inkârcılara: *"Kendilerine verdiğimiz servet ve evlatlarla iyiliklerine koştuğumuzu mu sanıyorlar?"* (Müminûn, 23/55-56) âyetiyle, tüm bunların birer imtihan unsuru olduğu uyarısı yapılmaktadır. Bu uyarı, âyetteki istifham ile inkârcıların gafletlerini, alay ve tehekküm ile ifade eden bir boyuta ulaşmıştır.[829]

Kendilerine verilen dünya nimetlerini kalıcı sananlara, istifham ile benzer bir uyarı da Kasas sûresinde yapılmıştır: *"Size verilen nimetler, geçici dünya metaı, dünyanın süsüdür. Allah'ın size sakladığı ahiret mükâfatı ise daha hayırlı, daha devamlıdır. Hâlâ aklınızı çalıştırmayacak mısınız?"* (Kasas, 28/60). Bu âyette, ancak kalıcı ve geçici nimetler arasındaki farkı anlayacak kapasitede bir aklın doğru tercih yapabileceğine dikkatler çekilmiş[830] ve aklını gereği gibi kullanamayanlar kınanmıştır.[831] Unutulmamalıdır ki yeryüzünde hiçbir felaket, hiçbir sıkıntı olmasa, hayat şartları mükemmel de olsa, nihayet bunlar geçici dünya hayatının süsü olmaktan öteye geçemez. Mahiyet bakımından daha hayırlı ve devamlı olan ise kalıcı olan ahiret yurdudur.

## *D. MÜNAFIKLARA YÖNELTTİĞİ SORULAR*

Kur'ân-ı Kerim'de, kendilerine istifham üslûbuyla hitap edilenler arasında münafıklar da bulunmaktadır. Bu anlatım tarzıyla onların, Allah

---

827 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 563; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* V, 251.
828 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* VI, 277; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* II, 256.
829 Kutup, *fî Zılâl,* IV, 2472.
830 Kutup, *a.g.e.,* V, 2705.
831 Ebû Hayyân, *a.g.e.,* VII, 122.

ve Resulü'ne karşı tutumlarına, Kur'ân'ı iyice düşünmeme, tevbe etmeme, belâlar ile imtihan olma, öncekilerin durumlarından ders çıkarmama, inkârcıları dost edinme gibi özelliklerine ve inanç noktasındaki çarpık düşüncelerine değinilmiştir. Bu yanlış tavır ve tutumları, kendilerine takrir ifade eden istifham kullanımıyla ikrar ettirilmek istenmiştir. Ayrıca onlar, taaccüp, tevbih ve takri' gibi takriri destekleyici manaları da bünyesinde bulunduran bu anlatım ile tenkit ve reddedilmişlerdir:

### *1. Hz. Peygamber*

Münafıklar, hem inanç hem de davranış olarak çelişki içerisindedirler. İnanmadıklarını gün yüzüne çıkaramama, belki de bu çelişkili, tutarsız hâllerinin bir sonucudur.

Münafıkların, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı duydukları kin ve nefret malûmdur. Üstelik bu kin ve nefret, içlerini kemirecek kadar ileri boyuttadır. Bu sebeple fırsat buldukları ortamlarda, içlerinde olan bu duyguları açığa çıkarma cür'etini kendilerinde bulur ve kendi aralarında Hz. Peygamber'i alay konusu bile yaparlar. Nitekim Resûlullah ile birlikte Tebük Gazve'sine giderken, öndeki bölükte olmayı bile fırsat bilerek, Kur'ân ve Hz. Peygamber'le (s.a.s.) alay etmeleri bunu gösterir.[832] *"Demek, siz Allah ile O'nun âyetleri ile ve O'nun Resul'ü ile eğleniyordunuz ha!"* (Tevbe, 9/65) âyetindeki anlatım ile münafıklar kınanmaktadırlar.[833] Halebî (ö. 756/1355) âyetteki kınamanın, kabahatlerini yüzlerine çarpıcı bir ifade niteliği taşıdığı görüşündedir.[834] Âyette böyle bir tavır sergiledikleri ifade edilen münafıkların, aynı zamanda bu tarz bir ifade ile tehdit edildikleri de belirtilmiştir.[835]

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı kalplerindeki nefret had safhaya varan münafıklara:[836] *"Fakat işlediklerinin cezası olarak başlarına bir musibet geldiği zaman ne olur? Onlar hemen sana gelir, yemin billâh ederek 'Vallahi maksadımız sırf iyilik yapmak ve arabulmaktan ibaret idi.' derler."* (Nisâ, 4/62) âyetindeki istifham ile tehditte bulunulmuştur.[837] Onlar senden çekinip korkacakları

832 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, 119; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, V, 67; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 79.
833 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 200; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 78-80.
834 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, VI, 77.
835 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 67.
836 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 125.

bir suç işleyip sonra da ister istemez sana gelerek, 'Biz bu kabahatimizle, ancak bir hayır ve yarar kastetmiştik' deyip yalan yere yemin edip gam ve kederin doruğuna ulaştıkları zaman hâlleri nice olur." şeklinde uyarıda bulunulmuştur.[838]

Ayrıca Allah ve Resul'üne karşı tavır takınan münafıklar, *"Hâlâ şunu anlayıp öğrenmediler mi ki kim Allah'a ve elçisine karşı çıkıp düşmanlık ederse, ona muhakkak cehennem ateşi var, hem de devamlı olarak orada kalacaktır."* (Tevbe, 9/63) âyetindeki istifham ile kabul edilemez çirkin tutumları sebebiyle kınanmaktadırlar.[839]

## *2. Kur'ân-ı Kerim*

İbadetleri ifa ederken ihlâstan uzak olmamak gerekir. Aksi takdirde, yapılış gaye ve amacından uzaklaşılacağı için ibadet, ya bir alışılmışlık ya da gösteriş boyutuna taşınmış olur.

Yüce Allah, Kur'ân okurken onunla bütünleşemeyen, düşüncesi ve kalbi tamamen başka şeyle meşgul olan münafıkları:[840] *"Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi?"* (Nisâ, 4/82) âyetinde[841] tenkit etmiştir. Âyetteki istifham-ı inkârî ile Kur'ân'ı gereği gibi düşünmemelerinin tasvip edilemez bir durum olduğu ifade edilmektedir.[842] Bu âyet aynı zamanda, Kur'ân'ın; Hz. Muhammed'in (s.a.s.) doğruluğuna delil olduğunu da göstermektedir.[843]

Muhammed sûresinin 24. âyetinde de yer alan aynı ifadenin, yine Kur'ân'ı düşünmeyen münafıklar hakkında nazil olduğu[844] ve âyetteki istifhamın, münafıkları tehdit etmek ve kınamak için kullanıldığı belirtilmiştir.[845]

---

837 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 536; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 73; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 293.
838 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 125.
839 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 66.
840 Kılıç, Sadık, *Kur'ân'a Göre Nifak*, Furkan Yayınları, İstanbul-1982, s. 150.
841 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 184-187.
842 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 317.
843 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 184-187.
844 Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 536.
845 Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VIII, 82.

## 3. İnanç

Kur'ân-ı Kerim, münafıkların en belirgin kusurlarının ve en büyük sorunlarının, kalpleriyle ilgili olduğunu haber vermektedir. "*Sahi, kalplerinde bir inkâr hastalığı mı var bunların? Yoksa imanda şüpheye mi düştüler yahut Allah'ın ve Resul'ünün kendilerine zulüm ve haksızlık yapacağından mı endişe ediyorlar?*" (Nûr, 24/50) âyetindeki istifhamlar, münafıkların kalplerindeki nifak hastalığını isbat ediyor, şüphelerini hayretle karşılamayı zorunlu kılıyor ve tüm bu tuhaf hâllerini çirkin olarak nitelendiriyor.[846] Dolayısıyla kalplerinde küfür bulunan münafıklar, istifham ile zem ve tevbih edilmişlerdir. Soru yoluyla zem daha etkili olacağından, âyette bu üslûp kullanılmıştır.[847]

Münafığın sağlam temeller üzerine oturmuş inancı bulunmamaktadır. Râzî (ö. 606/1209), münafığın bu hâlini en güzel tasvir eden âyetin:"-*Binasını, Allah'a karşı gelmekten sakınma ve O'nun rızasını kazanma temelleri üzerine kuran kimse mi hayırlıdır; yoksa yapısını, yıkılmak üzere olan bir uçurum kenarına kurarak onunla beraber cehenneme yuvarlanan mı?*" (Tevbe, 9/109) âyeti olduğunu söylemektedir.[848] Âyette takrir edilen görüş,[849] dinin temelini çok muhkem ve kuvvetli bir esasa -ki bu esas da Allah'ın takvası ve O'nun rızası olan hak esastır- bina edenin, dinini temellerin en zayıfı olan batıl ve nifak esası üzerine bina edenden daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir.[850]

## 4. Üstünlük Anlayışı

Münafığın dost edinmede tesirinde kaldığı şey, inkâr ve nifak olduğu için, dost seçmedeki tercihi de bu yönde olacaktır. Bu nedenle o, üstünlük aradığında ölçüsü de inkâr ve nifak olacaktır.

"*O münafıklar müminlerin dışında kâfirleri dost edinirler. İzzet ve desteği onların yanında mı arıyorlar?*" (Nisâ, 4/139). Râzî (ö. 606/1209), âyetteki "*onlar*"

---

846 Kutup, *fî Zılâl*, IV, 2522.

847 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 392; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VI, 429.

848 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, 197.

849 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 146; Suyûtî, *Celâleyn*, I, 168.

850 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 215.

kelimesinden kastedilenin münafıklar, "*kâfirler*" kelimesinden kasdedilenin de Yahudiler olduğu konusunda müfessirlerin ittifak ettiklerini söyler.[851] Münafıklardan bazıları, "Muhammed'in işi tamamlanmaz, o halde Yahudileri dost edinelim." diyerek[852] güç ve kuvveti Yahudilerle birleşmekte arıyorlardı.[853] Halebî (ö. 745/1345), "Siz, izzeti bunların yanında mı arıyorsunuz? Hâlbuki onlar, Allah'ın düşmanlarıdır. İzzet, Allah'ın, Resul'ünün, müminlerin ve dostlarının olduğu halde bu Yahudilerden nasıl güç ve fayda talebedebilirsiniz?" şeklindeki ifadesi ile onların üstünlüğü yanlış yerde aradıklarını, dolayısıyla bu beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir.[854] Ayrıca âyetteki istifham ile üstünlük ve şerefin inkârcılarla birlikte olmadığına dikkat çekilmiş olmaktadır.[855]

## 5. *Sır ve Gizli Konuşma*

Yüce Allah, münafıkların gizlemeye çalıştıkları nifaklarını, vaadlerinde durmama konusundaki azimlerini ve yaptıkları gizli toplantıları bilmektedir.[856] "*O münafıklar hâlâ anlamadılar mı ki Allah onların sözlerini de, fısıldaşmalarını da bilir*" (Tevbe, 9/78) âyetinde bu durum ifade edilmiştir. Âyetteki istifham, münafıkları kınayıp kabahatlerini yüzlerine vurmak suretiyle azarlamanın yapıldığı etkili bir ifadedir.[857] Aynı ifadede tehdit havası da sezilmektedir.[858] Elmalılı (ö. 1361/1942) bu âyeti, "Bunu bilmediler mi ki, Allah'a karşı o hâltlara cür'et ettiler." şeklinde değerlendirmiştir.[859]

## 6. *Tevbe ve Sadaka*

Münafık, genel anlamıyla cimri olup Allah yolunda yapılacak infakta elini sıkı tutar ve infakta bulunurken eli titrer.[860] "*Bilmediler mi ki: Ancak Allah, kullarının tövbelerini kabul eder, zekât ve bağışlarını alır.*"

---

[851] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 371.
[852] Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, III, 389; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, II, 244.
[853] Râzî, *a.g.e.*, VIII, 372.
[854] Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, I, 443.
[855] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 389.
[856] Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 204.
[857] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, V, 75.
[858] Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 86.
[859] Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2593.
[860] Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*, s. 84.

(Tevbe, 9/104) âyeti, tevbe etmeyenleri tevbeye, bütün asileri de itaate teşvik etmektedir.[861] Âyetteki istifham, münafıkların, tevbe etmeleri halinde Allah'ın kendi tevbelerini kabul edeceğini bildiklerini takrir etmektedir.[862]

### *7. İbret Alma*

Münafıklar, gerek zaman içerisinde kendilerinin karşılaştıkları musibetlerden ve gerekse öncekilerin başlarına gelen musibetlerden ibret almazlar.

Münafıkların, başlarına gelen musibetlerden ibret almayışları, Tevbe sûresinde, istifham ile ifade edilmiştir: "*Onlar, görmüyorlar mı ki her yıl, bir veya iki kere imtihan ediliyor, çeşitli belâlara çarptırılıyorlar da yine nifaklarından dönüş yapmıyor, onlar bundan ibret de almıyorlar.*" (Tevbe, 9/126) âyetinde her yıl duçar oldukları hastalıklardan ibret almayan münafıkların,[863] 'Bakıp görmezler mi?' ifadesiyle kınanmış[864] ve azarlanmış oldukları belirtilmiştir.[865]

Kendi karşılaştıkları musibetlerden ders almayan münafıklar, öncekilerin başlarına gelenlerden de ibret almamaktadırlar. Onların bu umursamaz tavırları: "*Kendilerinden önce gelip geçmiş milletlerin başlarına gelen olaylara dair haber onlara ulaşmadı mı? Nuh kavminden, Âd, Semud ve İbrahim kavminden, Medyen halkından ve şehirleri yerle bir edilen toplumdan haberdar olmadılar mı?*" (Tevbe, 9/70) âyetinde beyan edilmiştir. Âyetteki istifham-ı takrîrî[866] ile kendilerine, geçmiş milletlerin haberleri hatırlatılmak suretiyle, onların akibetlerine duçar olmamaları konusunda açıkça uyarılmışlardır.[867]

### *8. Güçsüzlüklerini İdrak Edememe*

Münafıklar, gerçekleri kavrayamamaları sebebiyle gerçek güçlerini idrak edememektedirler. Haktan yüz çevirip dönmeleri sebebiyle cehalet-

---

861 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVI, 184.
862 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 184, Suyûtî, *Celâleyn,* I, 167.
863 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr,* III, 391; Râzî, *a.g.e.*, XVI, 233.
864 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 113; Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2651.
865 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 232-233.
866 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 130; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 82.
867 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît,* V, 70; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 82.

lerine ve sapıklıklarına taaccüp ifade eden:[868] *"Nasıl da hakikatten vazgeçiyorlar."* (Münafikun, 63/4) âyeti, bu durumu gözler önüne serer.

*"De ki: 'Allah size bir felaket dilese, sizi Allah'a karşı korumak kimin haddine düşmüş?' Yahut o size bir rahmet dilese, bunu kim engelleyebilir ki?"* (Ahzâb, 33/17) âyetindeki istifham da nefy ifade ederek,[869] ahitlerini bozan, tehlikeden, kurtuluş ve korkudan eman arayanların kaderlerini değiştiremeyeceğini ifade ederken; onların düzeltmeleri gereken düşüncelerine dikkat çekiyor.[870]

## E. MELEKLERE YÖNELTTİĞİ SORULAR

İslâm düşüncesinde gayb âleminin bir unsuru olarak nitelendirilen melekler de Allah'ın kullarıdır. Zaman içerisinde meleklerin Allah'ın kızları olduğu, Allah katında şefaatçi olmaları için kendilerine tapıldığı yolunda bir takım yanlış tavırlar sergilendiği de malûmdur. Kur'ân-ı Kerim, onlar hakkındaki bu yanlış inançları tashih etmek ve bu inançları sağlam temellere oturtmak için meleklerin sıfatlarına dair bazı bilgiler vermektedir.

Melekler, Allah'ın emrine itaat ederek, mutlak şekilde ubudiyet vazifelerini ifa etmektedirler. Bu durumu istifham üslûbu ile ifade eden âyetlerden bazıları şunlardır:

*"Gün gelir, Allah müşriklerle, onların Allah'tan başka ibadet ettikleri putları diriltip bir araya toplar ve şöyle buyurur: 'Siz mi saptırdınız bu kullarımı, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?' Onlar şöyle cevap verirler: "Sübhansın! Yüceler Yücesisin! Senden başka veli edinmeyi düşünmek bize yaraşan şey değildir. Ne var ki Sen onları ve babalarını, nimetlerine mazhar edip ömür vererek yaşatınca onlar Sen'i anmayı unuttular ve helâke müstahak bir güruh hâline geldiler."* (Furkân, 25/17-18).

*"Bunlar size mi ibadet ediyorlardı?"*, (Sebe', 34/40) *"Onlar da şöyle derler: Seni tenzih ederiz. Bizim velimiz, onlar değil sensin. Hayır, onlar cinlere ibadet ediyorlardı."* (Sebe', 34/41). Bu âyetlerde, inkârcıların Allah'ı unutarak bir kenara bırakıp ibadet ettikleri meleklerle yüzleştirilmeleri söz konusudur.

---

[868] Zemahşerî, *Keşşâf*, IV, 110; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, VIII, 269; Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 5002.

[869] Ebû Hayyân, *a.g.e.*, VII, 213-214.

[870] Kutup, *fî Zılâl*, V, 2839.

Müşrikler, Allah'ı bırakıp meleklere tapmış ve azabı inkâr etmişlerdir. Melekler ise müşriklerin bu iddiaları karşısında Allah'ı tenzih ve tesbih edip kendilerine tapılması yolunda söylenen sözlerden ötürü Allah'a sığınmışlardır.[871]

## *F. DEĞERLENDİRME*

Yüce Allah'ın, istifham üslûbu ile müminlere yönelttiği sorular, onları iyiliklere teşvik etmektedir. Bazı sorular ile de onların günlük hayattaki muamelelerine, onlardaki eksik ve yanlış taraflara ve bunların giderilip düzeltilmesine dikkat çekmektedir.

Ehl-i kitaba yöneltilen sorular ise daha çok Hz. Peygamber'e iman noktasında yoğunlaşmıştır. Kendilerine yöneltilen soruların âdeta bu konuda odaklanması, onların Hz. Peygamber'e iman noktasındaki zaaflarına dikkatlari çekmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) iman, İslâm'ın tüm tezahürlerine iman etmenin aslını teşkil ettiğinden; istifham üslûbu ile onların bu konudaki umursamaz tavırlarının kabul edilemez olduğunu, bu sebeple kınamaya maruz kaldıklarını, apaçık gerçekler karşısında inatçı tavır sergilemelerinin kendilerini şaşılacak hâle düşürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca Allah'ın daha önceden kendilerine bildirdiği gerçekleri gizlememeleri ve inkâr edenlerin ilki olmamaları, kendilerinden dikkat edilmesi hususlar arasında zikredilmiştir. Yüce Allah, Yahudilerden kat'î söz aldığını, onların bu sözü bozup, ahitlerini geriye ittiklerini, sapıklığa dalıp peygamberleri tekzip ettiklerini ve kendi arzularına esir olmayan o mübarek peygamberleri öldürdüklerini, ilâhî kanuna muhalefet edip batıl yollara saptıklarını, ellerindeki ilâhî hükümleri tahrif ettiklerini, daha etkili bir tarz olması sebebiyle istifham üslûbuyla ifade ederken; aynı zamanda inananları onlar hakkında dikkatli olmaları konusunda ikaz etmiştir. Yine Ehl-i kitaba yöneltilen bu kınayıcı soruların daha çok Yahudilere olması dikkat çekici olup: "*İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah'e eş koşanları bulursun. Onlardan, inananlara sevgice en yakın 'Biz Hıristiyanız' diyenleri bulursun.*" (Mâide, 5/82) âyetine mutabık bir görünüm arz etmektedir.

---

[871] Kutup, *fî Zılâl*, V, 2911.

İstifham üslûbu ile en çok soruya muhatap olanlar, müşrikler olmuştur. Müşriklere yöneltilen soruların daha çok ulûhiyet, putlar ve ibret almamak konularında yoğunlaştığı ve bu konuların tevbih ve takri' anlatımıyla sunulduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple, bu sorulardan maksadın onların yanlış ve bozuk itikatlarının düzeltilmesi olduğu ifade edilebilir. Özellikle müşriklerin putlara tapmaları, bunu da Allah'a yakınlık için yaptıkları şeklindeki iddiaları, istifham'ın çeşitli ifadeleri ile yüzlerine vurulmak suretiyle azarlanmalarına sebebiyet vermiştir.

Münafıklarla ilgili istifham âyetleri ise onların düzeltmeleri gereken inanç noktasındaki bazı yönlerine dikkatleri çekmektedir. Onlar da müşriker gibi tevbih ve takri' anlamı taşıyan istifhamlar ile siğaya çekilmektedirler. Üstelik kendilerine, "Bilmiyorlar mı? Görmediler mi?" şeklinde gaib siğasıyla yöneltilen hitaplar, münafıkların, kendilerini doğrudan muhatap almaya değmeyecek kişiler olduğuna bir işaret olarak algılamamıza yol açmıştır. Nitekim " أَلَمْ يَعْلَمُوا " (Tevbe, 9/104) âyetinin gaib siğasıyla okunduğunda münafıklara, muhatap siğasıyla okunduğunda müminlere hitap olarak değerlendirilmesi; " أَوَلاَ يَرَوْنَ " (Tevbe, 9/126) âyetini gaib siğası ile okuyan kıraatin münafıklara, muhatap biçiminde okuyan kıraat şeklinin müminlere hitap olarak değerlendirilmesi[872] de bu kanaatimizi destekler mahiyettedir.

Özetle, bu üslûp ile müminlere, Ehl-i kitaba, müşriklere ve münafıklara yöneltilmiş sorularla verilmiş olan mesajlar, genel olarak durumlarına uygun düşen herkese uyarı niteliği taşımaktadır.

---

[872] Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 391; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, V, 75, 119; Suyûtî, *Celâleyn*, I, 170.

# *II. YÜCE ALLAH'IN NAKLETTİĞİ SORULAR*

Kur'ân-ı Kerim'de gerek inanan gerek inkâr eden her grup insanın soruları hikâye edilmektedir. Her grubun yönelttiği sorular, kendi inanç, karakter ve davranış sebeplerinin ipuçlarını vermektedir. Yöneltenlerine göre maksatları da farklı olan bu soruları ve cevaplarını şu şekilde ele alabiliriz:

## A. MÜMİNLERİN SORULARI VE CEVAPLARI

Kur'ân-ı Kerim'de gerek peygamberlerin gerek diğer müminlerin soruları yer almaktadır. Peygamberler, gönderildikleri toplumları Hakk'a davet etmek, uyarmak ve yanlışlarını tashih etmek için; diğer müminler ise dinlerinin emirlerini yerine getirmede hatalı davranmamak ve yeni şeyler öğrenmek için bir takım sorular sormuşlardır:

### *1. Peygamberlerin Soruları ve Cevapları*

İstisnasız bütün peygamberlerin vermek istediği en mühim mesaj; eşi, benzeri ve ortağı olmayan bir tek Allah'a iman gerçeği olmuştur. Her peygamber tarafından bir düstur olarak kabul edilmiş olan: "*Yalnız Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur.*" (A'râf, 7/73) âyeti bu hakikati yansıtmaktadır.

Peygamberler, kendi toplumlarındaki yanlış inanç ve davranışları tashih etmek ve kavimlerini tevhide yönlendirmek için istifham üslûbuna çokça müracaat etmişlerdir. Peygamberlerin ilâhî mesajı etkili kılmak için farklı konularda yönelttikleri soruları şu şekilde ele alabiliriz:

a) Tevhid

İman kafilesinin seçkin kişileri olan peygamberler, gönderildikleri toplumları, Allah'ın varlığına ve birliğine imana çağırmış, hiçbir benzeri bulunmayan Yüce Yaratıcı'yı kabule davet etmişlerdir. Bu davet esnasında da hitaplarını ve üslûplarını, yerine ve muhataplarının durumuna göre ayarlamışlardır. Peygamberlerin imana çağrılarında istifham üslûbuna sıklıkla başvurdukları, İbrahim,[873] Musa,[874] Nuh,[875] Hûd,[876] İlyas,[877] Şuayb,[878] Salih,[879] ve Lût'un (a.s.),[880] toplumlarındaki serüvenleri incelendiğinde görülmektedir.

Kâinat sayfalarına serpiştirilmiş, sayılamayacak kadar çok delili bulunan bir yaratıcının varlığını yoksaymak ya da ondan şüphe etmek, son derece çirkin bir tutumdur. Bu sebeple Peygamberler, kendi toplumlarındaki inkârcılara söyledikleri: *"Hiç gökleri ve yeri yaratan yüce Yaratıcı hakkında şüphe edilebilir mi?"* (İbrahim, 14/10) şeklindeki sözlerinde, göklerin ve yerin yaratıcısı olan Yüce Allah'ın varlığından, birliğinden ve O'nun yegâne yaratıcı olduğundan şüphe edilmemesi gerektiğini ve onların bu konuda apaçık yanılgı içinde olduklarını tekrar hatırlatmak istemişlerdir. Dolayısıyla peygamberlerin bu hususa işaret etmeleri, inkârcıların Yüce Yaratıcı hakkındaki şüphelerinin yersizliğini anlamaları ve doğru yola gelmeleri için kâfi olmalıdır.[881]

Esasen, âyetteki istifhamın, nefy[882] ya da inkâr[883] için olması fark etmez, zira her iki yaklaşımda da Yüce Allah'ın birliği konusunda şüphe

---

873 Bkz. En'âm, 6/74, 80; Meryem, 19/42; Enbiyâ, 21/52-53, 66-67; Şuarâ, 26/70, 72-73, 75; Sâffât, 37/85-87, 91-92, 95.

874 Bkz. Bakara, 2/61; A'râf, 7/140, 150; Yunus, 10/77; Saf, 61/5.

875 Bkz. Hûd, 11/28, 30; Müminûn, 23/23; Şuarâ, 26/106.

876 Bkz. A'râf, 7/65, 71; Hûd, 11/51; Müminûn, 23/32; Şuarâ, 26/124.

877 Bkz. Sâffât, 37/124-126.

878 Bkz. Hûd, 11/88, 92; Şuarâ, 26/177.

879 Bkz. Hûd, 11/63; Şuarâ, 26/142, 146-148.

880 Bkz. Şuarâ, 26/161; Sâffât, 37/138.

881 Kutup, *fî Zılâl*, IV, 2090.

882 Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 35; İbnü'l-Enbârî, *Beyân*, II, 341.

883 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 369; Kurtubî, *Câmi'*, IX, 346; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 256; Suyûtî, *Celâleyn*, I, 207; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XIII, 194-195.

olmadığı vurgulanmıştır. Bu durumun istifham üslûbu ile anlatılması, Yaratıcı'nın varlığını kabul etmeye daha ikna edici olması yönüyledir.[884]

Tarih boyunca kendilerine yapılan tevhid çağrısına uyanlar yanında, bu davete icabetini şarta bağlayanlar da görülmüştür. Hz. Peygamber'e (s.a.s.), Rabb'ine ibadet etmeye mukabil, kendisinin de onların tanrılarına tapması yolunda davette bulunulması, bu konuya örnek olarak gösterilebilir. İnkârcıların Hz. Peygamber'e yaptıkları bu davet son derece gariptir. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Rabbi olan Allah, herşeyin yaratıcısı, göklerin ve yerin işlerinde ortaksız olarak tasarruf sahibidir. O halde O'nunla birlikte başkasına nasıl ibadet edilebilir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'e (s.a.s.), hak Tanrı'ya ibadet etmelerine karşılık, kendisinin de onların batıl tanrılarına tapma yolundaki tekliflerini şiddetle kınaması emredilmiştir.[885]

Yüce Allah: *"Sen de ki: "Ey cahil topluluk! Böyle iken, siz ne cesaretle benden Allah'tan başkasına ibadet etmemi istiyorsunuz?"* (Zümer, 39/64) âyetinde, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) ve onu tasdik edip ona tâbi olanlardan, sadece Allah'a ibadet etmeleri istenmiştir.[886] Bu âyette, koyu bir cehaletin neticesi olan akılsızca teklif karşısında akl-ı selimin açıkça red ve kınaması söz konusudur.[887]

Buraya kadar incelenen âyetler, bütün peygamberlerin tevhid çağrısındaki ortak tutumlarını sergilerken; istifham anlatımının bu çağrıdaki küçümsenemez yeri ve rolünü de gözler önüne sermiş olmaktadır.

### b) Nübüvvet

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de, Resul'üne itaatin bizzat kendisine itaat demek olduğunu açıkça belirtmektedir.[888] Gerçekte de zaten elçiye itaat, onu gönderene itaat etmek demektir.[889] Dolayısıyla elçinin getirdiği mesajı reddetmek de, mesajı göndereni inkâr etmek demektir.

---

884 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 91.
885 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, IV, 380-381.
886 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 67.
887 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3061.
888 Bkz. Nisâ, 4/80.
889 Güngör, Mevlüt, *Kur'ân Penceresinden İman Amel Hayat Ahiret ve Kâinat'a Bakış*, Kur'ân Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul-1995, s.74.

Yüce Allah, En'âm sûresinde peygamberinin nübüvvetinin sıhhatini belgelendirmektedir: *"De ki: "Allah size o kitabı, içinde hak ile batıl birbirinden ayırt edilmiş tarzda açıklanmış olarak indirmişken, sizinle aramızdaki davayı hükme bağlamak için Allah'tan başka bir hakem mi arayacak mışım?"* (En'âm, 6/114). Bu âyetteki istifham-ı inkârî, [890] Allah'tan başkasının hakem olarak kabul edilmemesi gerektiğini, ayrıca Kur'ân'ı, nübüvvetin sıhhatine yeterli delil saydığını ifade etmektedir.[891] Nitekim böylesi muciz bir kelâmın, peygamberin elinden zuhur etmesi, Yüce Allah'ın, bu nübüvvete şahitlik ettiğinin delilidir. Bu ifade, "İcaz noktasına varan, mükemmel ve mufassal Kitab'ı Hz. Peygamber'e has kılmış olduğu için, Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetinin doğruluğuna hükmetmiş olduğunu" gösterir.[892]

Yüce Allah, Resul'ünün getirdiği mesajı kendisinin uydurduğunu veya ona bunları bir cinnînin getirdiğini iddia eden müşrikleri, bu iftiraları sebebiyle uyarmaktadır. "Hz. Muhammed'in getirdikleri ancak Allah katındandır. Onun indirmesi ve vahyidir. Onu şeytan değil şerefli, emin ve büyük bir melek indirmiştir." demek suretiyle elçisini iftiralardan tenzih etmektedir.[893] *"(Şeytanlardan bahsediyorlar) şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi?"* (Şuarâ, 42/221) âyetinde bu durum ifade edilmiştir. Ayrıca, bu âyette şeytanlığın, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) değil, şeytanlardan ilham aldıklarını söyleyen kâhinlere yakıştığı da vurgulanmıştır.[894]

### c) Davetçiye Yardım Etme

Her akide ve davet sahibinin, başarıya ulaşabilmesi için şüphesiz yardımcılara ihtiyacı vardır. Bu yardımcılar, davayı gerçekleştirme ve zafere ulaştırmayı sağlarlar. Aynı zamanda davayı muhafaza ve müdaafa eder, bizzat hayatlarına tatbik eder, kendilerinden sonraki nesillere de tebliğ ederler. Kur'ân-ı Kerim, tarihte bunun benzerleri olduğunu aktarırken bu duruma Hz. İsa'nın (a.s.) havarilerini örnek olarak zikreder. Havariler Hz. İsa'nın (a.s.) öğrencileridir. Onların on iki kişi oldukları, her şeyi terk ederek sadece

890 Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, VII, 235.
891 Kutup, *fî Zılâl*, III, 1194.
892 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIII, 159.
893 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 365.
894 Kutup, *a.g.e.*, V, 2619.

Hz. İsa'yı (a.s.) dinledikleri ve göğe çekilmesinden sonra onun vasiyetlerini muhafaza edip öğretilerini yaymaya çalıştıkları haber verilmiştir.[895]

Hz. İsa (a.s.), İsrailoğullarının inkâr ve sapıklılık üzere kalmaya niyet ve azmettiklerini görünce muhtemel kötülükleri savuşturmak için:[896] *"Allah'a giden yolda bana yardım edecek kim var?"* (Al-i İmrân, 3/52; Saf, 61/14) diyerek, Allah yoluna davet etmede yardımcılar istemiştir. Kendisine tâbi olan temiz ve seçkin inananlar: *"Allah yolunda yardımcılar biziz."* (Al-i İmrân, 3/52) diyerek yardım davetine kendilerinin icâbet edeceğini bildirmiştir.[897] Yüce Allah bu âyetiyle, inanan kullarına, her hâlükârda; sözlerinde ve fiillerinde dininin yardımcıları olmalarını, havarilerin Hz. İsa'ya (a.s.) icabet ettikleri gibi, kendilerinin de Allah ve Resul'ünün çağrılarına icabet etmelerini emretmiş olmaktadır.[898]

Hz. İsa'nın (a.s.) dilinden yapılmış olan, Allah'ın dininin yardımcıları olma çağrısı, inanan her insan için ve her zaman geçerliliğini devam ettirecek evrensel bir çağrıdır. Bu uğurda karşılaşılacak sıkıntılara sabır, tahammül ve tevekkül de zorunludur. Peygamberlerin her şeye rağmen, davet esnasında karşılaşacakları sıkıntılara sabır gösterecekleri ve Allah'a tevekkül etmeye hiçbir engel tanımayacakları:[899] *"Biz neden Allah'a tevekkül etmeyelim ki gireceğimiz yolları bize O gösterdi."* (İbrâhîm, 14/12) âyetinde ifade edilmektedir. Yüce Allah bu âyette, peygamberlerin, düşmanlarının şerlerini savuşturma hususunda kendisine tevekkül edip, O'nun korumasına güvenmelerinin yeterli olacağını haber vermektedir.[900]

### d) Sefihlerin Helâki

Yüce Allah Hz. Musa'ya (a.s.), İsrailoğullarının buzağıya tapmaları yüzünden kendisinden özür dilemek üzere bir grup ile birlikte gelmesini emretmiş ve onlara bir vakit tayin etmişti. Hz. Musa (a.s.) da, kavminden yetmiş kişi seçmiş ve özür dilemeleri için beraberinde onları götürmüştü. O yere geldiklerinde, onlar; "Ey Musa, Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla

---

[895] Kutup, *fî Zılâl*, V, 3560.
[896] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 65-66.
[897] İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 373; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I, 205.
[898] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 386.
[899] İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 544.
[900] Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XIX, 99.

iman etmeyeceğiz. Sen onunla konuştun, O'nu bize göster." dediler de, onları yıldırım çarptı ve öldüler.[901]

Hz. Musa (a.s.), onların içine düştüğü bu durumun, Allah'ın bir imtihanı olduğunu bildiği için:[902] "*Şimdi bizi aramızdaki beyinsizlerin yaptıklarından dolayı helâk mi edeceksin?*" (A'râf 7/155) diyerek Allah'tan bir istekte bulunmuştu. Bu istek, âyette istifham siğasıyla ifade edilmiş olup, bununla helâk olmama ve felaketi uzaklaştırma talep edilmiş olmaktadır.[903] Hz. Musa'nın (a.s.) Allah'tan bu isteği, "*bizi helâk etme*" şeklinde bir dua makamındadır. Âyetteki istifham nefy manasında kabul edildiğinde de, "Başkasının günahı sebebiyle, günahsız olanı helâk etmezsin." şeklinde umut verici bir anlam ortaya çıkmaktadır.[904]

e) Azap

Tarih boyunca kendilerine gönderilen peygamberlerin uyarı ve ihtarlarına kulak asmayan toplumlar, helâk olup gitmişler ve can yakıcı azaba duçar olmuşlardır. Kendilerinden, Allah'a ibadet etmeye, O'nun tek ilâh olduğuna inanmaya ve Allah'ın hidayet ve rahmetine erebilmeleri için tevbe etmeye davet edilen Semûd kavmi[905] ile Medyen halkı[906] zikredilebilecek örnekler arasında yer almaktadır:

Salih Peygamber, Semûd kavmini tek ve ortağı olmayan Allah'a ibadete davet edince; onlar Allah'ın rahmetini değil de azabını istediklerini belirtmişlerdi.[907] O da: "*Ey halkım!*" *dedi*, "*İyiliği bırakıp da neden kötülüğün çarçabuk gelmesini istiyorsunuz. Niçin, merhametine nail olmak ümidiyle Allah'tan af dilemiyorsunuz?*" (Neml, 27/46) demişti. Ne yazık ki tebliğ ve nasihat kendilerine fayda vermeyen toplumlar gibi onlar da bütün mazeret kapılarını kendilerine kapatmışlardı. Bir toplum, dalaleti hidayete tercih edince duçar olacakları azap konusunda başkalarının kendilerine üzülme şanslarını bile kaybetmiş olur. Bunun en canlı örneği Şuayb Peygamber ve kavmidir:

---

901 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 260.
902 Râzî, *a.g.e.*, XV, 19.
903 Kutup, *fî Zılâl*, III, 1377.
904 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, V, 476.
905 Kutup, *a.g.e.*, V, 2644.
906 Kutup, *a.g.e.*, III, 1317-1318.
907 İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 379.

Şuayb Peygamber'in kavmi, kendilerine yapılan uyarılara kulak vermemiş ve hatta peygamberlerine tehditler yağdırmıştır:[908] *"Gördüğü müthiş manzara karşısında Şuayb, yüzünü üzüntü ile öteye çevirip: 'Zavallı halkım!' dedi, "Ben size Rabb'imin buyruklarını tebliğ etmiştim, sizin iyiliğinize çalışmıştım, size öğütler vermiştim! Artık böyle nankör, böyle kâfir bir toplum için ne diye üzülüp kendimi harap edeyim!"* (A'râf, 7/93) demek suretiyle artık kavmine karşı kendi takınacağı tavrı ortaya koymuştur. O, uyarılara kulak asmayan, bu sebeple de azap, musibet ve cezaya maruz kalan toplumundan yüz çevirmiş, onları istifham ifadesindeki tevbih ve takri' ile kınamış ve azarlamıştır[909]. Böylelikle, Şuayb (a.s.) kendilerine, tebliğde bulunmak, nasihat etmek ve başlarına gelecek şeylerden onları sakındırmak suretiyle, kavminin bütün mazeret kapılarını kapatmış, kendilerine üzülmeye değmeyecek bir toplum olduklarını haber vermiştir.[910]

f) Sapkın Fiiller

Hz. Lût (a.s.) da, kendi toplumunu Allah'a imana çağırmış, onlara iyilikler yapmayı emretmiş ve onları kendilerinin icat ederek, irtikâp etmekte oldukları günahlardan, haramlardan ve fuhşiyattan sakındırmıştı. Onlar ise âdemoğullarından hiç kimsenin yapmamış olduğu bir hayâsızlığı yapmışlardı. Hatta onların yaptığı bu hayâsızlık ve rezalet daha önce kimsenin hatırına bile gelmemişti.[911] Kur'ân, Lût kavminin yaptığı bu fiilin kabul edilemez ve son derece çirkin bir iş olduğunu kınayıcı bir üslûpla ifade etmiştir.[912] O: *"Daha önce hiç kimsenin yapmadığı pek çirkin bir işi siz mi yapıyorsunuz?"* (A'râf, 7/80) demek suretiyle, onların yaptığı bu fiilin, sırf çirkinlik ve hayâsızlık[913] olduğunu gözler önüne sermiştir. Âyetteki istifham anlatımı, onları kınamakta ve bu daha önce benzerine rastlanmamış çirkin işlerini suratlarına çarpmakta son derece utandırıcı bir ifadedir.[914]

---

[908] Kutup, *fî Zılâl,* III, 1317-1318.
[909] İbn Kesîr, *Tefsir,* II, 243.
[910] Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 97; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIV, 183.
[911] İbn Kesîr, *a.g.e.,* II, 240.
[912] Zemahşerî, *a.g.e.,* II, 92.
[913] Râzî, *a.g.e.,* XIV, 168.
[914] Bikâî, *Nazmü'd-Dürer,* VII, 454.

Hz. Lût (a.s.), âdemoğullarından hiç kimsenin yapmamış olduğu bu hayâsızlık karşısında hayretler içinde kalmış[915] ve kavmini Allah'ın azabı ve intikamı ile şöyle uyarmıştır:[916] *"Siz kadınları bırakıp şehvetle erkeklere mi yaklaşıyorsunuz?"* (Neml, 27/55). Lût (a.s.), erkeklerle temasta bulunmak gibi anormal bir fiil işleyen kavminin bu tutumunu şiddetle reddetmiştir.[917]

### g) Allah'ın Kudreti

Evlat arzusu, neslin devamı, halef bırakma isteği... İşte bunlar beşerî ruhun, kuvvetli ve fıtrî arzularındandır. Çocuk sahibi olma öyle bir arzudur ki; kendilerini Allah'a adayan zahitlerin benliğinde bile makes bulmuştur. Çünkü bu arzu, yaratılış kanunudur ve fıtrîdir. Kur'ân-ı Kerim bu arzuyu taşıyanlardan da istifham üslûbu ile bahsetmektedir.

Her olayda olduğu gibi çocuk sahibi olmada da Yüce Allah'ın kanunu bellidir. Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. İbrahim (a.s.) ve Hz. Zekeriya (a.s.), bu âdetin hilâfına, kendilerine çocuk müjdesi verilenler olarak zikredilmişlerdir. İnsanlar tarafından hayretle karşılanacak bu durum, istifham üslûbuyla ifade edilerek; bir yandan bu olayın gerçekten hayreti mûcib bir olay olduğu, diğer yandan da Kudret-i İlâhî için çok kolay bir iş olduğu vurgulanmış olmaktadır. Bu harikulâde olay ve yankılarını istifham üslûbunun etkili ifadesinde görelim:

Melekler, Hz. Zekeriya'ya (a.s.) seslenip de kendisine Yahya'yı (a.s.) müjdeleyince o, şaşırdı ve bu taaccübünü gidermek için:[918] *"Ya Rabbî," dedi, "Nasıl benim çocuğum olabilir ki ihtiyarlık başıma çökmüş, hanımım ise kısır hâle gelmiştir?"* (Al-i İmrân, 3/40). Kendilerinde yaşlılık ve kısırlık gibi çocuk sahibi olmaya engel iki sebep birarada bulunduğundan[919] Hz. Zekeriya (a.s.), bu durumu uzak bir ihtimal olarak görüyordu.[920] Dolayısıyla âdetin hilâfına vaki' olacak bu hadise karşısında şaşırması da kaçınılmazdı.[921]

Kur'ân-ı Kerim'de aynı durum Hz. İbrahim (a.s.) ile ilgili olarak da bil-

915 Kutup, *fî Zılâl,* V, 2647.
916 İbn Kesîr, *Tefsir,* III, 380-381.
917 Kutup, *a.g.e.*, V, 2647.
918 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* VIII, 40; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 370.
919 Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr,* I, 200.
920 Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 428.
921 Râzî, *a.g.e.*, VIII, 42. Diğer bir ayet için bkz. Meryem, 19/8.

dirilmiştir. Hz. İbrahim (a.s.), Allah'ın vadinin tahakkuk edeceğini kabul ettiği bu olayın, kendi ve hanımının ilerlemiş yaşına rağmen nasıl olacağına şaşırarak: *"Beni mi müjdeliyorsunuz?" dedi. "Bana ihtiyarlık gelip çatmışken, artık beni nasıl tebşir edersiniz?"* (Hicr, 15/54). Âyetteki istifham yine taaccüp ifade etmek içindir.[922]

Ayrıca, Kur'ân'da, benzer olay karşısında şaşkınlıklarını gizleyemeyenlerden ismi geçenler arasında seçkin insanlar Hz. Meryem[923] ve Sâre[924] de bulunmaktadır.

Yüce Allah, zaman zaman böylesi olaylarla sonsuz kudretini kullarına hatırlatırken, kendi kudreti dışında bir gücün, tabiat kanunlarına aykırı bir olayı gerçekleştiremeyeceğini de haber vermektedir.

### h) Ölümden Sonra Diriliş

Ölümden sonra diriliş ve ona hazırlık yapılması Kur'ân-ı Kerim'in ana öğretileri arasında yer almaktadır. Bu konu, insanlarda her zaman merak uyandırmıştır. Bu sebeple, inkârcılar itiraz etmek, inananlar yakin hâsıl etmek için zaman zaman ölümden sonra diriliş hakkında bir takım sorular yöneltmişlerdir.

Allah'a yakın olanların en yakını olan Hz. İbrahim (a.s.), ölüm gibi ilâhî sanatın girift esrarına muttali olma arzusu taşıyınca, Allah bu esrar perdesinin bir kısmını açmıştır. Çünkü o, Allah'ın dostu, huşu ve huzu sahibi, rıza vasfıyla muttasıf, mümin, hayâ ve hilminde şüphe olmayan bir kuldur.[925] İbrahim Peygamber, ölümden sonra dirilişe dair bilgi istemini istifham üslûbuyla dile getirmiştir:

*"Bir vakit de İbrahim: 'Ya Rabbî, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?' demişti. Allah: 'Ne o, yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrahim: 'Elbette inandım, lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim' diye cevap verdi."* (Bakara, 2/260). Râzî (ö. 606/1209) tarafından bu âyet, öldükten sonra dirilmeye delâlet eden bir örnek olarak kabul edilmiştir. Hz. İbrahim'in (a.s.), Allah'ın, ulûhiyet makamındaki konumunun farkında olduğunu gös-

---

922 Zemahşerî, *Keşşâf*, II, 392; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 543; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 81.
923 Bkz. Âl-i İmrân, 3/47; Meryem, 19/20.
924 Bkz. Hûd, 11/72; Zâriyat, 51/29.
925 Kutup, *fî Zılâl*, I, 301.

termek için sorusuna *"Ya Rabbî"* ifadesiyle başlaması, böylesi hassas bir konuda edebe riayet etmiş olduğunu, daha sonra, *"bana gösterir misin?"* demek suretiyle de yakin istemi içerisinde olduğunu göstermektedir.[926] Yüce Allah'ın, bu âyetin devamında İbrahim'in (a.s.), kendine en sağlam imana sahip olduğunu bildiği halde ona, *"İnanmadın mı?"* şeklinde bir soru sorması ise Hz. İbrahim'in, dinleyenlerin zihninde bir soru işareti bırakmayacak ve apaçık faydası olan bir cevap vermesini göstermek içindir.[927]

Kur'ân-ı Kerim, insanların iyice düşünerek doğruya ulaşabilmeleri için bu çeşit misaller vermektedir.[928] İbrahim Peygamber'in bu diyaloğu da, ölümden sonra dirilişin temsil edildiği ve insanların ahiret inançlarını gözden geçirmeleri için sunulmuş canlı bir tasvirdir.

### *2. Diğer Müminlerin Soruları ve Cevapları*

Kur'ân'da nakledilen müminlerin soruları, inancın kişide uyandırması gereken dikkat ve hassasiyeti göstermektedir. Onların bu soruları Müslümanda bulunması gereken Allah'a teslimiyeti, itikat ile pratik hayat arasındaki uygunluk ve birlikteliği göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İslâm'ın zuhuru ile birlikte öncelikle Arap yarımadasındaki insanların inançlarında, hayata bakış açılarında, yaşam tarzlarında ve muamelelerinde birtakım köklü değişiklikler olmuştur. Bu yeni dinde birçok değer, anlamını kısmen yitirir kısmen değiştirirken, insanlarda çözümlenmesi ve cevaplanması gereken pek çok soru işareti meydana getirmiştir.

İslâm dininin esaslarının teoriden pratiğe geçirilmesinde örnek, Hz. Peygamber'dir. O, ibadetlerin, nasıl, ne zaman, nerede ve ne şekilde yapılacağını sahabesine bizzat kendisi izah etmiştir.[929] Bu bakımdan sahabenin birçok sorusunun muhatabı Hz. Peygamber (s.a.s.) olmuş ve Kur'ân-ı Kerim de bu sorulara yer vermiştir. Müminlerin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sorduğu soruları şu şekilde ele almamız mümkündür:

---

926 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* VII, 40.
927 Zemahşerî, *Keşşâf,* I, 391.
928 Bkz. Ankebût, 29/43; Haşr, 59/21.
929 Bkz. Buhârî, "Ezân", 18, 60; "Edeb", 27; ed-Dârimî, Abdullah b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts., "Salât", 42.

### a) Hilâller

İnananların, -ilk bakışta çok önemsenmeyecek bir konu gibi gözüken- hilâllerle ilgili soru yöneltmiş olmaları aslında çok yerindedir. Çünkü hilâller zamanla ilgilidir, zaman ve onun değerlendirilmesi de son derece önemlidir. Hac için ihrama girme ve çıkma, oruç ve iftar, nikâh, boşanma, vb. zamanla dolayısıyla ayın şekil değiştirmesiyle alâkalı konulardır. Durum böyle olunca, bu konu hayatiyet noktasına varacak kadar önem arzetmiştir.

Bu sebeple inananlar: "*Sana hilâlleri sorarlar.*" (Bakara, 2/189) âyetiyle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hilâlleri, görüntüsünün azalıp çoğalarak durum değiştirmesini, her zaman güneş gibi aynı halde bulunmamasının sebeplerini sormuşlardır.[930]

Yüce Allah bu soruyu, peygamberinin: "*De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir.*" (Bakara, 2/189) şeklinde cevaplandırmasını istemektedir. Böylelikle hilâllerin, kendileri için zaman ölçüleri olduğunu, dolayısıyla onlar vasıtasıyla oruç, bayram ve haccın vakitlerini bileceklerini haber vermektedir.[931] Ayın şekil değiştirmesi; ihrama girme ve çıkma, oruç ve iftar, nikâh ve boşanma, iddet vb. muamelelerde, özetle din ve dünya işlerinde faydalı birer alâmettir. Dikkat edilirse, âyette verilen cevap, teorik değil, pratik hayatla ilgilidir. Cevapta, temasında fayda görülmediği için, ayın astronomik âlemdeki yeri, güneş sistemi içindeki fonksiyonu, gök cisimlerinin hareketleri arasındaki denge ile ilgili bilgi verilmemiştir. Tüm bu konuları içeren bir cevap verilmesi, o günün astronomi ilminin ulaştığı nokta düşünüldüğünde soruyu soranlar için çok da faydalı bir sonuç doğurmayacaktır. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim, böyle bir cevaba gerek görmemiştir.[932]

### b) İnfak

İslâm'ın başlangıç günlerinde, Müslümanların zorluklara, meşakkatlere ve savaşlara dayanabilmeleri için infak kaçınılmazdı. İnfak demek

---

930 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II, 253.
931 Taberî, *a.g.e.*, II, 253.
932 Kutup, *fî Zılâl*, I, 180-181.

yardımlaşma demektir, yardımlaşma da toplum fertleri arasındaki kenetleşme için çok önemli bir unsur ve bağdır. Her ferdin cesedin bir uzvu olduğu hissini uyandırmak ve hislerden doğan tefrikaya yer vermemek için bu zorunluluk kaçınılmaz olmaya devam edecektir de...[933]

Bazı Müslümanlar, zekâtın farz kılınmasından önce: *"Sana Allah yolunda kimlere ve ne harcayacaklarını sorarlar."* (Bakara, 2/215) âyetinde ifade edildiği üzere, Hz. Peygamber'den (s.a.s.), Allah yolunda mallarından neyi ve kime infak edeceklerini sormuşlardır.[934] İnananların bu sorularına verilen cevap, verecekleri şeyin niteliklerini açıklamakta ve malı harcamak için sarfedilecek en iyi yeri belirtmektedir. Öncelikle unutulmamalıdır ki, verilen şey, veren için, alan için, fert ve cemiyet için çok faydalı ve hayırlıdır. İnfak; nefsi ve kalbi tezkiye eden önemli bir amildir. Çünkü başkalarını kendine tercih etme faziletini öğretir. Kur'ân, bu erdemli davranışı teşvik eder ve bununla benlikleri arındırmayı hedefler.[935]

*"De ki: İnfak edeceğiniz mal anne-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere gidecektir. Hayır olarak daha ne yaparsanız Allah muhakkak onu bilir."* (Bakara, 2/215) âyetinde Yüce Allah, malların anne-babalara, yakınlara, babaları ölmüş öksüzlere, muhtaçlara ve yolda kalmış kimsesizlere infak edilmesini öngörmektedir. Yapılan iyiliği infak edenin lehine kayda geçireceğini ve bu vesileyle onu mükâfatlandıracağını da hatırlatmaktadır.[936]

Ayrıca Müslümanlar: *"Bir de senden ne infak edeceklerini sorarlar."* (Bakara, 2/219) âyetiyle, infak edecekleri malın miktarını da öğrenmek istemişlerdir. *"De ki: İhtiyacınızdan artanı harcayın."* (Bakara, 2/219) âyetinde, şahsî nafakadan "artan"[937] herşeyin infak edilebileceği ifade edilmiştir. Kendisini ve aile bireylerini mağdur etmeksizin topluma katkıda bulunmak için yapılan bu erdemli davranışta, önce yakınlardan başlamak şeklinde bir sıra takip edilmesi de tavsiye edilmiştir.[938]

---

933 Kutup, *fî Zılâl*, I, 221.
934 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II, 465.
935 Kutup, *a.g.e.*, I, 221.
936 Taberî, *a.g.e.*, II, 465-466.
937 Taberî, *a.g.e.*, II, 495; Kurtubî, *Câmi'*, III, 61.
938 Kutup, *a.g.e.*, I, 231.

### c) Kutsal Aylarda Savaş

İnsanlar arasında, kutsal olan aylarda savaşmamak konusunda ittifak vardı. Kutsal değerlere saygı göstermeye dikkat eden müminler,[939] bu hassasiyet içerisinde Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Recep ayında savaşmanın hükmünü sormuşlardır:[940] *"Sana hürmetli ayı ve bu ayda savaşmanın hükmünü sorarlar."* (Bakara, 2/217).

Nitekim inkârcılar, hicretten önceki on üç yıl boyunca Müslümanları dinlerinden döndürmek istemişler, Mescid-i Haram'da, Allah'a, Müslümanlara küfretmişler, onun hürmetini çiğnemiş, saygısızlık yapmış ve orada Müslümanlara eziyette bulunmuşlardır. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ve ashabını oradan çıkarmışlardır. Böylece Allah'ın emin olarak nitelendirdiği Harem'inin kudsiyetine hürmet etmemişlerdir. *"De ki: "O ayda savaşmak büyük bir günahtır. Fakat insanları Allah yolundan engellemek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ı ziyareti yasaklamak, o mescidin cemaatini yani Müslümanları oradan çıkarmak ise, Allah nazarında daha büyük günahtır."* (Bakara, 2/217) âyetinde Yüce Allah, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) kutsal olan Recep ayında savaşmanın ve kan dökmenin büyük bir günah ve Allah katında çok büyük bir suç olduğunu haber vermesini istemiştir. Ayrıca âyette, insanları İslâm'a girmekten men etmenin, Allah'ın varlığını inkâr etmenin, Müslümanları Mescid-i Haram'dan geri çevirmenin, Mescid-i Haram halkını oradan çıkarmanın, Allah katında haram ayda savaşmaktan daha büyük günah olduğu da ifade edilerek,[941] Beytü'l-Haram'ın ve haram ayların hürmetini kendilerine maske edinen inkârcıların, bu konuları artık paravan olarak kullanamayacakları ifade edilmiş olmaktadır.[942]

### d) İçki ve Kumar

Rabbanî terbiye metodu, emir, nehiy, örf, âdet ve ictimâî meselelerdeki konuları yumuşaklık ve kolaylıkla çözmeyi, tedricî olarak hükme bağlamayı hedefler. Hükmün tatbikini kolaylaştıran pratik usullere başvu-

939 Kutup, *fî Zılâl,* I, 226.
940 Taberî, *Câmiü'l-Beyân,* II, 471.
941 İbn Kesîr, *Tefsir,* I, 260-261; Kutup, *a.g.e.,* I, 225-226.
942 Kutup, *a.g.e.,* I, 226.

rur. İçki ve kumarda, tedavi süreci gerektiren, âdet ve alışkanlıkla mübtela olunmuş bir durum söz konusudur.

İslâm, içki ve kumarın yasaklanması konusunda en güzel metotlarla hareket etmiştir. Müslümanların, içki ve kumar ile ilgili sorusu bu prensip gözetilerek ele alınmıştır.[943] İçki ile ilgili hükmün aşama aşama ortaya konulduğu süreç şu şekilde işlemiştir:

Öncelikle:*"Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar."* (Bakara, 2/219) âyetinde içki ve kumarın günahının faydasından daha büyük olduğu belirtilerek cevaba başlanmıştır. Bu hatırlatma, içki ve kumarı terk etmenin daha iyi olacağını ifade etmekte son derece etkili bir anlatıma sahiptir. Bu uyarıdan sonra, pratik olarak içki içme alışkanlığını daraltan Nisâ sûresinin 43. âyetindeki, içkili iken namaza yaklaşılmaması ile ilgili nazil olan âyet bir başka aşamadır. Bu sürecin son aşaması ise içki ve kumarı yasaklayan: *"Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız."* (Mâide, 5/90) âyetidir.[944]

İdeal bir kanun koyucunun, geçiş dönemlerinde insanlara, tekâmüllerinin son safhasındaki gibi muamelede bulunamayacağı meydandadır.[945] Bu sebeple, tüm toplumun müptelâsı olduğu kötü bir alışkanlığı ortadan kaldırmada Yüce Allah, nihaî hükmü bir defada açıklamamış, toplumun tedricen tekâmülünü beklemiştir.

İçki ve kumarın, hem kişide hem sosyal hayatta meydana getirdiği tahribat, hem de kendisini yaratan ile irtibatı engellemedeki vardığı nokta, âdeta 'onun bütün kötülükerin kaynağı'[946] olduğu yönündeki Peygamber buyruğunda özetlenmiştir.

### e) Yetimler

Sosyal dayanışma, İslâm toplumunun ana prensiplerindendir. Zayıfları korumak da bu prensibin kişilere yüklediği toplumsal bir görevdir.

---

943 Kutup, *fî Zılâl*, I, 229.

944 Kutup, *a.g.e.*, I, 229.

945 Draz, Muhammed Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, Terc. Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara-1983, s. 171.

946 en-Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb el-Horasânî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981, "Eşribe", 44.

Babalarını kaybetmiş yetimler, zayıf ve toplumun korumasına ihtiyaç duyan bireylerdir. Yetim malı hakkında nazil olan âyetlerden[947] sonra insanlar, vebalinden çekindikleri için yetimlerden uzaklaşmışlar, hatta onlarla birarada yiyip içmeyi terketmişlerdir. Bu sebeple inananlar: "*Sana yetimler hakkında da soru sorarlar.*" (Bakara, 2/220) âyetinde de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'e (s.a.s.), yetimlerin ve vasilerin malları ve o malları birbirlerine katmalarıyla ilgili soru sorarak bu konudaki hükmü öğrenmek istemişlerdir:[948]

"*De ki: Onların gerek kendilerini, gerek mallarını iyileştirip geliştirmek, elbette hayırlı bir iştir. Eğer onlara sahip çıkmak için kendileriyle beraber oturmak isterseniz bu da mümkündür; zira onlar sizin kardeşlerinizdir.*" (Bakara, 2/220) âyetinde, şefkatli kardeşin, kendi kardeşinin malını koruduğu gibi yetimin malını da koruması gerektiği, yetimle bir arada yaşayanların onların malını haksız yere yemek mi, yoksa nemalandırmak mı olduğu konusundaki gerçek niyetlerini Yüce Allah'ın çok iyi bildiği ifade edilmiş olmaktadır.[949] Durumu açıklığa kavuşturan bu âyetten sonra müminler kendilerini yetimlerle olan hertürlü diyaloglarında daha huzurlu hissetmişlerdir.[950]

### f) Kadın Hakları

Kur'ân-ı Kerim'in ana hedeflerinden biri de, kadınlara, kendilerine uygun her türlü medenî ve sosyal hakkı sağlamaktır. İslâmiyetten önce kadına, insan gözüyle bakılmaz, kadının ruhu olup olmadığı bile tartışılırdı. Roma meclisinde, ebedi ruhu olmadığına, hizmet için yaratılmış bir hayvan ve şeytan olduğuna inanılan kadının, gülmesini önlemek için ağzına gem vurulmasına bile karar verilmiştir. Yakın zamana kadar Fransa'da kadın evlenince mülkiyet hakkı kocasına geçmekteydi. İsviçre'de ise kadınlara seçme ve seçilme hakkı, yakın zamanlarda verilmiştir.[951]

İslâm dini kadına birçok haklar tanımıştır. Bu haklardan bir tanesi de; "*Kadınlar hakkında senden fetva isterler. De ki: Onlar hakkındaki hükmü*

---

947 Bkz. Nisâ, 4/10; En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.
948 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II, 503; Kurtubî, *Câmi'*, III, 62-63; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 264
949 Taberî, *a.g.e.*, II, 507; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 264; Kutup, *fî Zılâl*, I, 232, 241.
950 İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 264.
951 Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, XII, 180-181.

*Allah size açıklıyor: Haklarını vermeyerek nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlarla küçük, zayıf yetim çocukların haklarına dair hükümler size bu kitapta okunup duruyor."* (Nisâ, 4/127) âyetinde ifade edildiği gibi miras hakkıdır. Müslümanlar, kadınların miras durumu veya yetim kızların mehirleri hakkında Hz. Peygamber'den (s.a.s.) soru sorup bu konudaki ilâhî hükmü öğrenmek istemişlerdir. Yüce Allah, Nisâ sûresinin başından itibaren, yetim kadınlara haksızlık yapılmaması, onlarla sadece mallarını almak için evlenilmemesi, onların mehirlerinin tam verilmesini ifade etmekle, onların da erkekler gibi miras haklarının bulunduğunu haber vermiştir. Burada kastedilenler; kişinin sadece malına sahip olmak için evlenmek istediği yetim kızlardır.[952]

Kadın haklarından bahseden bir âyet de şöyledir: "*Senden fetva isterler. De ki kelâle'nin yani babası ve çocuğu olmayan kişinin mirası hakkındaki hükmünü Allah şöyle bildiriyor: Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir. Eğer kızkardeş çocuk bırakmaksızın ölürse tek vâris olan erkek kardeş onun terikesinin tamamını alır. İki kızkardeş kalırsa onlar erkek kardeşlerinin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer vârisler erkek ve kız kardeşlerden oluşursa erkek, kadın hissesinin iki mislini alır."* (Nisâ, 4/176). Bu âyette kelâle ile ilgili soru sorulmaktadır. Ardında baba ve çocuk bırakmadan ölen kişiye kelâle dendiği gibi, bu şekildeki bir insana vâris olan akrabaya da kelâle denir.[953] Ölen kimse erkek ise ve bir tek kız kardeşi varsa, malının yarısı o kız kardeşinindir. İki kız kardeşi varsa malının üçte ikisi onlarındır. Malın kalan yarısı veya üçte biri kan akrabası (asabe) varsa onların, yoksa yine kızkardeşinindir. Eğer adamın oğlu varsa kızkardeşine bir şey düşmez. Kızı varsa, kızkardeşi asabe olur, kızından geriye kalanı alır. Ölen kimse kadın olup, bir erkek kardeşi varsa bütün malı bu kardeşine düşer. Eğer ölenin babası veya oğlu bulunursa kardeşine miras düşmez. Eğer kızı ile beraber kardeşi bulunursa, kardeşi geri kalanı alır. Eğer erkek olsun kadın olsun, ölenin birkaç erkek ve kız kardeşi varsa, miras, erkeğe, kadının iki katı düşecek biçimde bölüştürülür.[954]

Bu âyetler, yetim ve malının güvenceye alınmasında hassasiyet gös-

952 Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, VI, 221.
953 Kurtubî, *Câmi'*, V, 77-79; Ateş, *a.g.e.*, XI, 353-354.
954 Ateş, *a.g.e.*, VI, 222; XI, 354-355.

terilmesi konusunda bir uyarı olarak algılanmalıdır. Yetimlere mirastan pay verilmesindeki hassasiyet, Kur'ân'ın, kadınlar ve yetimlere verdiği değeri göstermesi açısından da son derece önemlidir.

### g) Kadınların Âdet Halleri

İslâm, sosyal, insanî ve Rabbanî bir nizam olduğu kadar bir aile nizamıdır da. Hayatı ilerletme ve devam ettirme hedefi vardır. O, ailedeki tüm muamelenin bu yüce hedefe hizmet etmesi için bir kural koymuş ve temiz anda cinsel teması öngörmüştür. Çünkü temiz anda temas tabiî zevk tahakkuk ettirdiği gibi fıtrî ve ulvî gayeye uygun düşmektedir.[955]

Eskiden bazı toplumlarda, âdetli kadınlarla bütün ilişkileri kesmek gerektiğine, bu hallerinde onlara el bile sürülmeyeceğine, onların dokunduğu herşeyin pis olacağına inanılırdı. Bazı toplumlar, hayızlı kadınlara karşı böylesi katı bir tavır sergilerken; bazıları da hayza hiç önem vermez, hayızlı kadınlarla ilişkide bile bulunurlardı.[956]

İslâm'ın bu konudaki hükmü ise sorulan bir soru ile açıklanmıştır: *"Bir de sana kadınların ay hâlini sorarlar."* (Bakara, 2/222) âyetiyle, ashab aybaşı hâlinin hükmünü Resûlullah'dan (s.a.s.) sormuştur. İnananlara, bu durumdaki hanımlarıyla cinsi münasebette bulunmamaları gerektiği, fakat onlarla birlikte yatabilecekleri ve birlikte yiyip içebilecekleri bildirilmiştir.[957] Yüce Allah, Peygamber'ine, bu soruya cevaben: *"De ki: Bu, bir rahatsızlıktır, Onun için, âdet sırasında kadınlardan geri durun ve onlar temizleninceye kadar, kendilerine cinsel yaklaşmada bulunmayın."* (Bakara, 2/222) demesini istemiştir. Böylelikle Yüce Allah, kokusu kötü ve kendisi pis olduğu için, onun insanları rahatsız edeceğini, dolayısıyla da hayız kanamalarından temizlenip gusledinceye kadar hanımlarıyla cinsel ilişkide bulunmamalarını, yıkanıp temizlendiklerinde Allah'ın kendilerine izin verdiği biçimde cinsel temasta bulunmalarını bildirmiştir.[958] Hayız anında temas, sadece belki anlık cinsel zevk verebilir; fakat bu kadın ve erkek için tehlikeli sonuçlara ve sıhhî zararlara sebep olur.[959]

---

955 Kutup, *fî Zılâl,* I, 234.
956 Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi,* VIII, 18-19.
957 Taberî, *Câmiü'l-Beyân,* II, 517.
958 Taberî, *a.g.e.,* II, 518.
959 Kutup, *a.g.e.,* I, 241.

Netice olarak, âdet hâlinde bulunan kadının herşeyinin kirli olduğuna ya da bu hallerinde bile cinsel temasın mübah olduğuna dair bulunan yanlış inançları, Kur'ân düzeltmiş ve bu konudaki en güzel yaklaşımı sergilemiştir.

### h) Ganimetler

Ganimetlerin dağıtılması konusunda da Yüce Allah inananları, Allah ve Resul'ünün emrine itaat etmeye yönlendirmiştir.[960]

*"Sana ganimetlerin taksimini soruyorlar. De ki: "Onun taksimi Allah'a ve Resul'üne aittir.'"* (Enfal, 8/1) âyetinde Yüce Allah, ganimetler konusundaki hükmünü ifade ederek hem sözlerinde, hem de uygulamalarında, inananları terbiye atmosferine almıştır. Bütün ganimetlerin dağıtımı ile ilgili hükmünü bildirerek, ganimetlerle ilgili yetkiyi Resûlullah'ın (s.a.s.) uhdesine vermişir. Artık ganimetler, üzerinde tartışma yapılacak bir hak olmaktan çıkıp, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği bir nimet durumuna gelmiştir. Resûlullah (s.a.s.) da, ganimetleri Rabbi'nin öğrettiği şekilde taksim etme imkânına sahip olmuştur.[961]

### ı) Helâller ve Haramlar

İslâm dini ile müşerref olan müminler, bir yandan Allah'ın hitabına mazhar olmanın saadetini duyarlarken; öte yandan İslâm öncesi hayatın bütün davranışlarından uzaklaşmaya ve o davranışlardan sakınmaya başlamışlardır. Yapacakları şeyi, İslâm'ın haram kılmış olmasından çekinip, hükmünü bilmedikleri şeyler hakkında soru sormak ihtiyacını duymuşlardır. Bu yeni dinin, beğendiği ve kabul ettiği hususlar hakkında bilgi sahibi olmak istemişlerdir.[962] Bu sebeple yiyilecek şeylerin hangilerinin helâl olduğunu öğrenmek üzere Resûlullah'a (s.a.s.) soru yöneltmiş: *"Kendilerine nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar."* (Mâide, 5/4) âyetiyle bu isteklerini ifade etmişlerdir.[963]

Yüce Allah haramın; kişinin bedenine, dinine veya her ikisine bir-

---

960 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, IX, 224; Kurtubî, *Câmi'*, VII, 360; İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 294; Kutup, *fî Zılâl*, III, 1429.

961 Kurtubî, *a.g.e.*, VII, 361; Kutup, *a.g.e.*, III, 1473.

962 Kutup, *a.g.e.*, II, 846.

963 Taberî, *a.g.e.*, VI, 118.

den zararı olan şeyler olduğunu, zaruret hallerini müstesna tutmak suretiyle açıkladıktan sonra, helâllerin de:[964] *"Bütün temiz ve iyi rızıklar size helâl kılınmıştır."* (Mâide, 5/4) âyetinde, son derece geniş bir alanı olduğunu haber vermiştir. Bu âyette kendilerine nelerin helâl kılındığını soranlara verilen cevap, düşünülmesi gereken bir cevaptır. Bu âyet benliklere şu gerçeği yerleştirmektedir: Kendilerine temiz ve iyi şeyler ne haram edilmiş, ne de yasaklanmıştır. Tüm temiz ve iyi şeyler, onlara helâldir. Ancak pis ve kötü şeyler haram kılınmıştır. Allah'ın haram kıldığı her şey, ya hissî yönden selim bir fıtratın hoş görmeyeceği şeylerdir; leş, kan ve domuz eti gibi... Ya da inanan gönüllerin nefret edeceği şeylerdir; Allah'tan başkası adına veya dikili taşlar üzerine boğazlananlar veya kumarın bir çeşidi olan fal oklarıyla kısmet aramaları gibi...[965]

## *B. EHL-İ KİTABIN SORULARI VE CEVAPLARI*

Müminler, Allah'ın kitabını anlamak ve üzerlerine terettüp eden amellerin keyfiyetini öğrenmek için sorular sorarken; diğer taraftan müşrikler, Hıristiyanlar ve bilhassa Yahudiler kâh istihza ve imtihan etmek, kâh Müslümanları şaşırtmak yahut Hz. Peygamber'i (s.a.s.) müşkil durumda bırakmak kasıt ve emeliyle bir takım sorular sormuşlardır.[966] Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve Müslümanlara karşı daha sert, daha şüpheci ve daha soğuk bir tutum içerisinde olan Yahudiler[967] ve Müslümanlara daha yakın oldukları ifade edilen Hıristıyanların sorularını aşağıdaki şekilde tasnif etmemiz mümkündür:

### 1. Allah'a İman

Hıristiyanlardan bir grup, Yüce Allah'ın: *"Ehl-i kitap içinde, Allah'a iman ettikleri gibi, Hakkı tazim ederek hem size hem de kendilerine indirilen kitaba inananlar da vardır."* (Âl-i İmrân, 3/199) âyetinde belirttiği özelliklere sahiptirler. Bunlar Yüce Allah'ın kendileri hakkında şöyle buyurduğu

---

[964] İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 17.
[965] Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzül-Kurân*, I, 148-153; Kutup, *fî Zılâl*, II, 847.
[966] Yıldırım, Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul-1983, s. 174.
[967] Ulutürk, Veli, *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yayınları, İstanbul-1996, s. 51.

kimselerdir: *"Daha önce kendilerine kitap verdiğimiz ilim sahipleri buna da, Kur'ân'a da inanırlar."* (Kasas, 28/52).[968]

Kur'ân, Hıristiyanlardan iman edenlerin, hakka muttali olduktan sonra herhangi bir sebebin kendilerini Allah'a imandan alıkoymasını hoş karşılamadığını ve bu sebeple onları kusurlu bulduğunu:[969] *"Ne diye Allah'a ve bize gelen bu hakikate iman etmeyelim ki?"* (Maide, 5/84) âyetinde haber vermektedir. Râzî (ö. 606/1209), bu şekilde bir soru ile onların iman etmemeleri hâlinde ellerine hiçbir şey geçmeyeceğinin farkında olduklarını belirtmiştir.[970]

## *2. Hz. Peygamber*

Kur'ân-ı Kerim'de istifham üslûbu ile ifade edilmiş konular arasında, Ehl-i kitabın, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini kabul etmemedeki ısrarlı tutumları da yer almaktadır:

Ehl-i kitap, kıblenin değiştirilmesini de İslâm'a ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvetine itiraz için bir fırsat olarak görmüştür. Resûlullah (s.a.s.), İslâmiyetin ilk yıllarında, onaltı veya onyedi ay boyunca Kudüs'e doğru namaz kılmıştı.[971] Daha sonra Kâbe kıble olunca bu durum Yahudilerin gücüne gitmiş: *"Bu Müslümanları daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren sebep nedir?"* (Bakara, 2/142) demişlerdi. Yahudiler,[972] Müslümanlar hakkında, "Bunlara ne oluyor ki, bir oraya bir buraya dönüyorlar?"[973] diyerek, kıblenin değiştirilmesine itiraz etmekle, aslında İslâm'ı tenkit etmiş olmaktadırlar.[974]

Bu şüpheye verilen ilk cevap: *"De ki: Doğu da Batı da Allah'ındır."* (Bakara, 2/142) âyetiyle gelmiştir. Bütün yönler, mülk itibariyle Allah'a aittir. Bu sebeple onlardan hiçbiri zatı itibariyle kıble olmaya hak kazanamaz. Ancak Allah, onlardan birini kıble tayin ettiği için kıble olabilir. Durum

---

968 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 89.
969 Kutup, *fî Zılâl*, II, 963.
970 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XII, 68.
971 İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 195-196.
972 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, II, 3; Râzî, *a.g.e.*, IV, 102.
973 İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 195-196.
974 Râzî, *a.g.e.*, IV, 101.

böyle olunca, kıbleyi bir yönden diğer bir yöne döndürmesi hususunda Hak Teâla'ya itiraz edilemez.[975]

Ehl-i kitabın münafıkları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashabıyla karşılaştıklarında "Sizin iman ettiğiniz şeye biz de iman ettik ve arkadaşınız Muhammed'in doğruluğuna, sözünün gerçek olduğuna biz de şehâdet ediyoruz. Kendi kitabımızda onun sıfat ve niteliklerini bulmaktayız." demişlerdi. Onların elebaşları, bu davranışları ile Hz. Muhammed'in nübüvvetine en kuvvetli delili bizzat kendilerinin göstermiş olacağı gerekçesiyle onların bu hususu, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashabının yanında itiraf etmelerini hoş karşılamamıştı.[976] Onların bu ikili tavırları: *"Onlar iman edenlerle karşılaştıklarında 'Biz de iman ettik' derler. Kendi aralarında kaldıklarında ise: "Ne yapıyorsunuz? derler, Rabb'inizin huzurunda aleyhinize hüccet edinsinler diye mi tutup Allah'ın size açtığı gerçeği onlara söylüyorsunuz? Hiç aklınızı kullanmıyor musunuz?"* (Bakara, 2/76) âyetinde ifade edilmektedir. Âyetteki bu anlatım onları bu tutumları sebebiyle kınayıcı bir nitelik taşımaktadır.[977]

## *3. Soru Sorma*

İsrailoğullarının peygamberlere karşı tutumları hep eleştiri konusu olmuştur. Onların yönelttikleri yersiz sorularla peygamberlerini rahatsız etmeleri de eleştiri konusu olan tutumları arasında yer almaktadır.[978]

İsrailoğullarından çocuğu olmayan çok zengin bir adam vardı. Kardeşinin oğlu, ona vâris olacaktı. Bu sebeple yeğeni adamı öldürdü ve sonra onu geceleyin bir başkasının kapısının önüne koydu. Ertesi sabah da ölüsünü, kapısının önüne koyduğu adamın, amcasını öldürdüğünü söyledi. Nihayet ikisi silâha sarılıp birbirlerine girdiler. İleri görüş sahipleri "Niçin birbirinizle vuruşuyorsunuz, Allah'ın peygamberi aranızda değil mi?" dediler. Bunun üzerine onlar da Hz. Musa'ya (a.s.) geldiler ve durumu ona anlattılar: *"Bir vakit de Musa kavmine: 'Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor' demiş, onlar da: 'Ay! Sen bizimle alay mı ediyorsun' diye cevap vermişlerdi. Musa da 'Öyle cahillere katılmaktan Allah'a sığınırım' demişti."* (Bakara, 2/67).

---

975 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IV, 104; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 195-196.
976 Râzî, *a.g.e.*, III, 136-137; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 120.
977 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 117. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/118, 247.
978 Bkz. Bakara, 2/108.

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939), Yüce Allah'ın: "Ey İsrailoğulları, sığır konusunda normal âdetlerin dışında, fevkalâde hususiyetler göstererek size sunduğum nimetleri hatırlayın. Katilin kim olduğunu bu sığır vesilesiyle açıklamamda ve maktülü dirilterek, kendisini kimin öldürdüğünü söyletmemdeki nimetimi hatırlayın." demiş olduğunu ifade etmektedir.[979]

Onlar, Hz. Musa'ya (a.s.) "Biz senden maktul ve katili soruyoruz, sen ise bize sığır boğazlayın diyorsun, bizimle alay mı ediyorsun?" dediler. Musa: *"Öyle cahillere katılmaktan Allah'a sığınırım"* (Bakara, 2/67) dedi. Onlar, *"Ay! Sen bizimle alay mı ediyorsun"* demişlerdi. Hz. Musa (a.s.) verdiği cevapla onların, vehme kapıldıklarını, Allah'ın emrinin tebliği esnasında alay etmenin bir cehalet ve akılsızlık olduğunu bildirmiştir.[980]

Bu davranışlarından sonra da yanlış tutumları devam eden İsrailoğulları direterek peygamberlerine lüzumsuz birçok soru yöneltmiştir: *"Peki öyleyse Rabb'ine yalvar da onun ne olduğunu bize açıklasın"* (Bakara, 2/68) diyerek kendilerinden kesmeleri istenen sığırın ne olduğu ve özellikleri hakkında birçok açıklama istemişlerdir.[981] Onlar sordukça cevap almış ve cevap aldıkça sorumlulukları da artmıştır. Onların bu sorusuna: *"O sığır ne pek geçkin, ne de körpe olmayıp orta yaşta dinç bir inek olacaktır"* (Bakara, 2/68) cevabı verilmiştir. Verilen cevap ile sığırın en iyi bir durumda olması gerektiği ifade edilmiştir. Körpe olanın henüz olgunlaşmadığı, geçkin olanın da olgunluk sınırını aştığı için, bir bakıma noksan olduğu, ancak orta yaşta olanın uygun olduğu hatırlatılmıştır. Yahudiler hayvanın yaşını öğrenince: *"Rabb'ine yalvar da onun rengini bize bildirsin."* (Bakara, 2/69) diyerek rengini de öğrenmek istemişlerdir. Bu sebeple Yüce Allah da, *"O, bakanların içini açan parlak sarı bir inek olacaktır"* (Bakara, 2/69) demiştir.[982] Onlar, aldıkları bu cevapla da yetinmeyerek; kendilerine yeni yükümlülükler getirecek sorular yöneltmeye devam etmişlerdir. "Orta yaşlı ve sapsarı birçok inek bulunduğunu, dolayısıyla bunlardan hangisini keseceklerini karıştırdıklarını" ileri sürerek: *"Bizim adımıza Rabb'ine yalvar da onun nasıl olacağını bize iyice bildirsin."* (Bakara, 2/70) diyerek kendilerinin, başkalarından farklı olan

979 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 112.
980 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, I, 111.
981 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 119; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 113; Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, I, 111.
982 Râzî, *a.g.e.*, III, 119.

vasıflarını öğrendikleri zaman, kesilmesi emredilen ineği bulabileceklerini iddia ederler. Kendilerine verilen cevapta: *"O inek, ne toprağı sürmek için çifte koşulmuş, ne de ekin sulamada çalıştırılmış olmayan, salma ve her kusurdan uzak, hiç alacası bulunmayan bir inek olacaktır."* (Bakara, 2/71) denmiştir. Hak Teâlâ, o ineğin, toprağı sürmemiş ya da ekin sulamamış bir sığır olduğunu beyan etmiştir. Çünkü bu iki iş, noksanlık meydana getirir.[983]

İsrailoğullarının lüzumsuz soruları sebebiyle, kendilerine sığırın özellikleri detaylandırılarak anlatılmıştır. Hâlbuki onlardan sadece bir sığır kesmeleri istenmişti. Eğer onlar herhangi bir sığır kesselerdi, bu kendileri için yeterli olacaktı. Ancak onlar bu konuda ısrarcı davranarak sordukları lüzumsuz sorularla, hem kendi işlerini zorlaştırmış; hem de Hz. Musa'yı (a.s.) yormuşlardı. Onlar sordukça, Yüce Allah da istenen özellikleri onlara bildirmiş ve böylelikle şartları ağırlaşmıştı.[984]

## *C. MÜŞRİKLERİN SORULARI VE CEVAPLARI*

Müşriklerin Kur'ân'a saldırı ve iftiraları, nüzûlünden itibaren çeşitli üslûplarla yapılmıştır. Saldırı içeren bu üslûplar arasında istifham üslûbu da bulunmaktadır. Müşriklerin saldırı, itiraz ve istihzaları; tevhid akidesi, Hz. Peygamber ve ahiret hayatını inkâr gibi konular üzerinde yoğunlaşmaktadır:

### *1. Tevhid*

İslâm, tevhid akidesine son derece önem vermiştir. Kur'ân, bütün bir beşeriyetin hayatının, ancak bu akide ve onun hükümleri üzerine kurulduğu zaman sağlıklı olarak devam edebileceğini ilân etmiştir. Peygamberler her zorluğa rağmen, çağlar boyunca tebliğ görevlerine sabırla devam etmişler, hak ve hakikatin beşeriyetin kalbine yerleşmesi için büyük çabalar sarfetmişlerdir. Yine de müşrikler, tevhid olgusunu bir türlü içlerine sindirememiş ve inkârcı tavır ve tutumlarından vazgeçmemişlerdir.

Akıl almaz inançlarını savunan müşrikler, bu konuda gerçeğe ulaşmak için değil, muğalata yapmak, münakaşa ve tartışma için mücadele-

983 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 121.
984 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 113.

ye girişirler:[985] *"Bizim tanrılarımız mı üstün," dediler, "yoksa o mu?"* (Zuhruf, 43/58) âyetinde kendi ilâhlarının daha üstün olduğunu iddia ederek tevhide karşı çıkışlarını ifade etmek isterler.[986]

Rahman olan Allah'a ibadete çağrıldıklarında da, Yüce Allah'ı hafife alıp O'na ibadet etmeyi çirkin karşılamışlardır:[987] *"O müşriklere: Rahman'a secde edin!" denildiğinde: "Rahman da ne imiş! Bize emrediyorsun diye secde mi edeceğiz?" dediler"* (Furkân, 25/60).

Müşriklerin bu küçümseme ve hafife almalarına: *"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir kandil (güneş) ve nurlu bir ay yerleştiren Allah, yüceler yücesidir, hayır ve ihsanı sınırsızdır."* (Furkân, 25/61) âyetinde, insanda, Allah'ın ululuk ve yüceliğini hissettirecek bir ifade ile karşılık verilmektedir. Yüce Allah'ın yarattığı bu şeyler hem realite olarak hem de hissen çok müthiş ve muazzam şeylerdir. İşte güneş bu burçlarda gezinir, bizim dünyamıza ve başka dünyalara ışığını saçar. Geceleyin sevimli ışığıyla dünyamızı aydınlatan parlak ve göz kamaştıran ay da bu burçlardadır ve tüm bunları yaratan da yalnız Yüce Allah'dır.[988]

Kâinattaki tüm mevcudat O'nun birliğinin delilidir. Nitekim eğer O'nunla birlikte başka tanrılar olsa, şüphesiz kâinattaki bu kusursuz denge bozulurdu.[989] Mademki kâinatta bir düzen, bir intizam ve bir birlik var; demekki bu mevcudat bir elden yaratılmış, bir elden yönetilmekte ve bir elden gözetilmektedir, o halde: *"Müteaddit rablere ibadet etmek mi, yoksa tek mutlak hâkim olan Allah'a ibadet etmek mi iyidir?"* (Yusuf, 12/39).

### *2. Yeniden Yaratılış*

İnkârcılar öldükten sonra dirilmeyi, hesaba çekilecekleri ve cehenneme girecekleri söylendiği için inkâr ederler. Yoksa yaşamayı ve uzun ömürlü olmayı seven inkârcıların hesapsız bir hayata kavuşmayı inkâr etmeleri düşünülemez. Onlar, bu sebeple ahireti inkâr kasdıyla bir takım so-

---

985 Kutup, *fî Zılâl,* V, 3196.
986 İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 142.
987 Kutup, *a.g.e.,* V, 2575. Diğer bir ayet için bkz. Sâd, 38/5.
988 Kutup, *a.g.e.,* V, 2576.
989 Bkz. Enbiyâ, 21/22; Müminûn, 23/91.

rular yönelterek şüphe, itiraz ve inkârlarını ortaya koymuşlardır. Kur'ân-ı Kerim de kendilerine, gereken caydırıcı ve susturucu cevapları vermiştir.

Müşrikler, kendilerine vadolunan azabı aceleci tavırlar içinde istemekle, yeniden dirilişi alaycı bir tavırla inkâr ettiklerini göstermektedirler. Onların: *"Eğer dediğiniz doğru ise, peki bu vaadin ne zaman gerçekleşeceğini söyleyin!"* (Yunus, 10/ 48) sözü de bu maksatla söylenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de defalarca tekrarlanan[990] bu söz ile ilgili olarak Râzî (ö. 606/1209), her ümmetin, kendisine gönderilmiş olan peygambere bu sözü söylemiş olduğunu kabul eder.[991] Müşriklerin, kendilerine vadedilen azabı acele istemek suretiyle onunla alay ederek, inkâr etmelerine karşılık[992] Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.s.), onların şüphelerinin kökünü kesecek bir cevap vermesini emretmiş: *"De ki: Ben kendi kendime bile, Allah'ın dilediğinden başka ne bir zararı savma, ne de bir fayda sağlama imkânına sahip değilim. Her ümmetin belirlenmiş bir ömür süresi vardır. Artık o vadeleri gelince, onu ne bir saat ileri, ne de bir saat geri alabilirler."* (Yunus, 10/ 49) buyurmuştur. Bu âyet, Allah'ın o hadisenin meydana gelmesi için tayin ettiği vakit gelip çattığında mutlaka cereyan edeceğini ve onun öne alınmasının veya ertelenmesinin imkânsız olduğunu ifade etmektedir.[993] Ayrıca bu cevap, müşriklerin, peygamberin görevi konusundaki bilgisizliklerini ve peygamberliğin sınırını idrak edemediklerini gösterir. Zaten bu vaat ve tehditleri gerçekleştirmek ve bunların nasıl ve ne zaman tahakkuk edeceğini bilmek peygamberin bilme sınırları içinde yer almamaktadır. Netice olarak; Allah'ın bildirmediği ve kendisini görevlendirmediği bir konuda peygambere soru sormak veya ondan bir şey istemek doğru değildir. Tayin edilmiş gün, ne birinin arzusu için geriye, ne ötekinin ricası için ileriye alınır, Allah'ın takdir buyurduğu vakitte gelir.[994]

Yüce Allah, müşriklerin öldükten sonra diriltilmeyi hayretle karşıladıklarını ve bunu imkânsız gördüklerini:[995] *"Biz ölüp de toprak olduktan*

---

990 Bkz. Enbiyâ, 21 /38; Neml, 27/71; Secde, 32/28; Sebe', 34/ 29; Yâsîn, 36/48; Mülk, 67/25.

991 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVII, 107.

992 Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 151; Kutup, *fî Zılâl,* V, 2971.

993 Râzî, *a.g.e.*, XVII, 107.

994 Kutup, *a.g.e.*, V, 2908. Diğer birkaç ayet için bkz. A'râf, 7/187; Ahzâb, 33/63; Zâriyat, 51/12; Kıyâme, 75/6; Nâziât, 79/42.

995 İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 237.

*sonra mı dirileceğiz?"* (Kâf, 50/3) âyetinde de haber vermektedir. İnkârcılar, öldükten sonra diriltilmeyi inkâr etmiş ve dirilişi tuhaf bularak bunu hayretle karşılamışlardır. Oysaki inkârcıların öldükten sonra dirilişi imkânsız görmelerine dair iddialarının çürütülmesi çok basit bir mantık yürütme ile sağlanabilir: Hayat mucizesi ilk defa vuku bulduğu gibi bir kez daha vuku bulacaktır:[996] *"Onları ilk defa yaratan diriltir."* (Yâsîn, 36/79).

Müşriklerin, yeniden dirilişi inkârlarını ifade eden sorularına verilen bu cevaplar yanında ayrıca, ölü toprağın canlandırılması gibi ilâhî kudretin sergilendiği olayların hatırlatılması ve öldükten sonra dirilişin vuku bulacağı konusunda bütün ilâhî kitapların birbirine uygunluğu ifade edilerek, onların şüphe, inkâr ve itirazları bertaraf edilmiş olmaktadır.[997]

### *3. Hz. Peygamber*

Peygamberleri inkâr, hatta alay konusu yapacak derecede inkâr, küfrün yapısında vardır. Tarih boyunca süregelen bu durum Kur'ân-ı Kerim'de; Hz. İbrahim (a.s.),[998] Hz. Musa (a.s.), Hz. Harun (a.s.)[999] ve Hz. Salih (a.s.)[1000] Peygamberlerin anlatımlarında dile getirilmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini kabule yanaşmak istemeyen müşrikler de aynı tavrı takınmışlardır. Müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı takındıkları bu alaycı tavırları şu şekilde ele almamız mümkündür:

#### a) Peygamber'in Bir Beşer Olması

Müşrikler, ciddiyyetten yoksun olup en önemli anlarda bile eğlenceye ve gaflete dalma, zor anlarda istihzaya başvurarak konuları alay mevzuu yapma eğilimindedirler. Onlar, Peygamber'e (s.a.s.) yönelik saldırıyı bazen onun şahsına yönelik alaylı bir soruyla yapmışlardır:

İnkârcılar, Allah'ın bir beşeri peygamber olarak göndermesini tuhaf karşılamış: *"Allah bula bula bir insan mı seçip halka elçi gönderdi?"* (İsrâ, 17/94)

---

[996] Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3358. Diğer birkaç ayet için bkz. Bakara, 2/259; Yunus, 10/53; Ra'd, 13/5; İsrâ, 17/49, 51, 98; Meryem, 19/66; Müminûn, 23/82; Neml, 27/67; Secde, 32/10; Yâsîn, 36/78; Sâffât, 37/16, 53; Ahkâf, 46/17; Vâkıa, 56/47; Nâziât, 79/10-11.

[997] Dihlevî, *Fevz,* s. 27-28.

[998] Bkz. Enbiya, 21/36.

[999] Bkz. Müminûn, 23/47.

[1000] Bkz. Fussilet, 41/15; Kamer, 54/24.

diyerek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvetini bir beşer olduğu için kabul etmediklerini, âyette taaccüp bildiren istifham ile ifade etmişlerdir.[1001]

Peygamberliğinden önce Hz. Muhammed'e (s.a.s.), emin (güvenirlilik) lakabı veren müşrikler, o, peygamberlik şerefine nail olduktan ve kendisine Kur'ân gönderildikten sonra: "*Allah'ın, elçi olarak gönderdiği bu şahıs mı imiş! Bula bula bunu mu bulmuş?*" (Furkân, 25/41) şeklindeki alaycı ve çirkin sözleriyle, onun, kavmi içindeki değerini düşürmek ve Kur'ân'ın tesirini yok etmek istemişlerdir.[1002]

Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin, peygamberin bir beşer olmasını, nübüvveti inkâr vesilesi yapmalarına karşı: "*Senden önce de, gönderdiğimiz elçiler, kendilerine vahyettiğimiz bir kısım adamlardan başka bir varlık değildiler.*" (Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7) buyurarak, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin tümünün insan olduğunu belirtmek suretiyle onların bu iddialarını çürütmüştür.[1003] Çünkü insana ancak kendi cinsinden bir insan örnek olabilir. Peygamber'in (s.a.s.) bir melek olmasını isteyen müşrikler, faraza, o bir melek olarak gönderilseydi ona daha kolay itiraz ederlerdi. "Biz melek miyiz? Biz onun gibi iyi ahlâk sahibi olamayız" derlerdi. Cenâb-ı Hak, müşriklerin bu yersiz isteklerine cevap olarak: "*Eğer yeryüzünde uslu uslu yürüyen melekler olsaydı, ancak o takdirde Biz onlara melek elçi gönderirdik.*" (İsrâ, 17/95) buyurmuştur.

### b) Cünun ve Sihir İddiaları

Müşrikler, aslında tüm güzel vasıflara sahip olduğu bilinen Resûllulah (s.a.s.) hakkında, ne tür bir iftira atacakları konusunda hayli düşünmüşlerdir. Velid b. Muğîre (ö. 1/622), şiir sanatını ve çeşitlerini kendisinden daha iyi bilen birinin bulunmadığını, fakat Hz. Muhammed'in (s.a.s.) sözüyle bunlardan hiçbiri arasında bir benzerlik olmadığını, onun sözlerinin diğer sözlere ezici bir üstünlüğü olduğunu itiraf etmiştir. Fakat o da, Hz. Muhammed (s.a.s.) aleyhinde bir söz söylemedikçe kavminin kendisinden hoşnut olmayacağı kendisine söylenince, düşünmeye başlamış ve Peygam-

---

1001 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 68.

1002 Kutup, *fî Zılâl*, V, 2565. Diğer birkaç ayet için bkz. Enbiyâ, 21/3; Furkân, 25/7; Teğâbun, 64/6.

1003 Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, III, 341.

ber'i (s.a.s.) sihir yapma iddiasıyla karalamaya karar vermiştir.[1004] Bundan sonra, Peygamber'e iman etmeyi engellemek düşüncesinde olan müşrikler, kendi aralarında: *"O da sizin gibi bir insandan başka bir şey değil. Şimdi siz göz göre göre sihire mi kapılacaksınız yani?"* (Enbiyâ, 21/3) diyerek, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sihir yaptığını, dolayısıyla sihir yaptığı bilenen kimseye tâbi olmamaları gerektiğini birbirlerine telkine başlarlar.[1005]

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) atılan iftiralardan biri de, onun bir mecnun şair olduğu yönündedir. Müşrikler, Resûlullah'ı (s.a.s.) kastederek, kendilerinin ve atalarının ilâhlarına ibadet etmeyi bir mecnun şair yüzünden terketmeyeceklerini belirtmişler:[1006] *"Deli bir şairin sözüne bakarak hiç biz ilâhlarımızı bırakır mıyız, olacak iş mi bu?"* (Sâffât, 37/36) diyerek şaşılacak tuhaf bir iftirada daha bulunmuşlardır.[1007]

Müşriklerin tüm bu asılsız iddialarına karşılık Yüce Allah, onları red makamında: *"Hayır! O deli değildir. O size gerçeğin ta kendisini getiren ve bütün peygamberleri tasdik eden bir resuldür."* (Sâffât, 37/37) buyurarak, peygamberini açıkça tasdik etmiş ve böylece onların yalanlarını ve yalancılıklarını ortaya çıkarmıştır.[1008]

Ayrıca müşrikler, kıyametin kopmasını uzak gördükleri için bu durumu kendilerine haber veren adam olarak nitelendirdikleri Hz. Peygamber'i (s.a.s.), ya Allah'a iftira etmek veya deliler ve bunaklar gibi kendisine gösterilen şeyleri birbirine karıştırmış olmakla itham etmişlerdir:[1009] *"Yalan uydurup onu Allah'a mı mal ediyor; yoksa kendisinde delilik mi var?"* (Sebe', 34/8). İnkârcılar, öldükten sonra dirilmeyi, kendisini cin çarptığı için saçma sapan konuşan veya yalan uyduran kimseden başkasının söylemeyeceği söz olarak nitelendirip, yeniden dirilişi garip karşılamış ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nübüvvetini inkâr etmişlerdir.[1010]

Yüce Allah, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hak yolda olduğunu, onların bu saçma iddia ve iftiralarından uzak olduğunu: *"Hayır, öyle değil, ahirete*

---

[1004] Kutup, *fî Zılâl*, VI, 3756.
[1005] İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 181.
[1006] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 7.
[1007] Kutup, *a.g.e.*, V, 2987.
[1008] İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 7.
[1009] İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 534.
[1010] Kutup, *a.g.e.*, V, 2894-2895.

*inanmayanlar azap içinde ve derin bir sapıklık içindedirler."* (Sebe', 34/8) buyurarak ifade etmiştir. Bu âyette müşriklere, iftiralarını red sadedinde bir cevap verilirken, aynı zamanda bu tutumlarından ötürü kendilerine ihtar edici bir karşılık da verilmektedir.[1011]

c) Hasetçi Oluşları

Küfrün ve inkârcıların tavırları, duygu ve hisleri tarih boyunca değişmemiştir. Nübüvvete hasetçi bakışları hep aynı kalmıştır. Önceki kavimlerde kendini gösteren bu tavrın benzeri, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliği konusunda de ortaya çıkmıştır.

Kureyşli müşrikler, Kur'ân'ın ve dolayısıyla da peygamberliğin:"-*Bu Kur'ân, bu iki şehirden büyük bir adama indirilseydi ya!"* (Zuhruf, 43/31) âyetinde ifade edildiği üzere, Mekke ve Taif'in ileri gelenlerinden birine verilmesini istiyorlardı.[1012] Çünkü onlar, zengin ve ileri gelen kimselerdi ve zenginlik, soyluluk, şöhret, güzellik ve makam cahiliyede yegâne değer ölçüleri sayılırdı. Hâlbuki İslâm'ın değer ölçüleri; doğruluk, haklılık, güvenirlilik kısaca ahlâk ve fazilettir. Bu sebeple Yüce Allah, kendisinin peygamber tayinindeki bu itirazları sebebiyle inkarcıları reddederek: *"Senin Rabb'inin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar?"* (Zuhruf, 43/31) âyetiyle, bu işin onlara bırakılmadığını, peygamberlik görevini dilediğine bizzat kendisinin vereceğini vurgulamaktadır.[1013]

Müşriklerin Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber seçilmesini tuhaf karşılamaları aslında kendilerinin hakka karşı inatçılıkları, dik başlılıkları ve husumete sürükleyen hasetleri sebebiyledir.[1014] Dolayısıyla onlar; *"Biz bu kadar eşraf dururken, kitap gönderilecek bir o mu kalmış!"* (Sâd, 38/8) diyerek, kendi içlerinden kendilerince sıradan birine Kur'ân'ın inmesini kabul edememiş ve buna imkân vermek istememişlerdi. İbn Kesîr (ö. 774/1373) buna sebep olarak, onların bilgisizliklerini ve fonksiyoner akla sahip olamamalarını ileri sürmüştür.[1015] Yüce Allah, onların itirazlarının sebebini:

1011 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 534.
1012 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XXV, 83; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 137.
1013 Taberî, *a.g.e.*, XXV, 85-86; İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 137.
1014 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3012. Diğer birkaç ayet için bkz. En'âm, 6/53; Kamer, 54/25.
1015 İbn Kesîr, *a.g.e.*, IV, 31.

*"Hayır, hayır! Onlar Benim buyruklarım hakkında tam bir şüphe içindedirler, doğrusu onlar azabımı henüz tatmadılar."* (Sâd, 38/8) şeklinde ifade ederek, onların asıl maksatlarını gözler önüne sermiştir.

d) Mucize İstemeleri

"Peygamberlerin, mesajlarının gerçekliğinin teyit edilmesi için kendilerine bahşedilen özel mucizeleri vardı. Semud'a karşı bir mucize olması için Salih Peygamber'e dişi bir deve gönderilmişti.[1016] Hz. İsa (a.s.), mucize olarak, canlanan çamurdan kuş mucizesini getirmişti.[1017] Ayrıca tarihte görülen, inanmayan kavimlerin helâki bir mucize olduğu[1018] gibi, benzer şekilde inananların kurtuluşu da bir mucizedir.[1019] Nuh'un (a.s.) gemisi de inanmayanların ve itaat etmeyenlerin helâk edildiği konusunda insanların uyarılması için bir mucize olarak bırakılmıştır.[1020]

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) muhalifleri kendisinden bir mucize istediklerinde, istedikleri, muhtemelen önceki peygamberlere verilen türden bir şeydi.[1021] Kur'ân âyetleri, sadece Allah'ın ortaya koyduğu ve hiçbir elçinin kendi iradesi ile bir şey yapamayacağı hususu üzerinde ısrarla durmaktadır. Muhalifler o derece inatçı idiler ki; Hz. Muhammed (s.a.s.) bu tür bir mucize getirmiş olsaydı, onlar yine inanmayacaklardı.[1022] Oysaki Hz. Muhammed'e (s.a.s.) vahiy vasıtasıyla gelen mesajlar, onun doğruluğunun gerçek belge ve işaretleridir. Bu süreç ve bu süreç içinde aldığı mesajlar, tutumunu üzerine bina ettiği deliller idi[1023] ve bu deliller aynı zamanda okunacak türden[1024] bir şeydi."[1025]

Tarih boyunca müşrikler, peygamberlerin risalet makamı hakkında mücadele sadedinde: *"Siz de bizim gibi bir beşersiniz."* (Yâsin, 36/15) diyerek, peygamberlerin, kendilerine mucize göstermesini istemişlerdir. Peygam-

1016 Bkz. A'râf, 7/73.
1017 Bkz. Âl-i İmrân, 3/49.
1018 Bkz. Hicr, 15/73-75.
1019 Bkz. Ankebût, 29/24.
1020 Bkz. Kamer, 54/9-17.
1021 Bkz. En'âm, 6/37; Ra'd, 13/7; Enbiyâ, 21/5.
1022 Bkz. Rûm, 30/58.
1023 Bkz. En'âm, 6/57; Muhammed, 47/14.
1024 Bkz. Hûd, 11/17.
1025 Watt, *Kur'ân'a Giriş*, s. 148.

berler de onlara: *"Evet," dediler. "Biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz."* (İbrahim, 14/11) bu doğrudur, ama Allah, kullarından dilediğine risalet ve peygamberlikle ihsanda bulunur. O istemedikçe ve izin vermedikçe size mucize getiremeyiz demişlerdir.[1026]

İnkârcılar inatlarından ötürü Hz. Muhammed'e (s.a.s.) verilen hiçbir alameti kabul etmemişlerdir:[1027] *"Ona bizim ısrarla istediğimiz bambaşka bir mucize indirilse ya!"* (En'âm, 6/ 37; Yunus, 10/20; Ra'd, 13/7, 27; Ankebut, 29/50) diyerek keyfi mucize istemeye devam etmişlerdir. Keyfi mucize istemelerini ifade eden bu âyetin defalarca tekrarı inkârcıların, bu konudaki inatlarını göstermektedir.[1028] Onlar, "Ey Muhammed, şayet sen gerçek bir peygamber isen, Musa ve İsa gibi, apaçık ve kesin bir mucize getir." diyerek, öncekilere verilen mucizelerin benzerlerinin kendilerine gösterilmesini istemişlerdir.[1029] Haddi zatında tek başına Kur'ân'ın kendisi mucize olarak yeterken, onların inkârları ve onu mucize olarak kabul etmemeleri taaccüp ve inkâr sebebi sayılır. Burada, açıkça inatlarının ne büyük boyutlarda olduğu ve inkârcı tutumlarından vazgeçmeyecekleri haber verilmektedir.[1030] Kur'ân-ı Kerim, başlı başına bir mucizedir. O varken başka mucize istemeye gerek de yoktur. Yüce Allah, istedikleri türden mucizelerin kendilerine verilmesi hâlinde, onların yine inat ve inkârlarına devam edeceklerini bilmektedir. Kendilerine gösterilecek mucizelere inanmamaları, onları, köklerini kesecek bir azaba duçar kılacağı için Yüce Allah istediklerini vermemektedir.[1031]

Harikulâdelikler isteyen inkârcılar, Yüce Allah'ın Kur'ân'ı indirmekle kendilerine ne büyük lütufta bulunduğunu takdir etmekten habersizdir. Oysaki bu Kitab-ı Mübîn'in okunması en büyük mucizedir.[1032]

### e) Melek veya Hazine İstemeleri

İnkârcılar bir beşerin peygamber olmasını garipsiyor, davet ettiği inanç esaslarına inanmak için peygamberliğine şahitlik edecek meleklerin

---

1026 İbn Kesîr, *Tefsir,* II, 544.
1027 Zemahşerî, *Keşşâf,* II, 16.
1028 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî,* XIII, 148; Elmalılı, *Hak Dini,* IV, 2982.
1029 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XIX, 48.
1030 Âlûsî, *a.g.e.,* XIII, 148.
1031 Râzî, *a.g.e.,* XIX, 13.
1032 Kutup, *fî Zılâl,* V, 2746.

inmesini veya Allah'ı görmeyi istiyorlardı. Aslında onların tüm bu istekleri, Yüce Allah'ın ulûhiyetini inkâr kasdıyla yapılmış taleplerden başka bir şey değildir.[1033]

Yüce Allah istifham üslûbuyla, inkârcıların bu küfürlerini, inatlarını ve hakka karşı direnip çekişmelerini haber vererek: *"Bir de Ona: 'Bizim de görebileceğimiz bir melek gönderilmeli değil miydi?' dediler."* (En'âm, 6/8). *"Eğer Biz bir melek gönderseydik elbette iş bitirilmiş olur, sonra kendilerine göz bile açtırılmazdı. Şayet o elçiyi melek kılsaydık, yine onu bir adam şeklinde gösterir de düştükleri şüpheye onları yine düşürmüş olurduk."* (En'âm, 6/8-9) uyarısını yapmaktadır. Onların bu beklentilerinin gerçekleşmemesinin kendilerinin lehine olduğunu ifade eden bu âyette, "Onlar bu halde iken, melekler inseydi, Allah'tan onlara azap gelirdi." mesajı verilmektedir. Çünkü Yüce Allah: *"Biz, o melekleri ancak hikmet gereğince göndeririz. Ama o zaman da, kendilerine hiç mühlet verilmez, derhâl işleri bitirilir, mahvolup giderler."* (Hicr, 15/8), *"Gün gelecek, melekleri görecekler; fakat o gün o suçluları sevindirecek hiçbir haber olmayacak"* (Furkân, 25/22) buyurarak bu durumu bildirmektedir.[1034]

Bir beşere, melek elçi gönderilmesi hâlinde bu elçi de, konuşmasının anlaşılması, ondan bir şeyler alınması ve istifade edilmesi için bir insan şeklinde olurdu. Böyle olsaydı da, beşerden birinin elçiliğini kabulde şüpheye düştükleri gibi şüpheye düşer ve yine inkâr ederlerdi. Nitekim Yüce Allah: *"De onlara: "Eğer yeryüzünde uslu uslu yürüyen melekler olsaydı, ancak o takdirde Biz onlara melek elçi gönderirdik"* (İsrâ, 17/95) âyeti ile bu durumu haber vermiştir. Yüce Allah'ın, yaratıklarından her bir sınıfa, birbirlerini davet etsinler, konuşmalarında ve soru sormalarında birbirlerinden faydalansınlar diye, kendi türlerinden elçiler göndermesi, onlara olan rahmetindendir. Bu durum: *"Gerçekten Allah, kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, onları her türlü kötülüklerden arındırması, kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için resul yapmakla, müminlere büyük bir lütuf ve inayette bulunmuştur."* (Âl-i İmran, 3/ 164) âyetinde ifade edilmiştir.[1035]

Râzî (ö. 606/1209), Yüce Allah'ın bu âyetini; "Peygamber'i bir melek

[1033] Kutup, *fî Zılâl*, V, 2558.
[1034] İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 128-129.
[1035] İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 129.

yapsaydık yine onu bir beşer suretinde gönderirdik. Çünkü aynı cinsler birbirlerine daha fazla temayül ederler. Bir beşer meleği göremez. Meleklerin taatleri çoktur. Dolayısıyla melekler, beşerin taatini hakir ve az görürler. Çoğu kez onlar, insanların günaha yönelmelerini mazur görmezler, son olarak da nübüvvet Allah'ın bir lütfudur. İster melek, ister beşer dilediğine verir" şeklinde yorumlamıştır.[1036]

*"Ona bir hazine indirilse ya!" veya "beraberinde bir melek gelse ya!"* (Hûd, 11/12) âyetiyle, Mekke'li müşriklerin ele başları: "Ey Muhammed, şayet sen bir peygamber isen, şu Mekke dağlarını bize altın yapıver." ve "Peygamberliğine şahitlik edecek melekler getir." diyerek nübüvvetine şahitlik edecek deliller göstermesini kendisinden istemekteydi.[1037] Kur'ân, bu durum karşısında Hz. Peygamber'den, onların red veya kabullerine aldırmaksızın kendisine vahyedilenle tebliğine devam etmesini istemektedir.[1038] Ayrıca Yüce Allah, peygamberi hakkında müşriklerin söylemiş oldukları sözleri ve inatlaşmaları hususunda elçisini teselli etmektedir. Onların, kendisine kırıcı sözler söylemelerinden kalbinin daralacağını, herşeye rağmen vahyin bir kısmını bile terketmemesi gerektiğini, kendinden önceki peygamberlerin başına gelenlerin kendisini teselli etmesi gerektiğini bildirmiştir.[1039]

Yüce Allah bir başka âyette, inkârcıların azgınlık ve inatlarını, bir hüccet ve delilleri olmaksızın hakkı yalanladıklarını haber vermektedir. Müşrikler, iddialarına ancak: *"Bari yanında heybetli bir melek olsaydı da etrafındaki insanları korkutup uyarıda bulunsaydı!" Yahut kendisine bir hazine verilse yahut kendisinin içinden yiyeceği bir bahçesi olsaydı!"* (Furkân, 25/7-8) sözlerini, delil getirebilmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında "Bizim gibi o da ihtiyaç sahibidir; bizim yediğimiz gibi yiyiyor, sokaklarda geziyor, ticaret ve kazanç arzusuyla çarşılara gidip geliyor." demekten öteye gidememişlerdir. Yüce Allah dilemiş olsaydı, peygamberine dünyada onların söylediklerinden daha üstün ve daha güzelini haber verebilirdi.

---

1036 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XII, 162.
1037 Râzî, *a.g.e.*, XVII, 192-193; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 191.
1038 Ebu's-Suûd, *a.g.e.*, IV, 191; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2769.
1039 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 455.

Ancak onların bu sözleri; hakkı görmek, olgunluğa ve doğru yola erişmek için değil, aksine sırf bir yalanlama ve inat için söylenmiş sözlerdir.[1040]

Hâlbuki insanlık tarihi boyunca, bütün peygamberlerin beşer olma vasfı üzerinde icma vardır.[1041] O halde bir beşerin peygamber olması noktasında nübüvvete itiraz anlamsızdır. Bu itirazlardan maksat; eğer, peygamberlik müessesesini kabul etmemek ise peygamberliğin ve geçmiş peygamberlerin varlığı, bu konuda onların iddia ve itirazlarını çürütmeye yeterli delildir.[1042] Dolayısıyla müşriklerin bu tür soruları ve sorularla ileri sürdükleri tenkitleri; tutarsız, cılız ve Hz. Peygamber'in nübüvvetine halel getirmekten, ona gölge düşürmekten çok uzak ve kendisine iltifat edilemeyecek art niyetli tenkitlerdir.[1043]

### *4. İnfak*

Herkesi doyuran ve rızık veren Yüce Allah'tır. Kulların sahip olduğu rızık ve nimetlerin tümü O'nun yaratması iledir. İnsanlar, ellerindeki bu nimetlerden hiçbirini kendileri yaratmış değildir. Bu dünyada insanların birçok ihtiyaçları olacak ve bu ihtiyaçlarını çalışmak suretiyle gidereceklerdir. Herkes kabiliyetine, gücüne göre çalışacağı için elde edecekleri imkânlar ve nimetler de farklı farklı olacaktır. Bu farklılığın toplum hayatında kötü bakışlara mahal bırakmaması için servet sahiplerinin mallarından bir kısmını ihtiyaç ve zaruret sahibi olanlara infak etmesi, İslâm'ın bir prensibi olmuştur. Bu yolla, hem infak eden hem de bu yardımı alanın kalbi huzura kavuşacaktır.

Allah'a şirk koşanlara, Allah'ın size verdiği rızıktan infak edin, ihtiyaç sahiplerine ve sıkıntı içinde olanlara karşı Allah'ın size zorunlu kıldığı bu görevi ifa edin denildiğinde,[1044] Allah'ın bu işteki hikmetini idrakten aciz olan kişiler: "*Allah'ın dilediği takdirde bol bol rızıklandıracağı kimseyi doyurmak bizim mi işimiz?*" (Yâsîn, 36/47) diyerek alaylı ve katı bir tutum içerisinde, kendilerini iyilik ve infaka çağıranlara karşı kibirli davranırlar.

---

1040 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 321-322. Diğer birkaç ayet için bkz. Furkân, 25/21; Zuhruf, 43/53.
1041 Bkz. Ra'd, 13/43; Nahl, 16/43-44; Enbiyâ, 21/25.
1042 Bkz. Ra'd, 13/8; Nahl, 16/43; Kehf, 18/111; Enbiyâ, 21/7; Fussilet,41/6; Şûrâ, 42/51.
1043 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XX, 36.
1044 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XXIII, 16.

Bunu da Allah'ın mal ve rızık dağıtımındaki yüce gayesini bilmedikleri için yaparlar.[1045] Netice olarak; Allah'a ve Resul'üne inanmakta direnen müşriklerin, infak konusunda da aynı tutum içerisinde oldukları görülmektedir.

## 5. *Ruh*

Asırlardan beri insanların hâlâ ulaşamadıkları hakikatlerden biri de "ruh"tur. Ne künhü, ne mahiyeti, ne de işleyiş şekli tam anlamıyla bilinen "ruh", bu sebeple üzerinde en çok tartışma yapılan konulardan biri olmuştur.[1046]

Kur'ân'ın prensibi, insanların ihtiyaçlarına cevap vermek, idraklerinin kavrayıp anlayabileceği şeyleri kendilerine açıklamaktır. Bu sebeple, Mekke'li müşrikler tarafından[1047] Hz. Peygamber'e (s.a.s.), ruh hakkında soru sorulunca, Yüce Allah ruh meselesinin ve bu husustaki bilgilerin sadece kendisine ait olduğunu bildirmiştir:

*"Bir de sana 'ruh' hakkında soru sorarlar."* (İsrâ, 17/85) âyetinde, hakkında soru sorulan ruhun, hangi ruh olduğu konusunda bilim adamları farklı görüşlere sahiptirler. Onun, Cebrail olduğu, Kur'ân-ı Kerim olduğu, yaratılış itibariyle oldukça büyük ve üstün sıfatları bulunan bir melek olduğu söylenmiştir. Ruhun, Allah'ın ordularından bir ordu olduğu da söylenmiştir. Bilginlerin çoğuna göre ise Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soru soranlar, bedenin kendisiyle hayat bulduğu ruhu kastetmişlerdir. Onlar aslında, ruhun keyfiyeti, insanın bedeni içerisindeki vaziyeti, ruhun beden ile uyuşması, hayatın onunla ilişkili olması hakkında sormuşlardır. Bu ise Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği bir husustur. Sahih olan ise kendisi hakkında birçok söz söylenmiş bulunan bu hususun mübhem bırakılmasıdır. Yüce Allah, ruh hakkındaki bilgiyi mübhem bırakmış ve tafsilat vermemiştir. Böylelikle insan, kesin olarak var olduğunu bilmekle birlikte, bizzat kendi

---

1045 Kutup, *fî Zılâl*, V, 2971.

1046 Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara-1985, s. 161-162.

1047 Bkz. İbn Hişâm, *Sîre*, I, 300-308; İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 106; Kutup, *a.g.e.*, IV, 2288-2289 (Bu soruyu, Hz. Peygamber'e Yahudilerin yönelttiği de rivayet edilmiştir. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XV, 193-194).

nefsinin hakikatinden hareketle kati' olarak aciz olduğunu bilsin... İnsan, bizzat kendisini bilmek noktasında böyle olduğuna göre, Hakk'ın hakikatini idrak etmekten aciz olması öncelikle söz konusudur.[1048]

Ruh, mahiyetini sadece Allah'ın bildiği, gayb âlemindeki unsurlardan biridir:[1049] *"Ruh Rabbimin emrindedir, O'nun bileceği işlerdendir."* (İsrâ, 17/85). Yüce Allah'ın, insana ve mahiyetini bilmediğimiz birtakım yaratıklara bahşettiği ruh, O'nun mukaddes sırlarındandır. Allah'ın mutlak ilmine kıyasla insanın bilgi kapasitesi sınırlıdır. İnsanoğluna verilen aklın kapasitesi, kâinatın sınırsız esrarını kavrayacak güce sahip olarak yaratılmamıştır. Evet, insan yeryüzünde birçok şeylere vakıf olmuş, birçok icatta bulunmuştur. Fakat ruhtaki sır perdesini aralayamamıştır. Bu husustaki bilgi sadece, Allah'a aittir.[1050]

### 6. *Zülkarneyn*

Mekke'li inkârcılar, Ehl-i kitaba bir heyet göndererek, kendilerine Hz. Peygamber'i (s.a.s.) imtihan edebilecekleri sorular öğretmelerini istemişlerdi. Onlar da, yeryüzünde gezinen adamı (Zülkarneyn), ne yaptıkları bilinmeyen yiğitleri (Ashab-ı Kehf) ve ruhu sorun dediler. Bunun üzerine, Kehf sûresindeki şu âyet nazil oldu: *"Bir de sana Zülkarneyn'i sorarlar. "Size onun bir hadisesini anlatayım" de."* (Kehf,18/83).[1051]

Zülkarneyn'in bir hükümdar olduğu ve bu ismi almasının sebebinin, başının iki tarafında bakır bulunması olduğu rivayet edilmiştir. Yine, bazı Ehl-i kitap bilginlerinin söylediğine göre, Bizans ve İran'a hâkim olması sebebiyle bu ismi almıştır. Hz. Ali'ye (ö. 40/661), Zülkarneyn sorulduğunda şöyle demiştir: "O, kendini Allah'a adayan bir kuldu. Kavmini Allah'a davet etti, onu alnından vurdular da öldü. Sonra Allah, onu diriltti. Kavmini yine Allah'a davet etti, yine alnından vurdular da öldü. Bunun için bu ismi aldı". Zülkarneyn'e bu ismin verilmesi, onun güneşin doğduğu ve battığı yere ulaşmış olması sebebiyledir de denmiştir.[1052]

---

1048 Kurtubî, *Câmi'*, X, 323-324.
1049 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XV, 195.
1050 Kutup, *fî Zılâl*, IV, 2249.
1051 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 106.
1052 İbn Kesîr, *a.g.e.*, III, 106.

Müşrikler; ruh, Zülkarneyn ve kıyamet vakti ile ilgili olarak yönelttikleri bu sorular ile Hz. Peygamber'i (s.a.s.) güç durumda bırakmak istemişlerdir. Sorulan bu sorulara verilen cevaplar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), vahye bir dahlinin olmadığını gösterirken; ayrıca bu kasıtlı sorular karşısında sıkıntı duymaması gerektiğini ifade etmektedir.

## *7. Azap*

Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin inkâr, inat ve isyan göstergesi olan sorularını belgelerken; kendi tutumları sebebiyle duçar kalacakları kötü sonlarını ve acizliklerini istifham üslûbuyla ifade etmektedir.

Yüce Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.s.); kıyamet günü azabı gördüklerinde, Allah'ı inkâr edenlerin, dünyaya "*Acaba geri dönme imkânı var mıdır?*" (Şûrâ, 42/44) şeklinde bir arayış içinde olacaklarını haber vermektedir.[1053]

Kıyamet günü, inkârcılar azaptan bir çıkış yolu arayarak dünyada yapmadıkları amelleri yapmak için tekrar hayata dönme isteği içinde olacaklardır.[1054] Fakat: "*Onlar ise: 'Ya Rabbena!' derler, "Sen bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin. İşte günahlarımızı itiraf ettik. Şimdi, telâfi etme için buradan çıkmaya bir yol yok mudur?*" (Mümin, 40/11) şeklindeki ifadelerinde yer alan "sebil: *yol*" kelimesinin nekire gelmesi bile, aslında onların bu beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini, bu sebeple elem ve ümitsizlik içerisinde olduklarını göstermektedir.[1055]

Müşriklerin, azaptan kurtulma istekleri Şuarâ sûresinde de; "*Acaba bize, azıcık olsun, bir mühlet verilir mi?*" (Şuarâ, 26/203) şeklinde ifade edilmektedir. Onlar geçmiş hatalarını telâfi edebilmeleri için kendilerine bir fırsat daha verilmesini isterler ama bu mümkün değildir; çünkü iş işten geçmiştir.[1056]

Müşriklerin tüm bu arayışları ve çırpınışları, içinde bulundukları durumdan kendilerini kurtarmaya yetmeyecektir. Onun için bu anlatımla,

---

[1053] Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XXV, 52-53.
[1054] Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 61.
[1055] Kutup, *fî Zılâl*, V, 3072.
[1056] Kutup, *a.g.e.*, V, 2618. Diğer bir ayet için bkz. Kıyâme, 75/10.

âdeta tekrar dönüşü olmayan dünyadan ayrılmadan kendi dilleriyle söylenmiş, kurtuluş fırsatını değerlendirmeleri için bir uyarı yapılmış olmaktadır.

## *D. MÜNAFIKLARIN SORULARI VE CEVAPLARI*

Münafıklar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) konumundan ve dininin yayılmasından hoşlanmıyorlardı. Mekke döneminde Müslümanların sıkıntılı bir hayat sürmeleri sebebiyle, onların ikiyüzlü davranmalarına lüzum yoktu. Fakat Yüce Allah Medine'de İslâm'ı ve Müslümanları güçlendirince, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) ve İslâm'dan nefret eden bazı kimseler, düşmanlıklarını açıkça belirtemeyip, istemeyerek de olsa kendilerini Müslüman olarak gösterdiler. Bu kişiler, Medine'de askeri, iktisadi ve teşkilat gücü bakımından önemli ağırlığı olan Yahudiler kendilerine destek verince; onlardan aldıkları bu güçle, sıkıntıyla karşılaşan Müslümanlara kin ve düşmanlıklarını ilân ettiler. Müslümanların sıkıntıları sona erip, rahata kavuştuklarında ise yine gizlilik içinde karanlık emelleri peşinde koştular.[1057]

Kur'ân-ı Kerim, münafıkların bu şekilde ikili oynadıklarını tescil ederken istifham üslûbu ile yönelttikleri sorulardaki kinci tutumlarını ve kalplerindeki kaypaklığı ortaya koymaktadır:

### *1. İman*

Kendilerini herkesten üstün görme, münafıkların belirgin vasıflarındandır. Bu sebeple onlar halka, yüksek mevki sahibiymiş gibi görünmeğe çalışırlar. Medine'de kendilerine yapılan iman çağrısına, dürüstlük ve samimiyet içerisinde icabet etmeleri istendiğinde de bu yönleri ortaya çıkmıştır. Nitekim onlar; şan, şöhret ve makam sahibi kimselerin iman etmelerini düşüklük olarak addetmiş, iman etmeyi fakirlerle ve düşkünlerle özdeşleştirmişlerdir.[1058]

İnsanların inandıkları gibi siz de; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, cennete ve cehenneme

---

1057 Kutup, *fî Zılâl*, VI, 3293-3294.
1058 Kutup, *a.g.e.*, I, 44.

ve müminlere bildirilen diğer gerçeklere iman edin, Allah'ın emirlerini yerine getirin ve yasaklarından vazgeçin, Allah'a ve Resul'üne itaat edin denildiğinde onlar -Resûlullah'ın ashabını kastederek-: "*Yani o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?*" (Bakara, 2/13) demişlerdi. Âyetteki istifham-ı inkârî ile[1059] münafıklar; "Biz ve onlar aynı noktada ve aynı yolda mı olacağız? Onlar beyinsizdirler ve bizimle beraber olamazlar!" diyerek iman etmeyeceklerini ortaya koymak isterler. Bu ifade ile onlar inananları, cahil, dar görüşlü olmakla ve iyi ile kötüyü ayırdedememekle da itham etmektedirler.[1060]

Münafıkların bu tutumları karşısında Yüce Allah, onları sert bir ifade ile kınamakta ve asıl kendilerinin düşük akıllılar olduğunu ifade etmektedir:[1061] Nitekim O, "*Asıl beyinsizler kendileridir de farkında değiller.*" (Bakara, 2/13) diyerek düşük akıllılığı ve beyinsizliği münafıklara has kılmaktadır. Çünkü onlar asıl kendilerinin, sapıklık içinde olduklarını farkedemeyecek kadar büyük bir cehalet içindedirler. Aynı zamanda âyetteki bu ifade; münafıkların gerçekleri göremediklerini, hidayetten uzak olduklarını ve ahmaklıklarını en vurgulu şekilde ortaya koymaktadır.[1062]

## *2. Kur'ân-ı Kerim*

Münafıkların alay ve istihzaya konu yaptıkları şeylerden biri de Kur'ân'ın nüzûludür. Kur'ân sûrelerinin nüzûlu, onlar için, nifak küfrünü ve hasetlerini artırmaktan ve ölünceye kadar bozuk itikatlarında kalmalarından başka bir etki yapamamaktadır.[1063]

Münafıklardan bahseden ve onların zilletlerini ortaya koyan bir sûre iner, onlar da bunu dinlerlerse; bunu dinlemekten sıkılır, kendi aralarında o sûreyi eleştirici ve onunla alay edici bakışlarla biribirlerine bakarlardı. Onların nazil olan vahye; inkâr, alay ve nefret dolu bu bakışmaları, vahye karşı duydukları kinin bir göstergesidir.[1064] Kendileri hakkında nazil

---

1059 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 182.
1060 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 53.
1061 Kutup, *fî Zılâl*, I, 44.
1062 İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 53.
1063 Kılıç, *Kur'ân'a Göre Nifak*, s. 127-128.
1064 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 113.

olan sûreye karşı takındıkları alaycı tavırları, münafıkların genel olarak Kur'ân'ı hafife aldıklarını da göstermektedir.[1065]

Kur'anda, münafıkların dinî durumu; hakkın yanında sebat etmemek, onu kabul etmemek ve onu anlamamak olarak ifade edilmektedir: *"Aleyhlerinde bir sûre indirilince göz kırpıp alay ederek birbirlerine bakar, sonra 'Acaba bizi gören biri var mı?' diye endişe ile bakınır, gören biri yoksa hemen sıvışır giderler."* (Tevbe, 9/127) âyeti bu durumu açıkça göstermektedir.[1066] Nitekim onlar, inen sûrenin kendilerine olan tesirinden bunalır ve vahiy atmosferinden kaçmak isterler. İşaretleştiklerini biri görüverecek, alındıkları anlaşılıverecek, nifak ve hiyanetleri meydana çıkıverecek diye korkularından gizlice savuşmak isterler.[1067]

Münafıkların Kur'ân'ı alay konusu yaptıklarını gösteren ve istifham üslûbu ile ifade edilen bu durumun örneklerinden biri de, yine Tevbe sûresinde geçmektedir. Yüce Allah, münafıkların: *"Yeni bir sûre indirildiğinde onlardan bazıları: 'Bu inen kısım hanginizin imanını artırdı acaba?' diyerek vahyi küçümserler."* (Tevbe, 9/124) şeklindeki aralarında geçen konuşmalarını haber vermektedir.[1068] Âyette, münafıkların bu sözü; kendi topluluklarını nifak üzerine tutabilmek için kendi avanelerine veya imandan çevirmek maksadıyla müminlere söylemiş oldukları ifade edilmiştir.[1069] Onların bir inkâr ve istihza ifadesi olan bu sorularına cevap olarak: *"Ama bu, iman edenlerin imanını, yakinini artırır ve onlar sevinip birbirlerini müjdelerler."* (Tevbe, 9/124) âyeti kâfî gelmektedir.[1070]

### *3. Hz. Peygamber*

Münafıklar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini de inkâr etmektedirler. Yüce Allah, Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini dinledikleri halde bir şey anlamayan ve onun yanından ayrılırken: *"Sahi, az önce o, neler söylüyordu?"* (Muhammed, 47/16) şeklindeki sözleriyle münafıkların kıt anlayışlı

1065 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, XVI, 233.
1066 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 417-418.
1067 Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2652.
1068 İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 417.
1069 Râzî, *a.g.e.*, XVI, 231; Ebu's-Suûd, *İrşâd*, IV, 112.
1070 Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2651.

olduklarını gözler önüne sermektedir.[1071] Münafıkların, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) dinledikten sonra kalkıp soru sormaları, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerine kulak verdikleri hissini uyandırmakla birlikte, aslında kalplerinin tamamen başka şeylerle meşguliyetini veya katılaşıp donuklaşmış bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu soruyu sormaları gizli ve sinsi bir gammazlığa da delâlet eder. Şöyle ki, onlar böyle demekle akılları sıra Peygamber'in (s.a.s.) söylediği şeylerin anlaşılmaz sözler olduğunu ima etmektedirler.[1072] Belki de onlar bu soruyu tekrarlayarak peygamberle açık veya gizli alay etmektedirler.[1073] Bu ihtimallerden hangisi olursa olsun, yapılan hareketin basitliği ve kötülüğü ortadadır.

Uhud Savaşı'nda müminlerle aynı safta yer alan münafıklar; "Eğer Muhammed hak peygamber olsaydı, Allah ona küffarı musallat etmezdi." diyerek şüphe tohumları saçmak istemişlerdir:[1074] *"Bu işin kararlaştırılmasında bizim yetkimiz mi var?"* (Âl-i İmrân, 3/154) âyetindeki inkâr üslûbunda söylenmiş istifham, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kendilerine vadettiği güç ve zaferin gerçekleşmeyeceğini anlatmaktadır. Buradaki maksatları da, Peygamber'i (s.a.s.) zafer vadinde ve ümmetini koruma sözünde yalancı duruma düşürerek nübüvvetini inkâr etmektir.[1075] Fakat tüm bunları iptal eden cevap Yüce Allah tarafından şöyle verilmiştir: *"Allah sinelerin özünü dahi bilir."* (Âl-i İmrân, 3/154).

## 4. Menfaatçi Karaktere Sahip Olmaları

Münafıklar menfaatçidirler ve menfaat bulunan taraftan gözükerek, ikiyüzlü oynayıp kârlı çıkmak isterler. Bu konunun, istifham üslûbu ile ifade edilen örnekleri olarak şu âyetleri zikretmemiz mümkündür:

Yüce Allah, münafıkların; iman edenlerin musibete duçar kalmalarını beklediklerini, güç ve kuvvetlerinin sona ermesini, küfrün onlara galebe çalmasını ve dinlerinin yok olmasını gözettiklerini haber veriyor:

---

1071 İbn Kesîr, *Tefsir,* IV, 190.
1072 Kutup, *fî Zılâl,* VI, 3294.
1073 Zemahşerî, *Keşşâf,* III, 534; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* IV, 152; Suyûtî, *Celâleyn,* II, 179; Kutup, *a.g.e.,* VI, 3294.
1074 Elmalılı, *Hak Dini,* II, 1205-1206.
1075 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* VII, 133-135; Elmaî, *Menâhicü'l-Cedel,* s. 425.

*"Münafıklar sizinle ilgili olayları çok yakından izler, devamlı olarak havayı yoklarlar: Şayet Allah size bir zafer lütfederse: 'Biz de sizinle beraber değil miydik?' derler. Eğer kâfirler zaferden yana bir pay elde ederlerse onlara: 'Bizim taraf size galip durumda iken sizi kollamadık mı, müminlerin size karşı savletini içten içe engellemedik mi?' derler."* (Nisâ, 4/141). Münafıkların bu sözleri, inkârcıları sevdiğini yansıtsa da, aslında onlar hem inananlar hem de inkârcılarla, birlikte pay alabilmek ve onların hilelerinden emin olabilmek için bu şekilde davranış sergilemektedirler. Bu menfaate odaklı ve yapmacık sözlerinin sebebi, imanlarının zayıflığı ve yakinlerinin azlığıdır.[1076] Dolayısıyla münafıklar, âyetteki, *"Biz de sizinle beraber değil miydik?"* sorusuyla Ehl-i kitaba, menfaat planları gereği kendileriyle beraber olduklarını söylemişlerdir.[1077]

Münafıklar aynı sözleri, ahirette inananların konumundan yararlanmak için tekrarlarlar. Ahirette, mümin erkek ve hanımların bulunduğu yer ile münafık erkek ve kadınların bulunduğu yerler ayrılır. Çünkü artık orası ayrılma yeridir. Her ne kadar dünyada birlikte yaşamışlarsa da bu gün, burada ayrılırlar ve *"Münafıklar şöyle seslenirler: Biz de sizinle beraber değil miydik?"* (Hadîd, 57/14). Bununla sanki "Öyle ise neden ayrıldık sizden, aynı yerlerde yaşamıyor muyduk? Buraya da sizinle birlikte gelmedik mi?" diyerek ayrılık sebeplerine cevap aramaktadırlar. Müminler cevap olarak onlara: *"Evet, beraberdiniz, fakat siz kendi canınızı yaktınız, müminlere hep felaket gelmesini gözleyip durdunuz, şüphelere düştünüz, sizi birtakım kuruntular oyaladı."* (Hadîd, 57/14) âyetiyle; "Doğru yoldan çıktınız, açık gerçeği seçmediniz, doğru yolda yürüme azmini göstermediniz. Boş kuruntulara daldınız, ikiyüzlü oynayarak karlı çıkacağınızı ve kurtulacağınızı zannettiniz." derler.[1078]

Münafıkların yönelttikleri bu sorular, aynı zamanda kendilerinin kaypak karaktere sahip olduklarını da göstermektedir.

---

1076 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 580.
1077 Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, IV, 124.
1078 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XXVII, 294; Kutup, *fî Zılâl*, VI, 3486.

## *E. MELEKLERİN SORULARI*

Meleklerin, Kur'ân'da yer alan soruları, kimi zaman Allah'ın kudretinin tezahürü olan bazı işlerin gerçekleşmesini ihtimal dışı ve hatta imkânsız görenlere yöneltilirken; kimi zaman da inkârcıları kınamak amacıyla yöneltilmiştir.

### *1. Allah'ın Kudreti*

Yüce Allah, insanı topraktan yaratmasındaki durumun benzerini, Hz. İsa'nın yaratılışında da ortaya koymuş, bu yaratılış hakkında şüphe edilmemesini istemiştir.[1079] Yaratılışta alışılmışın dışında sergilenen bu durum, Yüce Allah'ın kudretinin tezahürlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'de, benzer şekilde kudretini sergilediği olaylar arasında; ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olmaları kendilerine müjdelenen peygamberlerin ve seçkin kulların durumu da görülmektedir. Nitekim böyle bir durum ile karşılaşan Hz. İbrahim'in (a.s.) hanımı Sâre, kendisine çocuk müjdesi verilince kendisinin kısır ve yaşlı bir kadın olduğunu şaşkınlık içinde ifade etmiştir. Sare'nin bu şaşkınlığı, bu olayı, Allah'ın kudretine nisbetle muhal değil, alışılmamış yollar ile meydana gelen bu hadiseyi meydana getiren Yüce Allah'ın kudretini isti'zam için hayret ve dehşet anlamı taşır. Melekler, İbrahim'in (a.s.) hanımına, çocukları olacağına dair müjde verdiklerinde, olayın dehşetinden onun taaccüp etmemesi için sanki bu ifade ile "Allah'ın emrine şaşırma." demişlerdir.[1080]

*"Elçi melekler: Sen, dediler, Allah'ın emrine mi şaşırıyorsun?"* (Hûd, 11/73) âyetinde melekler: "Allah'ın işine şaşırma, zira O, bir şeyin olmasını istediği zaman ona; "ol" der ve o da hemen oluverir. Dolayısıyla buna şaşırma, sen çocuktan kesilmiş bir ihtiyar ve kocan yaşlı bir ihtiyar da olsa muhakkak ki Allah, dilediğine güç yetiricidir." demişlerdir.[1081]

Allah'ın işinde şaşırılacak bir şey yoktur. Allah irade buyurduğu bir işi, rahmeti ve bereketi icabı, âdetin hilafına ortaya çıkarır. Aslında bizim

---

1079 Bkz. Âl-i İmrân, 3/59-60.

1080 Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, II, 197; Aydın, Muhammed, *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetühâ lil-Âyâti'l-letî Hutimet bihâ* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke-1989, s. 297.

1081 İbn Kesîr, *Tefsir*, II, 468.

âdetin hilafı olarak gördüğümüz şeyler de ilâhî kanunlara göre cereyan etmektedir, fakat biz onların mahiyetini bilemeyiz. Çünkü biz, kâinattaki bütün olayları kapsayacak genel bir kıyas metodundan yoksunuz.[1082]

### *2. Allah'ın İnsanı Yaratmasındaki Hikmet*

Melekler, insanın yaratılacağı kendilerine haber verildiğinde, kendileri gibi ehl-i taat yerine, belki de ehl-i masiyet olacak bir grubun yaratılmasına taaccüp ederek:[1083] *"Â! Oradaki nizamı bozacak ve yeryüzünü kana bulayacak bir mahlûk mu yaratacaksın?"* (Bakara, 2/30) demişlerdir. Meleklerin bu sözü Allah'a itiraz sadedinde ve âdemoğlunu kıskanmak için söylenmiş bir söz olmayıp, bu olaydaki hikmetin açıklanıp, belirtilmesi sadedindedir. Onlar, Rabb'lerinin yeryüzünde anarşi çıkarabilecek bir varlığı yaratmaktan maksadın ne olduğunu anlamak için bu soruyu yöneltmişlerdir. Yüce Allah da onlara: *"Ben, sizin bilmediğiniz pek çok şey bilirim."* (Bakara, 2/30) şeklinde cevap vermiştir.[1084]

Yüce Allah'ın, yeryüzünde bir halife yaratacağını meleklere bildirmesi, onları bu konuda soru sormaya yöneltmiş ve bu yaratmanın hikmetini kavrayabilmeleri için de kendilerine bir fırsat vermiştir. Ayrıca Yüce Allah, istişare yapmaktan müstağni olduğu halde, meleklerle bir meşveret görünümünde kullarına istişareyi öğretmiş olmaktadır.[1085]

### *3. Kötü Toplumun Helâk Edilmesi*

Hz. Lût'un (a.s.) kavmi fıtrata aykırı ve sonderece anormal davranışlar içerisinde bulunan bir toplum idi. Onlar, kadınları bırakıp erkeklerle temasta bulunuyorlardı. Onların bu durumu Lût Peygamber'i son derece üzüyor ve endişelendiriyordu. Çünkü o, Allah'ın helâk emri için meleklerin geleceğini ve bunun da azgın toplumu için son derece şiddetli bir gün olacağını biliyordu.[1086]

---

1082 Kutup, *fî Zılâl*, IV, 1912.
1083 Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 271; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl*, I, 40.
1084 İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 72-73.
1085 Nesefî, *a.g.e.*, I, 40.
1086 Kutup, *a.g.e.*, IV, 1914-1915.

Kavminin helâk zamanını sorduğunda, melekler Hz. Lût'a: "*Sahi! Sabah da pek yakın değil mi?*" (Hûd, 11/81) diyerek bu helâk zamanının sabah olacağını haber vermişlerdi. Lût Peygamber de, "Öyleyse ben bundan daha erken çıkmak istiyorum" diyerek ailesiyle birlikte geceleyin yola çıkmıştı.[1087]

Lût (a.s), kavmiyle mücadele etmiş, onları insanlık tarihinde benzeri bulunmayan bir kötülüğü yapmaktan men etmeye çalışmış ve içinde bulundukları kötü durumdan kendilerini kurtarmaya çalışmıştır. Onlar ise bu uyarıları dikkate almamış, üstelik onu tehdit etmişlerdir. Yüce Allah: "*Onlar Lût'un misafirlerine karşı niyetlerini bozdular, onlarla yalnız kalmak için gidip gidip geldiler. Biz de gözlerini silme kör ettik. Haydi, tadın benim cezalandırmamı ve tehditlerimi!*" (Kamer, 54/37) diyerek onların acı sonlarını haber vermiştir.[1088]

Meleklerin, bir istifham üslûbuyla Hz. Lût'a (a.s.), şehirde kalan herkesin sabahleyin helâk olacağı haberini vermeleri, onu çektiği bütün bu sıkıntılardan rahatlatma amacına yöneliktir. Nitekim o sabah, Yüce Allah, Hz. Lût'un (a.s.) uyarılarını dinlemeyen azgın kavmini helâk etmiştir.[1089]

### *4. İnkârcıların Bahanelerinin Kalmaması*

Yüce Allah'ın yarattıklarına elçiler ve kesin deliller göndermesi onun adaletinin gereğidir. O elçi göndermedikçe hiçbir topluma azap etmez.[1090] Dolayısıyla Allah'ın kullarına azabı ancak bu süreçten sonra söz konusu olmaktadır.[1091] Cehennemde görevli melekler, azap içinde olan inkârcılara kınayıcı sorular yöneltmekle, âdeta onların azaplarına azap katmaktadır.[1092] Bu melekler, inkârcılardan cehenneme her bir topluluk atıldığında: "*Sizi uyaran bir peygamber daveti size ulaşmadı mı?*" *diye sorarlar.*" (Mülk, 67/8). Cehennemde görevli meleklerin, mücrimlere yönelttikleri bu soru, onları kınamak içindir.[1093] Onlar da: "*Evet, bizi uyaran oldu, ama biz onu yalancı*

---

1087 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb,* XVIII, 36; Ebu's-Suûd, *İrşâd,* IV, 230.

1088 İbn Kesîr, *Tefsir,* II, 470.

1089 Kutup, *fî Zılâl,* IV, 1915.

1090 Bkz. İsrâ, 17/15.

1091 İbn Kesîr, *a.g.e.,* IV, 423.

1092 Zemahşerî, *Keşşâf,* IV, 136.

1093 Zemahşerî, *a.g.e.,* IV, 136; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl,* IV, 275; Suyûtî, *İtkân,* II, 228; Elmalılı, *Hak Dini,* VII, 5213.

*saydık ve 'Rahman hiçbir vahiy indirmedi, siz besbelli bir sapıklık içindesiniz.' dedik."* (Mülk, 67/9) diyerek âdeta suçlarını kabul ve itiraf ederler.[1094]

Cehennemdekiler, görevli meleklerden azabın kendilerinden bir gün dahi olsa hafifletilmesi konusunda Allah'a yalvarmalarını isterler. Melekler ise bunu şöyle reddederler:[1095] *"Onlar: 'Peygamberleriniz size açık açık delillerle gelmediler mi?' deyince: 'Evet!' diye cevap verirler. Bu defa onlar: 'O halde siz kendiniz yalvaracaksanız yalvarın (biz sizin durumunuzdaki kimseler için dua etmeyiz.)' derler."* (Mümin, 40/50). İnkârcıların bu çaresiz ve hazin yalvarışlarına mukabil, bekledikleri yönde bir cevap veremeyen melekler, görevleri gereği, onlara sırt çevirmek ve duçar kaldıkları azabın sebebini söyleyerek onların ızdıraplarını artırmaktan başka bir şey yapamazlar. İşte aralarında geçen bu konuşma, onları başka isteklerde bulunmaya mecallerini bırakmayacak niteliktedir.[1096]

Meleklerin, inkârcıları tevbih için yönelttiği sorulardan birisi de: *"Peki Allah'ın dünyası geniş değil miydi? Siz de orada hicret etseydiniz ya?"* (Nisâ, 4/97) âyetinde geçmektedir. Ayrıca bu sorunun, imkânları olduğu halde, İslâm diyarına göç etmeyip, müşrik bir toplum içerisinde kalan müminleri bir İslâm diyarına yönlendirme amacıyla yöneltildiğini anlıyoruz.[1097]

## *F. DEĞERLENDİRME*

Kur'ân-ı Kerim, kendisine tavır alışlarına göre, mümin, Ehl-i kitap, müşrik ve münafık şeklinde adlandırdığı insanlara hitap ederken, onların sözlerini, düşüncelerini ve zaman zaman sorularını nakletmiştir. Bahsi geçen bu gruplara ait nakledilen farklı farklı sorular; soranların niyet, karakter ve inançlarını yansıtmada önemli ipuçları vermektedir.

Gönderildikleri toplumları uyarmak ve onların yanlışlarını düzeltmek için istifham üslûbuna peygamberler de başvurmuşlardır. Peygamberlerin yönelttikleri bu soruların, daha çok tevhid ve nübüvvet konularında yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Bütün peygamberlerin ve peygamber-

1094 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, XXVIII, 8.
1095 İbn Kesîr, *Tefsir*, IV, 90.
1096 Kutup, *fî Zılâl*, V, 3085. Diğer birkaç ayet için bkz. Sâffât, 37/25; Zümer, 39/71.
1097 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 269; Halebî, *Dürrü'l-Masûn*, IV, 79; Hicâzî, *Tefsir*, I, 417.

lik müessesesinin; Yaratıcının varlığını kabul etme ve O'na şirk koşmama konusundaki hedef birliği, kendisini istifham üslûbunda da göstermiştir.

Müminlerin soruları şu noktalara dikkat çekmesi açısından önemlidir: İmanın kişide uyandırması gereken dikkat ve hassasiyet, Allah'a teslimiyet, itikat ile pratik hayat arasındaki uygunluk ve İslâm'ın insan hayatının tüm alanlarını kapsaması… Müslümanlar bu sorularda kendilerine nelerin yasak, nelerin serbest olduğunu ve dinlerinin tasvip veya reddettiği hususlar hakkında bilgi sahibi olmayı hedeflemişlerdir. Yöneltilen bu sorular, inanç konularında değil, ibadet konularında olmuştur. Bu soruların ibadet konularında olması; onların önceki inanç kırıntılarından aklen ve ruhen tamamen sıyrılmaları ve hak dinin öğretilerine ülfet etmelerinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Müminlerin yönelttiği sorularda dikkati çeken bir başka husus olarak da şunu söyleyebiliriz: Bu sorular, çoğunlukla Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yöneltilmiş ve cevapları da Yüce Allah tarafından verilmiştir.

Ehl-i kitap, müşrikler ve münafıkların sorularının ise kasıtlı sorular olduğu ve inanç konularında yoğunlaştığı dikkatleri çekmektedir. Müşriklerin öncelikle, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) hedef alan soruları, nübüvveti inkâr noktasında yoğunlaşırken, tevhid ve ahireti inkârları da bunu izlemektedir.

Ehl-i kitabın sorularının Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğini hedef aldığı; münafıkların sorularının ise iman, Kur'ân ve Hz. Peygamber'i (s.a.s.) inkâr ve istihzaya yönelik olduğu tespit edilmiştir.

Ehl-i kitap, müşrikler ve münafıkların bu soruları, son ve mükemmel din ve bu dinin değerlerini karalamaya yönelik kasıtlı, aşağılayıcı ifadeler olmaktan başka bir şey değildir. Böyle olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerim bu soruları zikretmiştir. Bununla Kur'ân; onların saldırı içeren bu soru ve iftiralarını tescil etmiş ve bunları aydınlatıcı, ikna edici, caydırıcı, kınayıcı ve susturucu cevaplarını âyetlerinde belgelemek suretiyle, en etkili ve köklü bir biçimde çürütmüş ve kafalardaki soru işaretlerini yok etmek istemiştir. Böylece bu inkâr gruplarının karakterlerini gözler önüne sermiş; her dönemde aynı karaktere sahip kişilerin yöneltebileceği bu tür sorulara kalıcı cevaplar vermiştir.

Meleklerin yönelttikleri sorular ise harikulâde olaylar karşısında duyulan taaccübü ifade etmektedir. Allah'ın yüce kudretini tazim ifade eden birkaç yer dışında, onların soruları çoğunlukla inkârcıları kınamak içindir. Böylelikle, kendilerine yöneltilen istifhamlardaki kınayıcı ve kabahatlerini yüzlerine vurucu anlatımla, azap edilen inkârcıların, azapları kat kat arttırılmış olmaktadır.

# III. BEŞERİN SORU SORMA MAKSATLARI

Kur'ân-ı Kerim'de nakledilen sorular, yöneltenlerine göre farklı maksatlar taşımaktadır. Yöneltilen bu sorulardaki farklı maksatları şu şekilde ele almamız mümkündür:

## A. ÖĞRENME MAKSATLI SORULAR

Kur'ân-ı Kerim'de, birçok ahkâm, sorulan sorular üzerine teşri' olunmuş, hükmü bildirilmiş, cevap verilmiştir.[1098] Müminler, kendisiyle müşerref oldukları dinin, mahrem hayat, giyim-kuşam, yeme-içme, evlenme-boşanma, helâl-haram, caiz olan ve olmayan şeylerin, kısaca dinin tasvip ettiği veya tasvip etmediği hükümlerini öğrenmek için birtakım sorular sormuşlardır.[1099] İnananların bu soruları, şüphesiz kendilerine faydası olan hususlarla ilgiliydi.[1100]

Firûzâbâdî (ö. 817/1414), öğrenmek maksadıyla sorulan sorulara temas ederken; *hilâllerin durumu* (Bakara, 2/189), *mal infakı* (Bakara, 2/215), *yasaklanmış ayda savaş* (Bakara, 2/217), *içki ve kumar* (Bakara, 2/219), *yetim ve yetim malının ıslahı* (Bakara, 2/220), *kadınların hayız hâli* (Bakara, 2/222), *kıyamet* (A'râf, 7/187), *dağların durumu* (Tâhâ, 20/105), *helâl-haram* (Maide, 5/4) ve *ganimetler* (Enfal, 8/1)[1101] hakkında sorulan soruları öğrenme maksatlı sorular arasında zikreder.[1102] Bu sorulardan iki tanesi dışında kendisiyle hem fikir olduğumuzu

1098 Keskioğlu, *Kur'ân-ı Kerim Bilgileri,* s. 64.
1099 Koçkuzu, Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri' Yönlerinden Değeri*, Diyanet Yayınları, Ankara-1988, s. 45.
1100 Bkz. Dârimî, *Sünen,* Mukaddime, s. 51.
1101 Firûzâbâdî, *Besâir,* III, 168.
1102 Öğrenme maksatlı sorulan sorular için bkz. bu çalışma, s. 174-183.

ifade etmek isteriz. Nitekim Kur'ân'da sorulan, *kıyamet* (A'râf, 7/187) ile ilgili soru inkârcılar tarafından ve art niyetli olarak sorulmaktadır. Bu âyet, bir rivayete göre Yahudiler, bir rivayete göre müşrikler tarafından Hz. Peygamber'i (s.a.s.) imtihan için sorulmuş sorular arasında değerlendirilmektedir.[1103] *"Dağların durumu"* (Tâhâ, 20/105) ile ilgili sorulan soru da müşrikler hakkında olup öğrenmek maksadı taşımamaktadır.[1104]

Ayrıca, *kadınlar* (Bkz. Nisâ, 4/127) ve *kelâle* (Bkz. Nisâ, 4/176) ile ilgili âyetler de, öğrenmek için sorulan sorular arasında değerlendirilmelidir.

## *B. KASITLI SORULAR*

Kur'ân-ı Kerim'de, inkârcıların yönelttiği soruların art niyetli ve kasıtlı sorular olduğu dikkatleri çekmektedir.[1105] Burada, kötü maksatla sorulan sorulara Yahudilerin sorularını örnek olarak verebiliriz. Yahudilerin soruları, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) zor durumda bırakmak ve üzmek, onun dikkatini peygamberliğini ilgilendirmeyen konulara çekmek, kızmasını sağlayarak tartışma çıkarmak içindi. Onların bu tür sorular yöneltmekteki maksatları; hakkı batıla karıştırmak, Müslümanları dinlerinden döndürmek ve henüz Müslüman olmayan Arapların İslâm'a girmelerine engel olmaktı.[1106]

Yahudilerin, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) zor durumda bırakmak için sordukları kasıtlı sorulara[1107] örnek olarak şu soru zikredilebilir:

Bazı Yahudi din adamları, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Muhammed! Peygamber olduğunu ileri sürüyorsun. Eğer gerçekten peygambersen bize kıyametin ne zaman kopacağını haber ver." dediler. Hiç şüphe yok ki, bu Hz. Peygamber'i zor durumda bırakmak için başvurulan bir yöntemdi. Çünkü Yahudiler, Allah'ın, kıyametin kopacağı günü yerdekiler ve göktekilerden gizlediğini hatta hiçbir peygamberin o günü bilmediğini çok iyi bilmekteydiler. Onlar, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) de diğer peygamberlerin

---

1103 Bkz. Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, IX, 137; Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2344.
1104 İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 174.
1105 Kasıtlı sorulan sorular için bkz. bu çalışma, s. 199-200.
1106 el-Meydânî, Abdurrahman Hasen Habenneke, *Mekâyidü Yahûdiyye Abra't-Tarîh*, Dâru'l-Kalem, 2. Baskı, Beyrut-1398/1978, s. 55.
1107 Meydânî, *a.g.e.*, s. 55.

de, kıyametin kopacağı günü bilmediklerini bildikleri halde, karışıklık çıkarmak ve Allah'ın elçisini zor durumda bırakmak için böyle bir istekte bulundular. Eğer Peygamber (s.a.s.) kıyametin kopacağı günü söyleseydi, o zaman da onun yalancı olduğuna hükmedeceklerdi: *"Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar. De ki: 'Onun ne zaman geleceğine dair bilgi yalnız Rabb'imin nezdindedir. Vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O kıyamet öyle bir meseledir ki, ne göklerde ve ne de yerde ona tahammül edecek hiç kimse yoktur!' O size ansızın gelecektir. Sen sanki onu biliyormuşsun gibi onu sana soruyorlar. De ki: Ona dair gerçek bilgi yalnız Allah'ın nezdindedir; ama insanların çoğu bunu bilmezler."* (A'râf, 7/187)[1108] âyeti Yahudi din adamlarının bu durumlarını haber vermektedir.

Bir grup Yahudi, Peygamber'e gelip: "Ey Muhammed, mahlûkatı yaratan Allah'ı kim yarattı?" dediler. Resûlullah (s.a.s.) kızdı, rengi sarardı ve üzerlerine yürüdü. Bunun üzerine Cebrail gelip, Hz. Peygamber'i yatıştırdı ve onlara vereceği cevabı getirdi. O cevap, Allah'ın: *"De ki: O, Allah'tır, gerçek ilâhtır ve birdir. Allah Samed'dir. Ne doğurdu, ne de doğuruldu. Ne de herhangi bir şey O'na denk oldu."* (İhlâs, 112/1-4) âyetleriydi. Âyette verilen cevap, Yahudilerin felsefî bir çelişkiymiş gibi sunmak istediklerinin demogojiden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, Musa'nın (a.s.) bir peygamber, Allah'ın da herşeyin yaratıcısı olduğuna inanıyorlardı. Bir peygambere inanan kimsenin, Yüce Allah'ın varlığını, birliğini ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını bilmesi gerekir. Zaten akıl, Allah'ın olmadığını kabul etmemektedir. Aklın Allah'a yönelik hükmü, O'nun varlığını kabul etmektir. Eğer akıl O'nun yokluğuna dair bir hüküm verseydi, bu durumda hiçbir şeyin varlığını kabul etmemesi gerekirdi. Çünkü yok olan kendi kendine var olamaz. Bu yüzden başka bir etkene muhtaç olmayan kâmil bir varlığın var olması kaçınılmazdır. O da, var olan bütün varlıkların ortaya çıkmalarında ve varlıklarını sürdürmelerinde kendisine muhtaç olunan Yüce Allah'dır. Allah birdir ve ortağı yoktur. O Samed'dir ve hiçbir şeye muhtaç değildir. Akl-ı selim, insan varlığında hiçbir şeye muhtaç olmayan muktedir ilâha, kendinden önceki bir şeyden meydana gelmediğine, hiçbir şeyin kendinden ayrılmadığına, O'nun doğ-

---

1108 Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, IX, 137; Meydânî, *Mekâyidu Yehûdiyye*, s. 59-60.

mamış ve doğurmamış olduğuna inanacaktır. Yüce Allah, yarattıklarını sadece *ol* demekle yaratmıştır. Bunlar, Yahudilerin de bildiği gerçeklerdir.[1109] Özetle söylemek gerekirse, bu sorular onların cehaletlerinin değil, kötü maksatlarının tezahürüdür.

Kur'ân, özellikle ümmî ve alelade bir insanın bilmesi söz konusu olmayan geçmiş dönemlere ait bazı sorulara, tam ve ikna edici cevaplar vermiştir. Böylelikle kendisinin hak kitap olduğunu, peygamberinin de hak peygamber olduğunu ispat etmiştir.

[1109] Meydânî, *Mekâyidu Yehûdiyye*, s. 60-61.

# *IV. KUR'ÂN-I KERİM'DE SORU VE CEVAP ADABI*

Kur'ân-ı Kerim, muhatabına soru sorarken ve cevap verirken bazı hususları göz önünde bulundurmasını telkin eder:

## A. SORU SORMADA ADAB

Soru sormanın şüphesiz bir takım usulleri vardır ve bunlara riayet edilmelidir. Bu hususları kısaca şu şekilde zikredebiliriz:

### *1. Bilinmeyen ve Faydası Olacak Konuların Sorulması*

Kur'ân-ı Kerim, *"Şayet bilmiyorsanız, bunu bilenlere sorunuz."* (Enbiya, 21/ 7) demek suretiyle bilinmeyen konuların sorulmasını istemektedir. Dolayısıyla soru sormada maksat, kişinin bilmediği şeyi öğrenmesine yönelik olmalıdır. Sahabenin sadece kendilerine yararı olacak konular hakkında soru sormaları sebebiyle iltifata mazhar olması, soru sormada gösterilmesi gereken hassasiyeti ortaya koymaktadır.[1110]

Kur'ân'da temas edilen Ashab-ı Kehf kıssası;[1111] müminlere, faydası olmayacak hususlara dalmamaları gerektiğini gösteren önemli bir örnektir. Nitekim bu âyetlerde, bilinmesi bir fayda sağlamayacak olan kıssa kahramanlarının sayısının sorulmaması öğütlenmektedir. Bu sebeple, kıssada zaman, mekân ve kahramanların şekil ve sayıları ve mağarada korunma-

---

1110 Şâtıbî, *Muvâfakât,* IV, 213-214.
1111 Bkz. Kehf, 18/9-26.

larına dair bilgiler üzerinde durulmayıp kıssadan alınacak ibret üzerinde durulmuştur.[1112]

### *2. Soruların Ehil Kişilere Sorulması*

*"Şayet bilmiyorsanız, bunu bilenlere sorunuz."* (Enbiya, 21/ 7) âyetinde de ifade edildiği gibi soru, yeterli birikimi olan, konusunda uzman kişilere yöneltilmelidir. Kişinin soru sorması gerekince kendisine düşen mutlaka yetkili olan bir kimseye sormasıdır.[1113] Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de *"yes'elûneke"* ibaresiyle sahabenin, sorularını, yetkili merci olan Hz. Peygamber'e sorduğu ifade edilmektedir.

Hz. Musa (a.s.) da, *"Sana öğretilen bu ilimden bana da bir şeyler öğretmen için sana tâbi olabilir miyim, beni talebeliğe kabul eder misin?"* (Kehf, 18/66) âyetinde, Hızır'dan doğruyu bilme ilmini öğrenmek istemiştir.[1114] Eğer biliyorsa, cevap vermek de kendisine soru yöneltilen kişi üzerine bir görev ve zorunluluktur.[1115]

### *3. Lüzumsuz Soru Sorulmaması*

Kur'ân'ın hedeflerinden biri de bireyleri yetişmiş bir toplum meydana getirmektir. O, *"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!"* (Mâide, 5/101) derken, toplumun her bireyine soru sorma adabını öğretmektedir.

Yüce Allah, beşerin takat ve tahammülüne göre hükümler koyar ve kavrayabileceği kadarıyla bilinmeyenleri açıklar. İnsanlığın menfaatine yönelik olarak teferruat vermediği konularda sorulacak lüzumsuz sorular ile sorumluluklarını arttırmalarını doğru bulmaz. Öyle ise Allah'ın, kolaylık olması için açıklamadığı hususlar hakkında sorular sorulmamalıdır.

Bir konuda yeteri kadar bilgiye sahibi olunduğunda soru sorulmamalıdır. *"Ziyarete gücü yeten herkese Beytullahı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır."* (Âl-i İmran, 3/97) âyeti -zahiri mutlak olduğu için-, haccın insan ömründe bir defa yapılması hususunda yeterli bilgi vermesine rağmen,

---

1112 Salih, *Mebâhis*, s. 220-221.
1113 Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 175.
1114 eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadir*, 2. Baskı, Kâhire-1383/1964, III, 299.
1115 Şâtıbî, *a.g.e.*, IV, 213.

bu konuda haccın, her sene mi yapılacağına yönelik soru sorulması;[1116] ya da İsrailoğullarından kesilmesi istenen ineğin detayları ile ilgili sorular;[1117] yersiz sorular olarak nitelendirilmiş ve bu tür soruların sorulması tasvip edilmemiştir.[1118] Eski ümmetlerin peygamberlerine sordukları lüzumsuz sorular yüzünden helâk oldukları tarihen sabittir.[1119] *"Ben, sizi terkettikçe siz de benim üstüme gelmeyiniz."*; *"Allah, bazı şeyler hakkında unuttuğundan değil, size olan merhametinden dolayı sükût etmiştir. Onları kurcalamayınız."* sözleri de ihtiyaç duyulmayan konularda soru sorulmamasına dair nebevî birer uyarıdır.[1120]

İlk Müslümanlar ihtiyaç olmadıkça hiçbir konuda soru sormuyorlardı. Sordukları sorular, hükümlerin açıklamasından ziyade arz edilen konunun sınırları/çerçevesi ile ilgili oluyordu.[1121] Kur'anda, kapasitenin üzerinde bir takım esrardan ibaret, ağır bir sorumluluğa veya hoş olmayan bir olayın ortaya çıkmasına sebep olacak sorular sormak doğru bulunmamaktadır.[1122]

Ayrıca, insanların saklı kalması gereken mahrem yönlerinin açığa çıkmasına ve hoşlarına gitmeyecek hallerine muttali olunmasına sebebiyet verecek hususlarda soru sorulması da yasaklanmıştır: *"Birbirinizin gizli hâllerini araştırmayın. Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı?"* (Hucurât, 49/12).[1123]

*"Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!"* (Mâide, 5/101) âyeti, lüzumsuz soru sormaktan sakınılması hususunda bir uyarı olmakla birlikte, bilinmeyen bir konuyu öğrenmek ve kavramak için soru sormaya da engel teşkil etmez. Aksine, anlamadığı konuda soru sormak dinleyen için bir zorunluluktur.[1124] Bir kimsenin ilim merakı, bilgi-

---

1116 Kurtubî, *Câmi'*, IV, 143; Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 218.
1117 Bkz. Bakara, 2/68-70.
1118 Şâtıbî, *a.g.e.*, IV, 218.
1119 Müslim, "Hac", 412.
1120 Şâtıbî, *a.g.e.*, IV, 218; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, s. 161; Elmaî, *Menâhicü'l-Cedel*, s. 76.
1121 Kutup, *fî Zılâl*, II, 985–988.
1122 Bilmen, *Tefsir*, II, 830.
1123 Kurtubî, *a.g.e.*, VI, 332
1124 Aydın, *Esmâü'l-Hüsnâ*, s. 119.

sizliği giderme isteği ya da dini bir konuyu anlamak için soru sormasında bir mahzur yoktur, hatta bu teşvik edilmiştir. Ancak bunların dışında, işi yokuşa sürmek için art niyetli sorular sorulması doğru bulunmamaktadır.[1125]

### *4. Kasıtlı Soru Sorulmaması*

Kur'ân'da, tartışmalarda üstünlük sağlamak, karşı tarafı acze düşürüp zor durumda bırakmak gibi kasıtlı soru sormak da tasvip edilmemiştir:[1126]

*"Yoksa siz daha önce Musa'dan istendiği gibi Resul'ünüzden de olur olmaz şeyler istemek, onu sorguya çekmek mi istiyorsunuz?"* (Bakara, 2/108) âyetinde Hz. Musa'nın (a.s.) kavminin sorduğu soruların uygunsuzluğuna dikkatler çekilerek, böyle sorularla meşgul olmanın uygun olmadığı ifade edilmiştir.[1127]

*"Kalplerinde eğrilik olanlar sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşır dururlar."* (Âl-i İmrân, 3/7) âyetinde müteşabihat konusunda sorular sorulması da tasvip edilmemiştir.[1128]

## *B. CEVAP VERMEDE ADAB*

Soru sormada uyulması gereken bir takım usuller olduğu gibi, cevap vermede de kendine has bazı usuller vardır.

### *1. Makul Olan Her Soruya Cevap Verilmesi*

İslâm dini, soru sormayı, ilim hazinesinin anahtarı[1129] olarak nitelendirip öğrenmek maksadıyla yöneltilen her soruya cevap verilmesini tavsiye etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de öğrenmek maksadıyla sorulan her soruya cevap verilmesi bunu teyit eder.

Cevap vermek, sadece doğru soru sorulduğunda önemlidir, kasıtlı

1125 Kurtubî, *Câmi'*, VI, 333.
1126 Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 219; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, s. 161.
1127 Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 236.
1128 Şâtıbî, *a.g.e.*, IV, 219; Yıldırım, *a.g.e.*, s. 161.
1129 el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbas amma 'ştehera mine'l-Ehâdîs*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-1351/1932, I, 85.

soru soranlara illâ da beklentilerine uygun bir cevap vermek gerekmez. Çünkü Kur'ân, kötü maksatla yöneltilen bazı sorulara, faydası olan bir yere yönlendirerek cevap vermiştir.

### *2. Muhatabın Seviyesine Uygun Cevap Verilmesi*

Soru, muhatabın seviyesine uygun şekilde cevaplandırılmalıdır. Şayet soruyu soran kişi, cevabı kaldırabilecek akli güce sahip değilse, cevabın verilmesi de doğru olmaz.[1130]

Kur'ân-ı Kerim, sorulan soruya cevap vermede, seviye tespitinin önemli bir unsur olduğunu ön plana çıkarırcasına, bazı sorulara beklenen cevabın dışında cevaplar vermiştir. Bu sebeple, bazen cevabı sorunun mecrası dışına taşıyarak, muhatabın anlayacağı ve kendisine faydası olacak şekilde vermiştir.[1131]

İlim öğrenmek için Hızır'a tâbi olma isteği[1132] içerisinde olan Musa Peygamber'e, Hızır'ın, kavrama problemi çıkabileceği için izin vermek istemeyişinin arka planında bu yatmaktadır.[1133]

---

1130 Şâtıbî, *Muvâfakât*, IV, 213.
1131 Bkz. bu çalışma, s. 118-119
1132 Bkz. Kehf, 18/70-82.
1133 Ebu's-Suûd, *İrşâd*, V, 234; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XV, 331.

# *SONUÇ*

Kur'ân, insanlara mesajını sunarken; muhatabın düşünce ve duygularını dikkate alan, icazkâr bir anlatım tercih etmektedir. O, çeşitli ifade tarzlarıyla verilen mesajı bazen de, muhatabı düşündüren, fikrine canlılık getiren ve duygularını harekete geçiren istifham üslûbuyla sunmaktadır. Hem mantığa hem vicdanlara aynı anda hitabeden bu üslûp ile muhataba, dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını göstermeyi hedeflemektedir.

Bu üslûbun, Kur'ân ayetlerinin hemen hemen altıda birinde ve daha çok Mekkî sûrelerde kullanımı, duygu ve düşünceleri donuklaşmış kişilere, etkili bir anlatım ile Kur'ân mesajını ulaştırma maksadının belirgin bir tezahürü olsa gerektir.

Bizzat kendisi birçok sorunun cevabı ve hadiselerin beyanı olan Kur'ân'da, soru için çoğunlukla istifham edatları kullanılırken; bazen sormaya delâlet eden fiiller kullanılarak, bazen de herhangi bir soru formatı kullanılmadan soru kast ve ima edilmektedir. Bu yöntemlerden istifham, mesajı etkili kılmak gibi bir fonksiyon icra ederken; soruya delâlet eden fiiller, bilgi istemi için kullanılmıştır. Bu üslûp ile en derin gerçekler; akıl ve idrake, etkili bir şekilde sunulmaktadır. Aynı zamanda bu üslûp, muhatabı yönlendirme, ikna etme ve öğretme gibi yüce hikmetler dolu gayeye hizmet etmektedir.

Yüce Allah, Kur'ân'da bazen bizzat kendisi soru yöneltirken; bazen de beşerin sorularını nakletmektedir. Allah tarafından istifham üslûbuyla; müminlere, Ehl-i kitaba, müşriklere ve münafıklara yöneltilen sorular, icazkâr bir anlatım tarzıdır. O, müminlere yönelttiği sorular ile çoğunlukla

onları iyilikler yapmaya teşvik ederken; yine bu tarz anlatım ile inkârcıları, inanç konularındaki yanlışları sebebiyle uyarmaktadır.

Yüce Allah, naklettiği sorularda ise Ehl-i kitap, müşrik ve münafık her kesimden insanın sorularını aktarmaktadır. Müminlerin soruları, kendilerine nelerin yasak, nelerin serbest olduğunu öğrenmeye, dinlerinin tasvip ettiği veya reddettiği hususlar hakkında bilgi sahibi olmaya yönelik olmuştur.

Ehl-i kitap, müşrik ve münafıkların soruları ise iman, Kur'ân ve Hz. Peygamber'i (s.a.s.) inkâr noktasında odaklanmıştır. İnkârcıların bu soruları, en son ve mükemmel dini ve bu dinin değerlerini karalamaya yönelik kasıtlı ifadeler olmasına rağmen; Kur'ân-ı Kerim onları zikretmek suretiyle hem o inkârcılara hem de aynı zihniyete sahip sonrakilere gereken cevapları vermektedir.

Netice olarak, Kur'ân'ın soruları ve cevapları; gerek fikir örgüsüne uygun dokusuyla gerek diğer anlatım tarzlarıyla uyumlu zengin yapısıyla, icazına uygun bir görünüm arz etmekte ve insanlara ilâhî mesajı sunmanın en etkili yollarından biri olmaktadır.

# *BİBLİYOGRAFYA*


**Kur'ân-ı Kerim.**

**Abduh,** Muhammed (ö. 1318/1905), *Tefsiru Cüz-i Amme,* el-Matbaatü'l-Âmiriyye, 1. Baskı, İstanbul-1322/1904.

**Abdülbâkî,** Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul-1982.

**el-Aclûnî,** İsmail b. Muhammed (ö. 1162/1749), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbas amma 'ştehera mine'l-Ehâdîs*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-1351/1932.

**Albayrak**, Hâlis, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri)*, Şûle Yayınları, İstanbul-1992.

**el-Âlûsî,** Şihâbuddin Mahmûd (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî,* Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut-ts.

**el-Akk,** Hâlid Abdurrahmân, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâidühü*, Dâru'n-Nefâis, Dımeşk-ts.

**el-Antâkî,** Muhammed, *el-Minhâc fi'l-Kavâidi ve'l-İ'râb*, Tebliğ Yayınları, İstanbul-1985.

**Âşûr,** Muhammed Tahir (ö. 1393/1973), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus-1984.

**Ateş,** Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul-ts.

**Ayasbeyoğlu,** Nevzat, *Kur'ân-ı Kerim'in Eğitim ile İlgili Âyetlerinin Tahlili*, MEB Yayınları, İstanbul-1991.

**Aydın,** Muhammed, *el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Münâsebetühâ lil-Âyâti'l-letî Hutimet bihâ* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mekke-1989.

**Aydın,** Süleyman, *Hurûfü'l-Meânî ve Dilâlâtühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Basılmamış

Yüksek Lisans Tezi), Kahire-1993.

**Bağdâdî,** İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul-1955.

**el-Bâkıllânî,** Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib (ö. 403/1013), *İ'câzül-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Ulûm, 2. Baskı, Beyrut-1411/1990.

**el-Beğavî,** Mesûd el-Ferrâ (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Beğavî)*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Hâlebî ve Evlâdihi, 2. Baskı, Mısır-1375/1955 (Hazin tefsiriyle birlikte).

**Bilgegil,** M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâğat)*, Sevinç Matbaası, Ankara-1980.

**Bilmen,** Ömer Nasûhî (ö. 1391/1971), *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul-1962.

**el-Bikâî,** İbrahim b. Ömer (ö. 885/1480), *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyati ve's-Süver*, Mektebetü İbn Teymiye, 1. Baskı, Kahire-1389/1969.

**el-Beydâvî,** Kâdî Nâsıruddin (ö. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Hakikat Kitabevi, İstanbul-1990 (Şeyhzâde Hâşiyesiyle birlikte).

**el-Bereke,** Abdülğani Muhammed Sa'd, *Üslûbu'd-Da'veti'l Kur'âniyye Belâğaten ve Minhâcen*, Mektebetü Vehbe, 1. Baskı, Kahire-1403/1983.

**Bolelli,** Nusrettin, *Belâğat (Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri)*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1993.

**Bostancı,** Ahmet, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkisi*, Rağbet Yayınları, İstanbul-2001.

**el-Buhârî,** Muhammed b. İsmâil (ö. 256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul-1979.

**el-Cârim,** Ali ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-Vâdıha*, İslâmî Kitabevi, İstanbul-ts.

**Cebeci,** Lütfullah, *Kur'ân'da Şer Problemi*, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara-1985.

**Cerrahoğlu,** İsmail, *Tefsir Usulü*, Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Baskı, Ankara-1985.

**el-Cürcânî,** Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahman (ö. 471/1078), *Kitâbu Delâili'l-İ'câz*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire-ts.

**el-Cürcânî,** Seyyid Şerif Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta'rifat*, Dersaadet, İstanbul-1318/1900.

**ed-Dârimî,** Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/868), *es-Sünen*, Dâru İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.

**ed-Dihlevî,** Şah Veliyyullah Ahmed b. Abdirrahîm (ö. 1176/1764), *el-*

*Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Beyrut-1407/1987.

**Draz,** Muhammed Abdullah (ö. 1894/1958), *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, Terc. Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara-1983.

------------ *En Mühim Mesaj*, Terc. Suat Yıldırım, Işık Yayınları, İzmir-1994.

**Ebu'l-Bekâ,** Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî (ö. 1094/1682), *el-Külliyât (Mu'cem fî Mustalahât ve'l-Furûk el-Lüğaviyye)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1287/1870.

**Ebû Dâvûd**, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut-ts.

**Ebû Hayyân,** Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî (ö. 745/1345), *el-Bahrü'l-Muhît*, Thk. Adil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1413/1993.

**Ebu's-Suûd,** Muhammed b. Muhammed el-İmâdî (ö. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mısır-1347/1928.

**Ebû Şâme,** Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail (ö. 665/1266), *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî fi'l-Kırââti's-Seb'i li'l-İmâmi'ş-Şâtıbî*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine-1413/1993.

**Ebû Ubeyde,** Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210/824), *Mecâzü'l-Kur'ân*, Thk. Fuat Sezgin, Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, Beyrut-1390/1970.

**el-Elmaî,** Zâhir Avâd, *Menâhicü'l-Cedel fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Matbaatü'l-Ferazdak et-Ticariyye, Riyad-1404/1984.

**Elmalılı,** Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul-ts.

**Erbaş,** Ali, *Melekler Âlemi*, Nun Yayıncılık, İstanbul-1998.

**Ercilasun,** Ahmet; Komisyon, *İmlâ Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara-1996.

**el-Fîrûzâbâdi,** Mecdüddin Muhammed b. Yakûb (ö. 817/1414), *Besâirü Zevi't-Temyîz fî Latâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Muhammed Ali Neccâr, Abdülalîm Tahâvî, Meketebetü'l-İlmiyye, Beyrut-ts.

**Fûde,** Abdülalîm, *Esâlîbü'l-İstifham fi'l-Kur'ân*, el-Meclisü'l-'Ala li Riayeti'l-Fünûn ve'l-Adab ve'l-Ulûmu'l-İctimâiyye, Neşru'r-Resâili'l-Câmiiyye, Mısır-1953.

**Güngör,** Mevlüt, *Kur'ân Penceresinden İman Amel Hayat Ahiret ve Kâinat'a Bakış*, Kur'ân Kitaplığı, 1. Baskı, İstanbul-1995.

**Hâşimî,** Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyan ve'l-Bedî'*, Beyrut-ts.

**el-Hâlebî,** Ahmed b. Yusuf el-Ma'rûf bi's-Semîn (ö. 756/1355), *ed-Durru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Daru'l-Kalem, Dımeşk-1406/1986.

**el-Havârizmî,** Kâsım b. Hüseyin (ö. 617/1220), *Şerhu'l-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb (et-Tahmîr)*, Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut-1990.

**el-Hâzin,** Alâüddin Ali b. Muhammed (ö. 725/1325), *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl (Tefsîrü'l-Hâzin)*, Matbaatü Mustafa el-Babi el-Hâlebî ve Evlâdihi, 2. Baskı, Mısır-1375/1955 (Beğavî Tefsîri ile birlikte).

**el-Hımsî,** Naîm, *Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-ts.

**Hicâzî,** Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîrü'l-Vâdıh*, Dâru't-Tefsîr, 10. Baskı, 1412/1992.

**İbn Abdilberr,** Ebû Ömer Yusuf (ö. 463/1070), *Câmiu Beyâni'l-İlim ve Fadlihi*, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Kahire-1972.

**İbn Atiyye,** Ebû Muhammed Abdülhâlik b. Atiyye el-Endelüsî (ö. 546/1151), *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l Azîz*, 1. Baskı, Katar-1398/1977.

**İbnü'l-Cevzî,** Ebu'l-Ferec, Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut-1404/1994.

**İbn Cezeri,** Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dımeşkî (ö. 833/1430), *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed ed-Debbâ', Dâru'l-Fikr, Beyrut-ts.

**İbnü'l-Enbârî,** Kemâlüddin Ebu'l-Berekât (ö. 577/1181), *el-Beyân fî Ğarîbi İ'râbi'l-Kur'ân*, Thk. Tâhâ Abdülhamid Tâhâ, el-Hey'etü'l Mısriyyetü'l-Âmme lil-Küttâb, 1400/1980.

**İbn Hişâm,** Abdullah Cemâlüddin b. Yusuf (ö. 761/1359), *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire-ts.

--------------------*Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, Dersaadet, İstanbul-ts.

**İbn Hişâm,** Ebû Muhammed Abdülmelik (ö. 218/834), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır-ts.

**İbn Kayyim el-Cevzîyye**, Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed (ö. 751/1350), *Kitabü'l-Fevâidü'l-Müşevvik ilâ Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân*, Matbaatü's-Seâde, 1. Baskı, Mısır-1327/1909.

**İbn Kesir,** Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'ânil-Azîm*, Dâru'l-Marife, Beyrut-1413/1993.

**İbn Mâce,** Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (ö. 275/888), *es-Sünen*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Mektebetü Îsâ el-Bâbi el-Hâlebî, Kahire-1972.

**İbn Manzûr,** Ebu'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru's- Sâdr, 1. Baskı, Beyrut-1410/1990.

**İbn Sa'd,** Muhammed b. Mani ez-Zührî (ö. 230/845 ), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Kahire-1358/1939.

**el-İsfehânî,** Râğıb Hüseyin b. Muhammed (ö. 502/1108), *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l- Marife, Beyrut-ts.

**el-İskâfî,** Hatip, Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah (ö. 420/1029), *Dürretü't-Tenzîl ve Ğurretü't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Aydın, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1. Baskı, Mekke-1422/2001.

**Karaçam,** İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1969.

**el-Kattân,** Mennâ', *Mebâhis fî Ulûmi'l Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1414/1993.

**el-Kardâvî,** Yusuf, *el-İbâdetü fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, 15. Baskı, Kahire-1985.

**Kehhâle,** Ömer Rıza, *Mu`cemü'l-Müellifîn*, Dımeşk-1957.

**Keskioğlu,** Osman, *Nüzûlundan İtibaren Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, Ankara-1989.

**Kılıç,** Sadık, *Kur'ân'a Göre Nifak*, Furkan Yayınları, İstanbul-1982.

**Koçkuzu,** Ali Osman, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri' Yönlerinden Değeri*, Diyanet Yayınları, Ankara-1988.

**el-Kurtubî,** Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Arabiyye, Kahire-1387/1967.

**Kutup,** Seyyid (ö. 1387/1966), *fî Zılâl-il-Kur'ân*, Daru'ş-Şurûk, 9. Baskı, Beyrut-1400/1980.

**Mevdûdî,** Ebu'l-Alâ, *Tefhîmü'l-Kurân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri)*, Terc. Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul-1996.

**el-Meydânî,** Abdurrahman Hasen Habenneke, *Mekâyidü Yahûdiyye Abra't-Tarîh*, Dâru'l-Kalem, 2. Baskı, Beyrut-1398/1978.

**Müslim,** Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *el-Câmu's-Sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut-1972.

**Mütercim Âsım,** Ebu'l-Kemâl Ahmed (ö. 1235/1819), *Kâmus Tercümesi Okyânus*, Cemâl Efendi Matbaası, İstanbul-1305/1887.

**en-Nesâî,** Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb el-Horasânî (ö. 303/915), *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul-1981.

**en-Nesefî,** Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul-1984.

**Öcal,** Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Baskı, Ankara-1991.

**er-Râfi'î,** Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğâtü'n-Nebeviyye*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 8. Baskı, Mısır-1384/1965.

**er-Râzî,** Fahruddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ömer (ö. 606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)*, el-Matbaatü'l-Behiyyetü'l-Kübrâ, 1. Baskı, Mısır-1357/1938.

**er-Râzî,** Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 666/1267), *Muhtâru's-Sihah*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut-ts.

**er-Rummânî,** Ebu'l Hasen Ali b. Îsâ (ö. 384/994), *Meâni'l-Hurûf*, Dâru'ş-Şimâl, Lübnan-1988.

**es-Sâbûnî,** Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Beyrut-1402/1981.

**Saka,** Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul-1991.

**es-Salih,** Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlim, 17. Baskı, Beyrut-1988.

**Sâlim,** Atiyye Muhammed, *es-Süâl ve'l Cevâb fi Âyâti'l Kitâb*, Mektebetü Dâru't-Türâs, Medine-1987.

**es-Semerkandî,** Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed (ö. 375/985), *Bahru'l-Ulûm*, Thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Zekeriyya Abdülmecîd en-Nûtî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut-1993/1413.

**es-Suyûtî,** Celâlüddin Abdurrahman (ö. 911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Kesir, Beyrut-1414/1993.

----------- *et-Tahbîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1408/1988.

**es-Suyûtî,** Celâlüddin ve Mahallî Celâlüddin, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul-ts.

**es-Sübkî,** Bahâüddin (ö. 773/1371), *Arûsü'l-Efrâh min Şerhi't-Telhîs*, 2. Baskı, Kahire-1342/1923.

**eş-Şâtıbî,** Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât fi Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatü'l-Medenî, Kahire-ts.

**eş-Şevkânî,** Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadir*, 2. Baskı, Kahire-1383/1964.

**Şeyhzâde,** Muhammed b. Muslihiddin (ö. 951/1544), *Hâşiyetü Şeyhzâde alâ Tefsî-ri'l-Kâdî el-Beydâvî,* Hakikat Kitabevi, İstanbul-1990.

**et-Tabâtabâî,** Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Hüseyin el-A'lemî, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 1. Baskı, Beyrut-1417/1997.

**et-Taberî**, Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-1419/1998.

**et-Taftazânî,** Sadeddin (ö. 791/1389), *Muhtasarü'l-Meânî*, İstanbul-1306/1888.

**et-Tehânevî,** Muhammed 'Ala b. Ali (ö. 1158/1743), *Keşşâfu Istılahati'l-Funûn*, Kalkuta-1278/1862.

**et-Tirmizî,** Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, Thk. Muhammed Şâkir, Kahire-ts.

**Ulutürk,** Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor?*, Nil Yayınları, İzmir-1994.

------------- *Kur'ân'a Göre Zulüm Kavramı*, İstişâre Yayınları, Kayseri-1993.

------------- *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yayınları, İstanbul-1996.

**el-Vâhidî,** Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö. 468/1075), *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Safvân Adnan Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut-1415/1994.

**Vehbi,** Mehmed, Konyalı, *Hulâsatü'l- Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Üçdal Neşriyat, 4. Baskı, Ankara-ts.

**Watt,** W. Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, Terc. Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara-1998.

**Yavuz,** Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa-1983.

**el-Yesûî,** Lous Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lüğa*, Dâru'l-Meşrik, 21. Baskı, Beyrut-ts.

**Yıldırım,** Suat, *Peygamberimiz'in Kur'ân'ı Tefsiri*, Kayıhan Yayınları, İstanbul-1983.

------------------*Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul-1989.

-----------------*Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, İstanbul-2002.

**ez-Zemahşerî,** Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut-ts.

**ez-Zerkânî,** Muhammed Abdülazîm (ö. 1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır-ts.

**ez-Zerkeşî,** Bedruddin (ö. 794/1392), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Marife, 2. Baskı, Beyrut-ts.

**ez-Zuhaylî,** Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akîdeti ve'ş-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Baskı, Beyrut-1991/1411.

**Zihnî,** Mehmet, *el-Müşezzeb*, İstanbul-1320/1902.

# İNDEKS

## F



## G



## H

## İ

## K



## L



## M

## Ş



## T



## U/Ü



## V



## W



## Y

## Z